

ХМЕЛЬНИЧЧИНА

ХМЕЛБНИЧНА

Редакційна колегія:

Лев Баженов, доктор історичних наук,
Людмила Любінська, доктор біологічних наук,
Наталія Міронова, доктор сільськогосподарських наук,
Людмила Казімірова, кандидат біологічних наук,
Володимир Байдич, кандидат історичних наук,
Сергій Єсюнін, кандидат історичних наук,
Ігор Петраш, кандидат історичних наук,
Олег Фасоля,
Олексій Тимощук,
Сергій Федоченко,
Микола Панасюк,
Василь Климчук,
Надія Синиця

Упорядник:

Тетяна Колісніченко

Вступ:

Світлана Кабачинська

Автори текстів:

Сергій Єсюнін,
Любов Марченко,
Людмила Казімірова,
Наталія Міронова,
Микола Панасюк
Олексій Тимощук,
Тетяна Колісніченко

Фото:

Валентина Бендяжко,	Руслан Білик,
Віктор Войковський,	Микола Двужилов,
Євген Дорофеев,	Костянтин Жданов,
Ігор Ігнат'єв,	Сергій Ільїнський,
Людмила Казімірова,	Олександр Колосовський,
Андрій Маслов,	Микола Матвеев,
Олександр Нікітін,	Володимир Новак,
Андрій Пилипюк,	Володимир Походенько,
Ірина Пустиннікова,	Микола Рябий,
Олександр Савенко,	Юрій Савін,
Олександр Соленцов,	Олексій Тимощук,
Мар'ян Тарасенко,	Юрій Шафінський,
Лілія Юглічек,	Андрій Бакотей

Дизайн:

Андрій Стембльовський

Хмельниччина — край, багатий
і пам'ятками історії та культури,
і природними ресурсами, і
талановитими людьми.
Це справжня окраса України.
Ви переконаєтесь у цьому,
ознайомившись з нашим виданням,
яке змальовує портрет області:
її минуле, її сьогодення, її туристичні
перлини та видатних особистостей,
котрих народила ця земля.

ISBN 978-966-8819-35-3

Хмельницький
«Поліграфіст»
2017

КРАЙ З НАШОГО СЕРЦЯ

У кожної людини є Батьківщина. Навіть коли вона народилася в літаку чи на пароплаві, все одно десь є той клапчик суші, де вона зробила перший крок, пішла в перший клас, закохалася, одружилася, живе — одне слово, той край, який вона називає рідним. І який для неї, як тато з мамою, — найкращий.

Для нас це — Хмельниччина. 3,4% території України, зітканих з нашої любові.

Звісно, ми любили б рідну землю, якою б вона не була, — просто тому, що рідна. Та Хмельниччина здатна закохати в себе кожного, хто бодай раз побував тут. Не випадково ж Леся Українка, вперше опинившись на наших теренах, не могла стримати захоплення: «Красо України, Подолля!»

Ви теж не встоїте, повірте.

Адже важко не піддатися дикому чару мільйоннолітніх дністровських каньйонів, які, здається, не змінювалися від народження Землі. Тут навіть у спеку хочеться вкнутися в шкури з диких звірів, бо почувашся неандертальцем, кроманьйонцем, трипільцем, сарматом, скіфом, тиверцем — та ким завгодно, бо саме тут, на берегах Дністра і його приток, завжди найпридатніших для життя, з давніх-давен селилися люди (і, як переконані дослідники санскриту, розмовляли українською мовою). Вчені стверджують, що ще

понад 300 тисяч років тому на території нинішньої Хмельниччини з'явилися пітекантропи: розкопки палеолітичних стоянок поблизу Луки-Врублівецької Кам'янець-Подільського, Меджибожа Летичівського, в межиріччі Горині та Вілії Славутського районів — одні з найдревніших в Україні.

Та й, власне, де ж було жити тим давнім людям, як не на землі, яку й через багато тисячоліть чужоземні мандрівники називали не інакше, як краєм молочних рік і медових берегів. Хоч би як не змінювався тут клімат, все одно він був сприятливим для людини. Він і сьогодні — помірно-континентальний. Таким роблять його понад 3 тисячі річок загальною довжиною близько 13 тис. км, з яких, щоправда, судноплавний тільки Дністер, а ще 55 водосховищ та понад 2 тисячі ставків. І, хоч ліси zostалися лише на 13% площі Хмельниччини, область займає третє місце в Україні — після Криму та Карпат — за різноманітністю флори, нараховуючи понад 1700 видів рослин, з яких 116 занесені до Червоної книги України. І наразі понад 15% площі області — а це один з найкращих в Україні показників — належать до природно-заповідного фонду. Не дивно, що в такому роздоллі привільно почувуються близько 2000 видів фауни, з яких до Червоної книги занесені 127 видів.

Надра Хмельниччини багаті на нерудні корисні копалини, серед яких найбільше природних будівельних матеріалів, а також поклади доломітів, фосфоритів, торфу. У Хмельницькій області — єдиний в Україні — розвідані багатющі родовища сапонітових глин. Однак найбільше відомі їй підземні моря — 12 потужних родовищ різноманітних мінеральних та столових вод, найпопулярніша з яких «Збручанська» — аналог трускавецької «Нафтусі». Розвідані вони в 1960–1970-х роках, коли міністром геології України був наш земляк Петро Шпак, родом із села Дашківці Віньковецького району. 15 років, коли він керував геологічною галуззю, були найуспішнішими для української промисловості в сировинному самозабезпеченні загалом і вуглеводнями — нафтою і газом — зокрема. Саме їхні поклади шукав Шпак в надрах рідної землі, а знайшов цілущу воду. Відтоді цей підземний скарб у понад 20 санаторіях, профілакторіях та базах відпочинку дарує людям найдорожче багатство — здоров'я.

На Хмельниччині багато пам'яток природи: чого варте лише Святе озеро на території Ізяславського району — з м'якою, настояною на травах і водоростях, водою, оточене сосновими лісами з дзвінкоголосим птаством, куди їдуть зцілити тіло і душу. Та й геологічних пам'яток чимало. Серед них така знаменита, як печера «Атлантида» у селі Завалля Кам'янець-Подільського району — одна з найкрасивіших карстових печер світу, яку за величезне розмаїття розмірів, форм і кольорів кристалів називають природним мінералогічним музеєм. Основне в ньому — не заблукати: три поверхи чудес, понад 10 кілометрів ходів, лазів, галерей, залів, лабіринтів, тупиків у 25-метровій товщі гіпсово-ангідричних порід — о-о-о, звідти найскептичніші матеріалісти, трішки заїкаючись, повертаються містиками, а переконані атеїсти — з волоссям сторч — язичниками, що вірять у володарів гори і вже не всміхаються зневажливо при згадці про гірських духів.

А найзатятішим — пряма дорога в Бакотську затоку, унікальне місце в каньйоні Дністра, де, крім надзвичайно красивої природи і похованої під хвилями Дністровського водосховища історії (там лежить Бакота, стародавня — у XIII–XIV ст. — столиця Пониззя), найкраще зберігся найбільший у Подністров'ї християнський скельно-печерний монастир. Судячи з усього, він виник у цьому суворому важкодоступному місці не з прийняттям русичами нової віри, а трансформувався в православний поступово, бо завжди був усамітненим пристанищем для звертань до Бога: тут знайдені залишки жертovníка доби бронзи, який датується другим тисячоліттям до Різдва Христового, і язичницького святилища. Сюди й сьогодні приходять з молитвою, іконами і загорнутими у вишиті рушники проханнями до Всевишнього — надто ж 14 серпня, на свято Маковія, що якимось стихійно стало храмовим празником Бакотського монастиря.

Отак усе поєднується на території області — заказники, парки і — 2442 пам'ятки історії, 105 — археології, 205 — архітектури загальнодержавного значення та 1104 — рекомендованих до охорони науково-дослідним інститутом теорії та історії архітектури і містобудування, 473 пам'ятки мистецтва. Наприклад, 261,3 тисячі гектарів займає найбільший в Україні та Європі національний природний парк «Подільські Товтри». Його основою є Товтрова гряда (Медобори) — сформований близько 25–14 мільйонів літ тому вапняковий бар'єрний риф, аналогів якому немає в світі, і Дністровський каньйон — єдиний ландшафт такого типу в західній та центрально-східній Європі. Вони входять до семи природних чудес України. А поруч, у Кам'янці-Подільському, — безсумнівний чемпіон серед історико-культурних вітчизняних диво-чудес, заповідник «Кам'янець»: Старе місто і фортеця через міст. Кам'янець здавна називали по-різному: квіткою на камені, перлиною Поділля, ключем до краю-раю — проте найромантичніші визначення не здатні повністю передати його величної краси. Тут буквально — пам'ятка на пам'ятці: кожен камінь говорить. І ще тут — фестиваль за фестивалем: стародавнє місто щороку вабить сотні тисяч туристів. І має що їм запропонувати: від історичних реконструкцій героїчних ристалищ до сучасних чемпіонатів України з повітроплавання та авторалі або ж стрибків із линовою з 70-метрової висоти з мосту через Смотрич, поетично названого «Стрімка лань».

Він неймовірний, наш Кам'янець. А ще ж є древній Ізяслав, лицарський Меджибіж, княжі гради Сатанів, Старокостянтинів, Славута. Ще є романтичний Зінків і сповнена неприступної величі церква-воїн у Сутківцях. Ще є Смотрич — перша столиця «володарів Поділля» князів Коріатовичів. Овіяна славою Богдана Хмельницького Пилява. Насичена міфами про Кармалюка Летичівщина. Миньківці та Отроків — колишня «держава» графа Мархоцького. Самчики — дивовижний зразок садибних ансамблів і унікальна школа самчиківського розпису. Героїчна Шепетівка з фантастичним музеєм письменника Миколи Островського, внесеним ЮНЕСКО до «Каталогу музеїв світу». Сучасне місто атомників Нетішин з на диво багатим на експонати краєзнавчим музеєм. Ще є безліч місць на мапі Хмельниччини, до яких варто доїхати, зупинитися й роздивитися — бо такого більше немає ніде.

Про них розповідає ця книга. Розповідає детально, з цифрами і фактами, адресами та прізвищами — про неповторні місця Хмельниччини та народжених тут людей, які прославили свою малу й велику Батьківщину. Та ще більше ви побачите на власні очі. Бо ілюстрації до книжкових сторінок чекають вас на кожному кроці. Треба лиш зробити перший крок — і подорож вас не розчарує.

Перевіримо?

LAND OF OUR HEART

All people have their home land. Even though they were born on a plane or ship board, they have that inch of land where their first step was taken, where they started school, fell in love, got married and now still live or in a word that land which is called native.

This land is called Khmelnychchyna for us. 3,4 per cent of Ukrainian territory is made of our love.

That we are sure to love our country whatever it is because it is our native place. Khmelnychchyna is able to make anyone love it that is why once Lesia Ukrainka visited our country and then wrote with excitement «Podolya is the beauty of Ukraine!»

Believe it or not you will also be impressed by our land. It is almost impossible not to fall in love with the beauty of the Dnister river canyons which are more than million years old and they seem to have been unchanged since the birth of the Earth. Staying there even in the hottest weather anyone would feel like wearing animal skin to feel themselves Neanderthal, Cromagnon, Trypillya, Sarmat, Scythian, or Thiverian men because the banks of the Dnister and its tributaries were always settled by different people and they spoke the Ukrainian language as the Sanscrit researchers confirm. Some scientists add the information that there were Pithecanthropus men on the territory of Khmelnychchyna

over 300 thousand years ago. Archaeological excavations of Palaeolithic settlements near the village of Luka-Vrublevska (Kamianets-Podilskyi district), Medzhybizh (Letychiv district) and Viliya (Slavuta district) are known as the most ancient in Ukraine. So why not live on the land which was rich in natural resources? And so our ancestors did, they lived on the land which was called charming and generous by the foreign travelers.

The planet's climate has changed a lot but it is still suitable for people here. It is temperately continental now because of more than three thousand rivers which have the total length of 13000 kilometers. The Dnister is the only one which is navigable. There are also fifty five water storage basins and more than two thousand ponds. Despite the fact that only 15 per cent of the total territory are covered with the forests, our region takes the third place after the Crimea and the Carpathians by its flora variety and has more than 1700 plant species and 116 of them are mentioned in the Red Book of Ukraine. One more feature which is special for our region is that 15 per cent of its territory refer to the natural reserve fund where 2000 fauna species inhabit and 127 species of them are written in the Red Book of Ukraine.

Subsoil of Khmelnychchyna is rich in non-metallic minerals like natural building materials and it also has de-

posits of dolomite, phosphorite and peat. Khmelnytskyi is the only region in Ukraine which has rich deposits of bowl-ingite clay. Khmelnychchyna is the most famous for its under-ground seas of mineral and table waters. «Zbruchanska» is the most popular of them and it is similar to «Naftusia» from Truskavets. They were explored in 1960–1970s when Petro Shpak who was born in the village of Dashkivtsi, Vinkivtsi district, was the minister of geology of Ukraine. He had been the head of this ministry for 15 years and those years were the most successful for Ukrainian industry in self-providing with gas and petrol. He had the aim to find more of them in Ukraine but in Khmelnychchyna he found healing waters. Since then this treasure has enriched people with health in more than 20 resorts on the territory of the region.

Khmelnychchyna has more botanical wonders than any other region in Ukraine. For example, Svyate (Saint) Lake is worth visiting because of its unusual soft water tinted with local herbs and weeds. It is surrounded by the pine forests with lots of singing birds and it is very popular with people escaping from hustle and bustle of modern life.

Another popular wonder but geological is well-known among people who like underground trips. It is the Atlantyda cave which could be called geological museum with a lot of crystals of different size, shape and colour. It was found in the village of Zavallia in Kamyanets-Podilskyi district and it is considered to be one of the most beautiful karst caves in the world. The main task of each person who visits it not to get lost in more than two-kilometer-labyrinth of long halls, corridors and blind alleys. The cave has twenty-five-meter walls of gypseous-anhydrous layers. It also has its own mystic power which makes materialists believe in ghosts, spirits and the master of the cave. And they will have never laughed at remembering mountain spirits.

The most daring people can visit Bakota bay which is a unique place in one of the Dnister canyons. The nature of this place could never be compared with any other one. It is here where the village of Bakota was covered by Dnistrovskyi water storage basin. In 13th-14th centuries it was the center of Ponyzzia. Caves of this canyon give the home to Christian monastery. It appeared here in this severe hard-to-reach place not in the first Christian times but it is thought to be transformed from another shelter for those who wanted to be closer to God. The remains of Bronze Era's sacrificial altar were found here and they date back to the second millennium before Christmas. There also remains of pagan sanctuary here. And nowadays a lot of people with icons come here to pray Heavens and heal their souls. Every year on 14th August they celebrate Maccabeus holiday which became the day of Bakota's monastery.

The territory of the region contains 2442 historic monuments, 105 archaeological artifacts, 205 architectural buildings of state importance, 1104 buildings which are under the state protection and 473 monuments of art. For example, the largest in Ukraine and Europe national natural park «Podil-

ski Tovtry» occupies 261,3 thousand hectares. Its main ridge called Medobory was formed 25–14 million years ago which geologically is a limestone reef and there is no similar to it anywhere in the world. The Dnister canyon is also unique in central-eastern Europe. They are considered to be among seven wonders of Ukraine. National reserve «Kamyanets» is situated near Podilskyi Tovtry and every year and every day a lot of tourists visit and admire it. Kamyanets is a champion among historic-cultural places in Ukraine. It has a famous fortress in the old town well-known not only in Ukraine but also abroad. Different people give different names to Kamyanets, some call it «Flower on the Rock», some «The Pearl of Podillia» and others call it «The Key to the Paradise Land» but after your visit you can think of your own name for this charming place. Kamyanets is listed in UNESCO World Heritage Site as a joint masterpiece of nature and people. There in Kamyanets lots of festivals are held every year and that is why old town is visited by numerous crowds of tourists. They have a chance to watch historic reconstructions of knight fights, enjoy balloon flights or try bungee-jumping from the seventy-meter-tall bridge over the Smotrich river. By the way, the river is sometimes called «A Running Deer». It is incredible and unusual. It is our Kamyanets.

Our region also has ancient Iziaslav, knightly Medzhybizh, old towns Sataniv, Slavuta and Starokostyantyniv which were the possession of princes. Moreover, it has romantic Zinkiv and an unassailable fortress-church in Sutkivtsi. There is Smotrych which was an old capital of Podillya and it is famous for the Koriatovychi. And more, the village of Pyliava is well-known for the fight in which Bohdan Khmelnytskyi took part.

To add to the list some more glorious places we can mention Letychiv district which is known as a place of Karmaliuk. The villages of Mynkivtsi and Otroktiv were famous for its unique tiny state which was organized by their count Markhotskyi. The village of Samchyky can capture you by the beauty of the mansion which still exists and hosts a lot of guests and tourists in its museum organized there. The town of Shepetivka can attract your attention by Mykola Ostrovskyi museum which is listed in UNESCO «World Museum Catalogue». There is a modern town of Netishin which was built for workers of Khmelnytskyi atomic power station and has a very rich in exhibits local museum. And of course, there are much more places in our region which are worth visiting and exploring.

The information about everything mentioned above you can find in this book in more details, facts, numbers, addresses and names. This book is about unique places of Khmelnychchyna and people who were born here and who make their native land famous. But if you visit our land on your own you can see much more with your own eyes because pictures from this book are waiting for you in real life. If you take the first step you will not be disappointed by the trip around our region.

Would you like to try?

ІСТОРІЯ КРАЮ

ПОЧАТОК ЗАСЕЛЕННЯ МЕЖИРІЧЧЯ ГОРИНИ ТА ДНІСТРА (300–8 тис. років тому)

У 1946 р. на лівому березі Дністра поблизу села Лука-Врублівецька Кам'янець-Подільського району вчені виявили ручні рубила та масивні відщепи з кременю, зроблені людською рукою. Ця стоянка є однією з найдавніших на території України. Перші групи давніх гомінід — пітекантропів — з'явилися на території сучасної Хмельниччини понад 300 тисяч років тому.

Клімат нашого краю тоді був зовсім інший, він нагадував сучасні африканські субтропіки. Стада слонів і носорогів, табуни коней, олені, косулі, лосі, гіпопотами, шаблезубі тигри, печерні ведмеді — вся ця різноманітна живність плодилась і процвітала у сприятливому теплом кліматі. Людині в такому оточенні вижити було нелегко.

Перші групи гомінід займалися збиранням рослинної і тваринної їжі. Люди вдовольнялися поїданням слимаків, комах, пташиних яєць та ще деколи полювали на дрібних тварин. У пошуках здобичі первісні збирачі та мисливці змушені були постійно переходити з місця на місце, ведучи мандрівний спосіб життя. Їхні міграції охоплювали не тільки Подністрів'я — ашельські крем'яні вироби знайдені під час розкопок палеолітичної стоянки поблизу Меджибожа, а також при обстеженні стоянки у межиріччі Горині – Вілії (Славутський район).

У другій половині ашельської епохи відбуваються великі зміни як у природі краю, так і в антропології її населення. В Європі починається нове велике похолодання. Північна та більша частина центру континенту вкривається кригою. На зміну субтропікам приходить суворі тундра. Люди тут надовго не затримуються. У Подністрів'ї — Погоринні кочують окремі невеликі

Виготовлення крем'яних знарядь у ранньому палеоліті

групи неандертальців. Вони навчилися використовувати вогонь, почали виготовляти одяг зі шкір тварин та будувати житла.

У пізньому палеоліті похолодання посилюється. Клімат стає ще більш суворим. Саме з цього часу починається освоєння теренів України кроманьйонцями (першими представниками роду власне людей (*Homo sapiens*) та простежується відносна безперервність заселення нашої території. Вдосконалюється і техніка виготовлення знарядь праці. Зокрема, на стоянці поблизу села Врублівці Кам'янець-Подільського району знайдено різці, скребла із кременю.

Початок мезоліту (10–8 тис. років тому) збігається із завершенням льодовикового періоду. У межиріччі Горині–Дністра формуються нові, подібні до сучасних, природно-кліматичні умови. Колишня тундра вкривається широколистяним лісом, в якому з'являється сучасна фауна: вовки, лисиці, вепри, зайці, благородні олені, бурі ведмеді, зубри. Людині вдалось приручити собаку, який став першою домашньою твариною і незамінним помічником у полюванні. Справжню революцію в полюванні спричинив винахід лука зі стрілами.

Великі людські колективи подрібнюються, створюючи малі групи мисливців, рибалок та збирачів, які утворюють короточасні стійбища на берегах річок. У куренях із жердин і шкір тварин проживали окремі сім'ї. На одній стоянці протягом 3–5 місяців могло проживати 50–65 чоловік.

Місце розташування палеолітичної стоянки Лука-Врублівецька (сучасний стан)

Ранньоашельське крем'яне рубило зі стоянки Лука-Врублівецька

ПЕРШІ ЗЕМЛЕРОБИ І СКОТАРІ НА ВОЛИНІ ТА ПОДІЛЛІ (VI–II тис. до н. е.)

НЕОЛІТ. Приблизно в VI–V тис. до н. е. племена, які заселяли терени сучасної Хмельниччини, вступили в останню фазу кам'яного віку — неоліт. У цей період суспільство поступово переходить від привласнюючих форм господарства (мисливство, рибальство, збирання) до відтворюючих (землеробство та скотарство). Виникають нові ремесла (гончарство, ткацтво), причому поруч з природною сировиною (камінь, кістка, рослини) починається використання «штучної» (керамічне тісто: композиція з глини, піску, шамоту). Ці процеси надалі отримали визначення «неолітична революція».

Справжній переворот в житті осілих племен стався з освоєнням ними злакових культур, головні з яких — ячмінь та пшениця, як вважають вчені, проникли в Європу з Близького Сходу. Племена межиріччя Південного Бугу та Дністра раніше від своїх північно-східних сусідів почали займатись примітивним землеробством. Одночасно приручаються основні види тварин — бик, свиня, вівця та коза.

Інвентар поховання у с. Горбасів

На теренах нашої області серед пам'яток доби неоліту можна виокремити два об'єкти на захід від м. Славути. Розкопками виявлено велику кількість крем'яних знарядь. До часу неоліту вчені відносять також виникнення крем'яних копалень в печерах на горі Білій поблизу села Студениці Кам'янець-Подільського району.

ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА. В кінці VI – на початку V тис. до н. е. населення нашого краю починає використовувати самородні метали — переважно мідь — для виготовлення різних виробів. Найбільш яскравим представником нової — мідно-кам'яної доби (енеоліту) в межиріччі Горині – Дністра є всесвітньо відома трипільська культура (VI–III тис. до н. е.).

На території нашого краю знайдено немало залишків трипільських поселень. Вони нараховували десятки одно- або двоповерхових наземних жител і господарських споруд. У кожному поселенні жило від кількох десятків до кількох сот мешканців. Головним заняттям у господарстві того часу було землеробство. Трипільці культивували пшеницю, ячмінь, просо, жито, бобові,

коноплі. Вчені висловлюють припущення, що трипільці могли знати орне землеробство. Високого розвитку досягло гончарство.

З настанням III тис. до н. е. на Волині та Поділлі починаються суттєві зміни у господарстві та етнічному складі місцевого населення. Поступово скорочується кількість трипільських поселень, зменшується їх середня площа, що свідчить про зменшення кількості населення. Ці процеси пов'язані з початком масового переселення до нашого краю індоєвропейських племен — аріїв. Трипільське населення частково витісняється мігрантами, частково асимілюється з ними. Ці зрушення ознаменували початок наступного періоду у стародавній історії Хмельниччини — доби бронзи (III–II тис. до н. е.).

ДОБА БРОНЗИ. Добу бронзи вчені вважають початковою ланкою у формуванні майбутніх слов'янських, германських, балтійських народів. В економіці індоєвропейців значно вагомішою була частка тваринництва, яке разом із розвинутим землеробством сприяло виникненню регулярного обміну продукцією та сировиною між племенами. Про це свідчить, зокрема, знахідка бронзового протоевтропського (з теренів сучасної Італії) шолому поблизу села Кремінна Городецького району.

Перша, найпотужніша, хвиля мігрантів з Північно-Західної Європи, залишила по собі поодинокі поселення та численні ґрунтові поховання. Люди, як і раніше, вели кочовий спосіб життя, але десь із XV ст. до н.е. рух населення на теренах Волині та Поділля суттєво сповільнюється, зростає кількість стаціонарних селищ. З цього часу починається поступове виділення суто слов'янського компонента з індоєвропейської (арійської) спільноти.

Дослідження пізньотрипільського поселення Голосків 2

У СКЛАДІ ПЕРШИХ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ (I тис. до н.е. – I тис. н.е.)

Початки державотворчих процесів серед племен Волині та Поділля співпадають з початком раннього залізного віку на теренах сучасної України. Назва нової епохи відображає чергову зміну матеріалу для виготовлення переважної більшості знарядь праці: як камінь (кремінь) поступився місцем бронзи, так і остання, в свою чергу, поступається залізу. Цей період визначений науковцями як «доба великого переселення народів»: він став початком формування сучасної етнополітичної карти Старого Світу.

Вчені виділяють три умовні періоди «ранньозалізної» історії Волині та Поділля: доба впливу Степу (I тис. до н. е.), доба поліетнічної державності (перші століття н. е.), доба ранньослов'янських державних утворень (V–IX ст.). Єдиним сталим населенням на території сучасної Хмельниччини протягом раннього залізного віку залишались праслов'янські, згодом — слов'янські племена. Перші залишили по собі пам'ятки чорноліської (IX–VII ст. до н. е.), милоградської та скіфської (VII–III ст. до н. е.) археологічних культур, другі — черняхівської (III–IV ст. н. е.), празької та пенківської (обидві — V–VII ст.), Луки-Райковецької (VIII–IX ст.).

На початок I тис. до н. е. племена чорноліської культури виходять на новий рівень економічного та соціального розвитку. На території Південно-Східної Європи починається посушливий період. Тваринництво поступово втрачає своє колишнє значення, а провідною галузю господарства стає орне землеробство. Поглиблюється соціальне розшарування серед місцевого населення. Водночас наприкінці VIII ст. до н.е. у причорноморській степах проникають войовничі кочовики — киммерійці. Захищаючи свою землю і майно, наші предки створюють перші укріплені поселення — городища.

Вченими досліджено городище поблизу с. Рудківці Новоушицького району, яке було захищене трьома лініями валів. Тут знайдено близько 30 жител з глинобитними печами та з відкритими вогнищами. Площа хатин становила всього 15–25 кв. м. Тому в кожному з таких жител могла проживати лише одна невелика сім'я.

Речі зі складу скарбу перших ст. н. е.

Інвентар поховання чорноліської культури поблизу с. Стуфчинці

СКІФСЬКА ДОБА. У другій половині VII ст. до н. е. в Північне Причорномор'я зі сходу вдерлись кочові племена скіфів. Вони підкорили частину землеробського населення Лісостепу. Між Дунаєм та Доном утворилося велике об'єднання племен, що проіснувало до II ст. до н. е. Територію від Дніпра до Південного Бугу заселили племена, об'єднані спільною назвою: скіфи царські, скіфи-землероби, скіфи-орачі. Геродот у своєму творі «Історія» описує, що величезний простір — від Верхнього Дністра до Дніпра — займали племена скіфів-орачів. Вчені вважають, що це було місцеве землеробське праслов'янське населення. Городища цього часу виявлені та обстежені поблизу сіл Гатна, Згарок, Радівці Деражнянського, Гуменці, Панівці Кам'янець-Подільського, Терешівці Хмельницького, Іванківці Ярмолинецького районів.

На північ від скіфів-орачів, у басейнах Горині та Прип'яті, поширені пам'ятки милоградської культури, залишені, як вважають, племенем неврів. Припускають, що саме від неврів походять такі назви річок, як Вілія, Хомора, Понора та інші. Можливо, що неври — це змішане балто-слов'янське населення українського та білоруського Полісся. Територія, яку вони займали, була настільки великою, що отримала у греків окрему назву — Неврида.

Як і в попередню добу, на Волині та Поділлі спостерігаємо два типи поселень: відкриті (селища) та укріплені (городища). Житла будувались частково заглибленими у землю (напівземлянки). В них зустрічаються як відкриті вогнища, так і глиняні або кам'яні печі. На поселеннях знаходять багато посуду: ліпний місцевого виробництва, а також привізний — давньогрецькі амфори, що свідчить про наявність розвинених торговельних стосунків між місцевим населенням та грецькими містами-колоніями Причорномор'я.

Переважаючим поховальним обрядом лісостепових племен скіфського часу залишається курганний. В межиріччі Горині та Дністра насипи досягають величезних розмірів (до 60 м в діаметрі та понад 6 м висо-

Скіфський курган (реконструкція) біля Іванковець

тою) — такі, наприклад, як кургани поблизу с. Ставниця Летичівського району та смт Сатанова Городоцького району. На території краю виявлено також жертвовники скіфського часу.

САРМАТИ І ВПЛИВ РИМУ. Вторгнення у Причорномор'я нової хвилі кочовиків — сарматів змушують місцеве населення мігрувати до більш безпечних місцевостей. Протягом II ст. до н. е. — II ст. н. е. переважна більшість території сучасної Хмельниччини залишається незаселеною. Поодинокі пам'ятки цього часу зафіксовані лише у Подністрів'ї. Саме цей регіон став «контактною зоною» різноетнічних племен — ранньослов'янських, гето-фракійських, сарматів-язигів. Саме там, у Придністрів'ї, визріває перше державне утворення за участю ранніх слов'ян — т. зв. держава Германаріха. Її формування починається з масової міграції германських племен на терени сучасної України і відбувається за умов впливу Римської імперії.

Під впливом економічно розвиненої Римської імперії племена всієї Європи вдосконалюють власну землеробську культуру, засвоюють та розвивають нові ремісничі технології, розширюють торгівлю. Експансія Риму на північ Європи змушує частину германських племен (готів) до масової міграції на південний схід континенту. Перша хвиля переселенців просувається на наші землі у II столітті. В переказах згадується, як вони потрапили до країни Ойюм. Згодом ця місцевість отримала назву Волинь. Тут їм довелося вступити в боротьбу з місцевими племенами, нащадками неврів у межиріччі Західного Бугу–Горині. Через це готи були змушені продовжити мандрівку далі на південь, просуваючись на вільні землі Погориння. З першою хвилею переселення германців у нашому краї пов'язують археологічні пам'ятки вельбарської культури, найвизначнішою з яких є поселення поблизу с. Лепесівка Білогірського району.

ЧЕРНЯХІВСЬКА КУЛЬТУРА. На початку III століття друга, найбільш потужна, хвиля готів та союзних з ними племен поширюється ще далі — на Побужжя

Жіноча скронева підвіска IX-X ст.

та Подністрів'я. Тут вони зустрічаються з місцевими слов'янськими племенами антів і склавинів. Між спільнотами існувало чітке територіальне розмежування. Склавини жили від Балатона до Дністра, а на північ — до Вісли, анти — на території від Дністра до Дніпра. На схід від Дністра (у Побужжі та межиріччі Південного Бугу–Дніпра) жили гревтунги або, за іменем легендарного короля Острогота, остготи. Саме остготам вдається об'єднати розрізнені племена між Горинню та Чорним морем і створити велетенський союз племен, відомий як держава Германаріха. Її археологічним еквівалентом є всесвітньо відома черняхівська культура — унікальне явище «ранньозалізної» історії Європи.

Ліпний та гончарний посуд черняхівської культури

Щільність заселення межиріччя Горині–Дністра у III–IV ст. н. е. була надзвичайно високою. Поселення утворювали так звані «гнізда» з 2–7 селищ, розташованих за 100–200 метрів одне від одного. Відстань між «гніздами» не перевищувала 5–6 кілометрів. Кожне селище займало площу від 3 до 15 гектарів, що дозволяло розмістити 20–50 житлових і господарських споруд.

Відбуваються зміни в ремісництві. Вдосконалюються металообробка та гончарство, з'являється скло-робство. Високого рівня набуває розвиток керамічного виробництва. Залишки печей для випалу посуду (гончарні горни) знайдені на селищах поблизу сіл Лепесівка Білогірського, Бакота, Лука-Врублівецька Кам'янець-Подільського, Воробіївка Полонського та Лісові Гринівці Хмельницького районів. Стрімке зростання продуктивності сільського господарства і ремесел стимулювало рух товарів. Про жваву торгівлю з греко-римськими провінціями свідчать численні римські монети та уламки амфор, знайдені на багатьох черняхівських поселеннях Хмельниччини. Для сусідніх, менш економічно розвинених, племен Європи черняхівці експортували гончарний посуд і металеві прикраси в обмін на різноманітну сировину.

У I-й половині V ст. гуни, переселившись на територію Середнього Подунав'я, утворили могутню державу під проводом Атілли. Вони здійснювали жорстокі напади на найвіддаленіші країни Європи. До сфери їх впливу входило і межиріччя Горині та Дністра. Саме з гунським часом пов'язують утворення унікального мікротопоніма — одне з урочищ у Кам'янці-Подільському здавна має назву Гунські криниці.

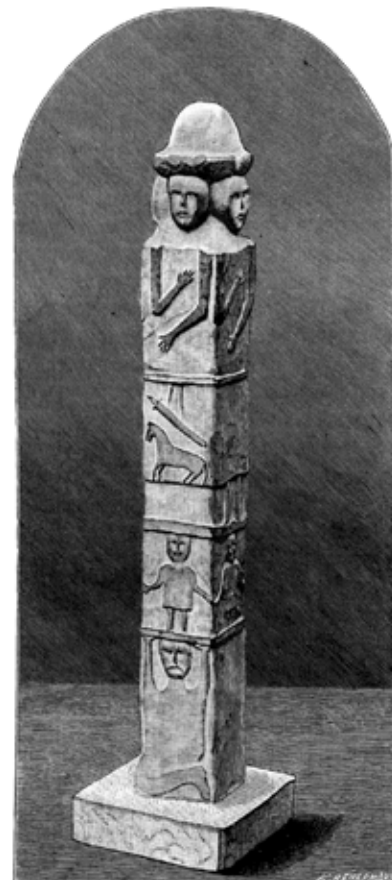
Ліпний ранньослов'янський горщик з поселення поблизу м. Городок

СЛОВ'ЯНСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ. Наприкінці IV ст. вслід за гунським нашествям починається війна між антами і готами. В результаті готи остаточно покидають Поділля, мігруючи до римської метрополії. Більша частина межиріччя Горині–Дністра протягом наступних 400 років залишається незаселеною. Лише в місці скупчення слов'ян (Бакота, Теремці, Сокіл, Устя та ін. Кам'янець-Подільського району), де історики виявили черняхівські селища, продовжується життя. І саме звідси починається поступова слов'янська колонізація Поділля, яку пов'язують зі склавинами (V–VII ст.).

Поселення склавинів теж сконцентровані в «гніздах»: 5–7 селищ на відстані 3–5 км одне від одного. Найбільш поширений тип житла — напівземлянка площею до 20 квадратних метрів. Облаштування хати було небагатим: пристінні лавки, стіл, лежанка, піч.

Провідними галузями економіки у слов'янських племен межиріччя Горині та Дністра були землеробство та скотарство. Пасовища та ліси, орна земля перебували в колективній власності. Головними сільськогосподарськими культурами були жито, пшениця, просо, горох. Відносно високий рівень розвитку залишається в чорній металургії та металообробці. Водночас у гончарстві спостерігається повернення до ліпної технології. Прямими нащадками склавинів на наших землях стали волиняни у Погоринні, білі хорвати та уличі в Подністров'ї.

Житомирське Полісся включно з басейном р. Теретів були заселені племенами деревлян (древлян). На заході деревляни сягали поріччя Горині, на південному заході — Случі. На захід від деревлян жили волиняни. Їхня територія на південному сході обмежувалась р. Горинь. Ці землі опиняються під владою Києва близько 981 р. після походу князя Володимира на захід. У межиріччі Південного Бугу–Дніпра проживали уличі. З X ст. починається поступове просування населення у верхів'я Південного Бугу та його приток. Під тиском кочовиків (хозар) переселення уличів на захід, цього разу на територію сучасної Хмельниччини, значно пожвавлюється в XI ст. На наших землях вони проживали у сусідстві з білими хорватами.

Язичницький «Збручанський» ідол

ВОЛИНЬ І ПОДІЛЛЯ У XI–XIII ст.

Перші літописні згадки про наш край з'являються майже через 100 років після фактичного його входження до складу Київської Русі. Це пояснюється тим, що межиріччя Горині-Тетеріва-Дністра освоєне відносно пізно, що підтверджується й археологічними розкопками. На Хмельниччині сьогодні знайдено сотні давньоруських пам'яток із культурним шаром XII–XIII ст., і лише одиниці, чий культурний шар датується X-початком XI ст.

ПЕРШІ ЛІТОПИСНІ ЗГАДКИ. В літописі 1097 р. знаходимо першу згадку топоніму Погорина — земель у середній течії Горині. Трохи пізніше, в 1144 р., згадується місто Ушиця (городище біля Старої Ушиці в Кам'янець-Подільському районі), захоплене київським князем Всеволодом Ольговичем у галицького Володимира Володаревича. А незабаром, у 1158 р., тут відбулася ще запекліша битва: між Ярославом Осмомислом Галицьким та його племінником Іваном Ростиславичем Берладником. Згодом тут надовго вщухають військові баталії, і більш-менш регулярні повідомлення про події у регіоні з'являються в літописі лише з другої третини XIII ст. Дещо раніше, у 1227 р. вперше вживається топонім Пониззя.

У середині XII ст. у Побужжі створена перша адміністративна одиниця — Божська волость із «п'яти городів». Великий князь київський Ізяслав Мстиславич у 1146 р. садить тут на правління свого недавнього ворога Святослава Всеволодовича. Щодо локалізації Божеська — досі немає одностайної думки. Зате в сучасному Меджибожі Летичівського району знайдені залишки дерев'яно-земляних укріплень літописного Межибожа.

У 1148–1149 рр. Божську волость тримає Ростислав Юрійович, син постійного суперника Ізяслава Мстиславича — Юрія Довгорукого. Виходячи з подальших записів, Межибоже відокремлюється від Божської волості і стає центром самостійного уділу. На відміну від Побужжя, яке у середині XII ст. ще знаходилося під владою київських князів, Погорина, а згодом і Послуччя стають об'єктом суперечок між Києвом, Володимиром і Галичем. Провідну роль у цих подіях відіграють Ізяслав Мстиславич та його сини. Завдяки їхнім зусиллям Волинь перетворюється у вотчину Ізяславичів. Але боротьба за ці землі не вщухає. Так, у 1150-му Погорину захоплює Володимир Галицький. Ізяслав, який вкотре пересів з Волинського столу на Київський, засилає до нього послів, щоб повернути втрачене. Та Володимир не віддає завойованого.

З кінця XII ст. у літописах фігурує нове місто на Волино-Київському порубіжжі — Полоний (нині — м. Полонне). Запис 1171 р. (1170 р.) називає ім'я полонського князя — Володимир Мстиславич. Запис наступного, 1172 р. (1169 р.) розповідає про похід половців на Русь: «поїхали вони за Київ пустошити, і приїхали до

Полоного, до города церкви святої Богородиці Десятинної, і до города Сімця, і взяли сіл без ліку з людьми, і з чоловіками, і з жінками, і коні, і скот, і овець...». У 1195 р. київський князь Рюрик Ростиславич надає Полоний і половину області Корсунської своєму зятю Роману Мстиславичу (майбутньому князю галицько-волинському і великому князю київському).

Запис 1231 р. (1233 р.) розповідає про війну угорсько-галицької коаліції проти Романовичів. Захопивши значну частину Галицько-Волинської Русі, «двинув рать Андрій-королевич на Данила і пішов до города Білобережжя...». Білобережжя чітко не локалізоване — на це ім'я може претендувати одне з двох городищ — у селах Берегелі або Радісне Красилівського району. Проте, в записі цього року найцікавіше те, що літописець зазначає, що союзниками угрів, крім галицьких бояр, були «князі болохівські». Фактично це перше повідомлення, що свідчить про існування нового територіального утворення — Болохівської землі.

БОЛОХІВСЬКА ЗЕМЛЯ. У другій половині XII ст. дрібні володіння межиріччя Случі-Бугу, що входили до складу Божської і Межибожської волостей, почали об'єднуватись у Болохівську землю. До місцевих жителів прилучилися кочовики із Чернігівської землі. Свідчення тому — персні-печатки з гербами нащадків чернігівських князів, знайдені під час розкопок біля с. Городище Деражнянського району. Саме місто Болохів, вперше згадане в літописі під 1150 р., пов'язують з великим городищем у м. Любар Житомирської області. А Болохівську землю вчені розміщують у верхів'ях Південного Бугу, Случі і Тетеріва.

Під час досліджень давньоруської фортеці поблизу с. Городище Шепетівського району археологами виявлено картину велетенського побоїща та пожежі, в яких загинуло близько півтори сотні воїнів та мирних людей. Таке спустошення залишили по собі війська Батия, що вдерлися в Галицько-Волинське князівство у 1240 р. Орда знищила Колодажин, Каменець, Ізяславль. Рятун

Жіночі браслети-наручі XII–XIII ст.

Кам'яні ікони XII-XIII ст. з городищ Хмельниччини

ючись від цієї навали, Данило Романович на деякий час покинув князівство, чим відразу скористались галицькі бояри. Разом з Чернігівським княжичем Ростиславом Михайловичем та болохівськими князями вони вирушили на Пониззя та взяли облогою Бакоту (поблизу колишнього с. Бакота Кам'янець-Подільського району). Почувши про це, Данило повернувся з військом і «взяв він такі городи їх: Деревич, Губин і Кобуд, Кудин, Городець, Божський, Дядьків». Звідти Романович вирушив на Болохівську землю, спустошуючи на своєму шляху, що тільки можна. Отже, з цього літописного запису стають відомі болохівські міста. З Губином та Кудином пов'язують потужні городища відповідно біля Губина Старокостянтинівського та Кудинки Летичівського районів. На місці болохівського Кобуда, ймовірно, згодом побудований замок у м. Старокостянтиніві. Щодо локалізації Городця, єдиної думки немає — його прив'язують до городищ або у с. Суслівці Летичівського, або біля с. Городище Деражнянського районів.

Князі не підкорилися Романовичам, але змушені були на тривалий час припинити втручання в галицькі справи. Упродовж 14 років Романовичам було не до Болохівських земель. І лише після чергового нападу татар на Волинь у 1254 р. Данило вирушив у похід до східних кордонів Галицько-Волинської Русі. Оскільки у подальших записах Болохівська земля більше не згадується, можемо припустити, що її територія була спустошена у кращих традиціях громадянських війн.

ДАВНЬОРУСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ. Майже всі поселення, що згадуються в літописах, були укріпленими, тобто замками або фортецями. Такі городища, невеликі за площею, надійно захищалися кількома рядами валів.

На жаль, з об'єктивних причин в літописі згадується лише незначна частина поселень давньоруського часу, причому майже всі вони були поселеннями укріпленими — феодальними (адміністративними) замками або сторожовими фортецями. Ця категорія укріплень (городищ) була найбільш поширеною. Такі городища — порівняно невеликі за площею, захищені одним-двома

рядами валів та ровів. Міст у сучасному розумінні цього терміну було значно менше. За будовою місто суттєво відрізнялось від замку — зазвичай воно мало складну структуру: цитадель (або дитинець — найбільш захищена частина), укріплений «окольний град» та неукріплені ремісничо-торговельні посади. Неподалік від міст розташовані, як правило, 2–4 селища-супутники. Таким чином, із згаданих у літопису градів справжніми містами були Ізяславль, Тихомль, Полоний, Губин, Межибоже, Кудин, Бакота, Каліус, Ушиця.

Археологами досліджено городища багатьох літописних міст Хмельниччини — Бакоти, Ушиці, Каліуса, Кудина, Полоного, Ізяслава, Губина. Вчені вважають, що в XII-XIII ст. вже існувало міське поселення на території Старого міста в Кам'янці-Подільському. У Кам'янецькій фортеці виявлено фрагменти кам'яного муру із зубцями та бійницями, пристосованими для стрільби з лука. З напільного боку дитинець прикривав земляний вал та рів.

Сільські давньоруські поселення за топографією та площею близькі до поселень першої половини та середини I тисячоліття нашої ери. Селища мали різні розміри, склалися з різного числа споруд, різнилися за призначенням. Малі селища можна умовно розділити на 4 типи: селища, в яких проживала одна патріархальна сім'я, групи патріархальних сімей, малі сім'ї, групи малих сімей. Великі селища були трьох типів: общинні центри, селища-супутники городищ-общинних центрів, селища-супутники городищ-феодальних центрів. Прикладом селища, в якому проживала група малих сімей, є поселення поблизу літописної Бакоти. Тут виявлено залишки наземних і напівземлянкових жител та господарських споруд IX-XIII ст. Великий інтерес становить тричастинна будова, що складалася з двох житлових кімнат і сіней між ними. В кожній житловій кімнаті було вогнище з каменю-плитняку. Стіни будови підмащувалися біля основи глиною. Таке житло за структурою подібне до будинків, що споруджувались в цих же краях в XIX ст.

З літописів та археологічних досліджень відомо про численні монастирі та церкви, що існували на території межиріччя Горині та Дністра. Так, у 1262 р. в Полоному існував православний монастир. Рештки скельного монастиря збереглися на околицях Бакоти. Тут виявлено три печери-коридори, 17 ніш у печерах та 19 гробниць у підлозі.

Можна припустити, що церкви (каплички) мали кожне давньоруське місто або замок: археологи під час розкопок доволі часто виявляють речі християнського культу, у т. ч. так звані енколпіони. Вони були відзнакою сану священника. Не можемо не згадати також у цьому зв'язку й про рідкісні знахідки — різні кам'яні ікони.

ВОЛИНЬ І ПОДІЛЛЯ У СКЛАДІ ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (XIV–XVI ст.)

Через монголо-татарські набіги та громадянську війну територія між Горинню та Дністром стає майже спустошеною. Не сприяє її розквіту і припинення династії галицько-волинських князів у 1340 р. За їхній спадок починається запекла боротьба між багатьма віддаленими нащадками династії Данила і Василька Романовичів.

ПОДІЛЛЯ ПІД КОРІАТОВИЧАМИ. У 1362 р. литовський великий князь Ольгерд вирушив походом проти татар і в степу біля Синіх Вод розбив трьох татарських ханів: Дмитра, Хаджибея та Катлабугу. Саме тоді Поділля було визволене з-під татарської влади. Після цього Ольгерд повернувся до Литви, залишивши на Поділлі частину війська, над яким поставив своїх синів князів Коріатовичів: Олександра, Костянтина, Юрія та Федора. Так на теренах давньоруського Пониззя виникає Подільське князівство.

Доля Волині в середині XIV ст. склалась по-іншому. Після більш ніж 20-річної боротьби, згідно з договором, за литовським князем Любартом, зятем останнього галицько-волинського князя, залишилась Волинь, в тому числі замки в луцькій землі — Полонне та Меджибіж. Під договором стояли також підписи союзників польського короля — Юрія та Олександра Коріатовичів.

Саме Коріатовичам приписують заснування Кам'янця-Подільського і спорудження замків в Бакоті, Смотричі, Меджибожі та інших місцях Поділля. Першою столицею новоутвореного князівства стає Смотрич.

Спочатку Поділлям правили старші брати — Юрій та Олександр. Юрій був першим великим удільним князем Подільської землі. У 1374 р. він, при підтримці угорців, заволодів Молдавським князівством, але незабаром його там отруїли. В 1374–1380 рр. правив Поділлям Олександр. Саме за Олександра столицею Подільської землі став Кам'янець. У 1380–1391 рр. Поділлям правив Костянтин Коріатович, заснувавши там католицьке єпископство. Відомо також, що в 1386 р. місто Білгород на Дністрі належало князеві Костянтину. Він докладав значних зусиль для розвитку міжнародного торгового шляху Білгород-Дністровський — Львів, що нала-

Грамота Олександра Коріатовича 1375 р., надана монастиреві у Смотричі

годжувався у кінці XIV ст. Для цього розбудовується Кам'янець-Подільський, якому Коріатовичі — одному з перших міст в Україні — надають право на самоуправління у 1374 р. Це дозволяє захопити іноземних купців. На Поділлі починають карбувати власну монету — «подільський полугрошик». Після смерті Костянтина Подільське князівство тримає останній з братів — Федір, відомий як послідовний захисник православ'я. У зовнішній політиці він орієнтувався на союз з Угорським королівством та Молдавією.

В кінці XIV ст. на сході Європи відбуваються значні зміни. Зокрема, за Кревською унією (1385 р.) Польща і Литва роблять спробу об'єднатися в єдину державу, а великий литовський князь Ягайло одружується з польською королевою Ядвігою. Проте в 1392 р. ворог цього союзу — двоюрідний брат Ягайла князь Вітовт став правителем Литовського князівства і повів рішучу боротьбу з автономією українських земель, зокрема й Подільського князівства. У 1393 р. Вітовт пішов походом на Поділля. Біля Брацлава князь Федір Коріатович зазнав поразки і ледве втік до Кам'янця. Вітовт зайняв Брацлавський і Смотрицький замки, а також Червоний Городок, Бакоту і Скалу, взяв в облогу Кам'янець. Союзники не змогли допомогти Коріатовичу — Кам'янець було взято, і Вітовт прилучив усе Поділля до князівства Литовського. А Федір Коріатович втік на Закарпаття.

ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКІ ЗМАГАННЯ. У 1395 р. король Ягайло надав замки Кам'янець, Смотрич, Червоноград, Скалу і Бакоту одному з наймогутніших феодалів Польщі — краківському воеводі Спитку з Мельштина. Проте незабаром, у серпні 1399 р., в битві з татарами на Ворсклі, коли Вітовт зазнав поразки, Спитко загинув. Вдова Спитка відпродала Поділля королю. Ягайло передав його своєму брату Свидригайлу, але після того, як той висунув претензії на литовський великокнязівський стіл, об'єднана армія Ягайла та

Подільський півгрош XIV ст.

Товарна пломба XVI ст. із замчища Ракочі
(район Меджибожа)

Вітовта захопила Кам'янець. Деяко пізніше — на початку правління Казимира Ягеллончика — до Польщі силою приєднано Меджибіж та Хмельник. На цьому переділ земель фактично було завершено — землі між Горинню та Дністром опинились у складі двох держав, які так і не зуміли об'єднатись: Польщі та Литви. Північ сучасної Хмельницької області входила до Волинської землі (з 1565 р. — Волинське воєводство) Великого князівства Литовського, південь — до Подільського воєводства Польського королівства. Кордон між Волинською землею та Подільським воєводством проіснував майже без змін кілька століть — аж до початку 20-х років ХХ століття.

У липні 1434 р. польський король Володислав III видав привілей, за яким Поділля отримувало польське право, але вперше було названо воєводством лише в 1450 р. Подільське воєводство в середині XV ст. складалося з таких повітів: Кам'янецького, Червоногородського, Скальського, Смотрицького, Рівського (з 1452 р. повіт називався Зіньківським), Летичівського, Хмельницького. До 1431 р. одним з повітових центрів Поділля була Бакота. У першій половині XVI ст. зникають Скальський та Смотрицький повіти, ненадовго виникає Меджибізький (в 1540-х рр. стає приватною власністю роду Сенявських), а Зіньківський повіт перейменовується в Барський.

Великі земельні володіння на півночі сучасної Хмельниччини опинились у володінні князів Острозьких і Заславських, а також дрібніших феодалів: Лабунських, Сенют. Дрібні феодалі — земляни (або бояри) отримували маєтки від держави або більших феодалів з обов'язком виконувати певні повинності, головною з яких була обов'язкова участь у військовому ополченні.

На Поділлі серед землевласників з'являється багато феодалів іноземного походження, передусім польського. Серед них магнати: Язловецькі, Лянцкорунські, Сенявські, Гербурти, Одровонжі, які переселились сюди з Галичини та Литви. Багато польських родин прибирало прізвища від назв маєтків, наприклад, Шаравські — від Шаравки, яку їх предок отримав від короля Ягайла.

Найбільшими феодалами на Волині були князі Острозькі, родоначальник яких князь Данило, онук третього сина Данила Галицького — Романа. У 1386 р. Ягайло та Вітовт підтверджують його синів — князів Федорові Даниловичу право на володіння замком Острог з прилеглими до нього округами, серед яких і сучасний Ізяслав. Один із онуків Федора — Георгій став родоначальником князів Заславських, інший — Іван був князем в Острозі в 1460–70-х роках.

У 1494 р. великий литовський князь Олександр надав місто Полонне та Полонську волость дітям Івана — князям Михайлові та Костянтину. Костянтин Іванович Острозький (1460–1530) був видатним представником свого роду. Він уславився численними перемогами над татарськими загонами, а також обіймав посади великого гетьмана Литовського та воєводи Троцького. У 1497 р. великий князь литовський і король польський Олександр Ягеллончик дав грамоту князеві Костянтину Івановичу Острозькому на «Красилів двір (сучасний Красилів) з селами Чеченівцями, двома Дубищами, Барщеховим, Чернелювим». У 1511 та 1517 рр. король Сигізмунд I підтвердив права К. І. Острозького на володіння усіма спадковими володіннями. Після смерті Костянтина Острозького його спадкоємцем виступає старший син — Ілля, одружений з Беатою Костелецькою, позашлюбною донькою короля Сигізмунда I. Ілля отримав у спадок від свого дядька — князя Андрія Юрійовича Заславського села: Жуків, Дятелів Став, Меречовка, Бачманово селище, Дяків, Берездів. У Іллі була лише одна донька — Єлизавета (або Гальшка), тому після його смерті (близько 1541 р.) володіння Острозьких, в тому числі Красилівський та Полонський замки, деякий час перебували під опікою короля.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ ТА УСТАНОВИ. У XV–XVI ст. склався чіткий адміністративний устрій краю. Воєводства та повіти були передусім адміністративно-судовими одиницями. Посада воєводи вважалася найбільш відповідальною та престижною. Воєводами, як правило, ставали вихідці з найзаможніших шляхетських родин. До компетенції воєвод належало вирішення різних питань: економічних, військових, політичних тощо, воєвода входив до складу сенату — вищої палати польського сейму.

За престижністю, другим після воєводського вважався каштелянський уряд. На Поділлі завжди був лише один каштелян — кам'янецький. Помічник воєводи, він відповідав за збір шляхетського ополчення, входив до складу сенату. Допомогали каштеляну хорунжі та військові. Хорунжий (назва походить від слова хоругва, тобто прапор) очолював шляхетське ополчення того повіту, який не мав каштеляна. Земським урядником, заступником каштеляна у питаннях військової безпеки на території певного округу був війський.

Після надання Поділлю польського права тут проводяться відповідні реформи: вводяться суди земські,

підкоморські, гродські. Підкоморії очолювали підкоморський суд, головне завдання якого — врегулювання маєткових суперечок між шляхтичами. Помічниками підкоморіїв були коморники. З 1566 р. підкоморський суд введено і на Волині.

Органом виборного шляхетського судочинства на території повітів, земель чи воєводств були земські суди, які складались з земського судді, підсудка та писаря. Земський суд на Поділлі створено близько 1440 року. Земські суди на своїх засіданнях розглядали переважно майнові справи. В земських книгах, які велися судами, вписувались не лише рішення суду, але й фіксувались різноманітні документи (наприклад, королівські привілеї), які лише після цього набували юридичної сили на території округу. На збереженні в земських суддів перебували важливі документи. Записи в земських (а також і в гродських) книгах робилися латинською мовою. У 1543 р. польський сейм дозволив робити записи і польською мовою — «щоби кожен міг зрозуміти», але в кам'янецькому земському суді і далі панувала латинська мова. Окремі слідчі дії виконував возний. Він також оголошував про відкриття засідань земського суду.

Гродові (або гродські) старости в Польському королівстві були представниками королівської адміністрації на місцях. Посада старости поєднувала в одних руках управління королівськими землями (староством), судочинство в карних справах, а також поліцейні функції. Старостинський уряд діяв у межах повіту, але в Подільському воєводстві був лише один староста. Ще до 1434 р. на Поділлі призначався так званий генеральний староста, який фактично був гродовим. Починаючи з середини XVI ст., посаду «генерала Подільської

Фрагменти італійської поліхромної кахлі XVI ст. із замчища Ракочі (район Меджибожа)

землі» займали майже виключно представники роду Потоцьких (починаючи з їх родоначальника — Миколи Потоцького, який помер у 1570 р.).

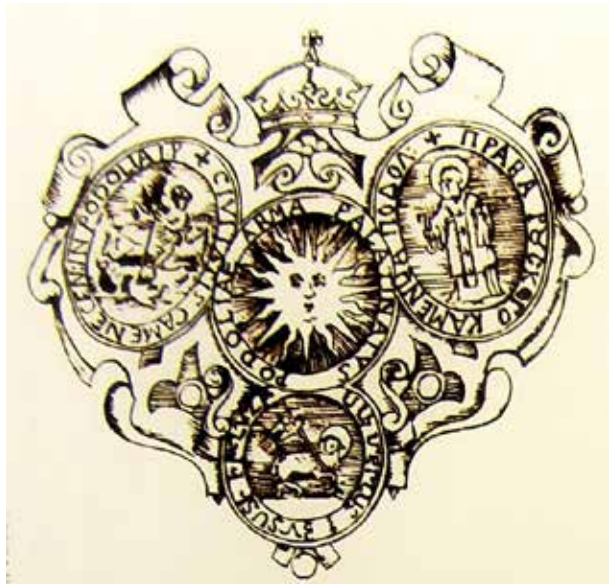
Широко розвинутим у містах і селах Поділля та Південно-Східної Волині було місцеве самоврядування. На чолі сільської общини на Поділлі здавна стояв отаман. За татарського панування на Пониззі так називали ватажка сільської громади, який одночасно збирав податки для хана. Пізніше (у XVI ст.) отаманів частіше призначали пани, а не обирала громада. Вони збирали з селян різні данини, від яких самі звільнялися.

Правовою основою міського ладу було «руське» (українське) право, яке розвинулось з правових актів Київської Русі. Міська громада мала самоправність, сама чинила суд над своїми членами. Найдавніший документ, що стосується самоврядування на «руському» праві (з тих, що дійшов до нашого часу) відноситься до 1467 р., коли подільський воєвода підтвердив привілеї української громади Кам'янця, надані їй раніше. Можна припустити, що існували більш ранні привілеї. У 1491 р. король Казимир III надав привілей кам'янецьким українцям, згідно з яким вони отримали право «обирати вїта свого народу та релігії» та усувати його з посади, коли б він утискував міщан. Королівський привілей звільняв українську громаду з-під влади воєвод, каштелянів, старост та інших урядовців. Вїт був головною посадовою особою в громаді, він керував роботою Ради (або магістрату), до якої обиралося близько 8–12 чоловік.

Власне самоврядування мали вірменські та єврейські громади. Зокрема, вірменське населення Кам'янця-Подільського отримало на це підтверджувальний привілей у 1496 р. від короля Яна Ольбрахта. Великі єврейські общини становили самоврядні громади — кагали. Кагали з XVI ст. існували в Полонному та Меджибожі. В інших містах, де було небагато євреїв, існували так звані прикагалки, які підпорядковувалися кагалам.

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО. З кінця XIV ст. міста краю починають отримувати від польських королів або феодалів (у випадку, якщо місто було приватною власністю) Магдебурзьке право на зразок того, яке існувало в містах Німеччини. Першим право самоврядування отримав Кам'янець-Подільський — згідно з виданим у 1374 р. привілеєм князя Олександра Коріатовича. У 1448 р. Магдебурзьке право надано Смотричу, у 1455 р. — Ярмолинцям, у 1458 р. — Зінькову, у 1486 р. — Летичеву. Для порівняння — Київ отримав Магдебурзьке право лише в 1497 р. В XVI ст. самоврядування отримало ще декілька міст: Стара Синява (1543 р.), Плоскирів (нині Хмельницький — 1566 р.), Ляхівці (зараз Білогір'я — 1583 р.), Дунаївці (1592 р.), Меджибіж (1593 р.).

Згідно з Магдебурзьким правом влада належала виборному магістрату, який поділявся на дві колегії — Раду (адміністративний орган) та Лаву (судовий орган). Вибори до магістрату відбувалися в день Св. апостола

Герб трьох магістратів Кам'янець.
З мідьориту XVII ст.

Матвія. Всі новообрані приносили присягу перед старостою. Засідав магістрат в спеціальному будинку — ратуші. Раду очолював бурмистр, який керував діяльністю адміністрації. Лавою керував війт. Лава виносила вироки в будь-яких справах, після чого вони не підлягали оскарженню. Для виконання вироків в Кам'янці був кат, менші міста, які не мали змоги утримувати ката, іноді звертались до Кам'янця за його послугами.

Матеріали різних поборових реєстрів, описів (так званих люстрацій) XV–XVI ст. містять дані, що свідчать про чисельність жителів в окремих населених пунктах Поділля та Південно-Східної Волині. Так, з реєстру подимного, зібраного в Подільському воєводстві у 1493 р., можна дізнатися про 216 населених пунктів воєводства, в яких налічувалося 2354 дими. Значна кількість цих поселень розташовувалась на території сучасної Хмельниччини. Більшість з них були незначними за розмірами — всього по кілька десятків димів, а подекуди й менше десяти.

РОЗВИТОК ГОСПОДАРСТВА, РЕМЕСЕЛ І ТОРГІВЛІ. Мешканці сіл Поділля та Південно-Східної Волині займалися рільництвом, тваринництвом, бортництвом та іншими видами сільськогосподарського виробництва. В рільництві переважали овес, жито, ячмінь, пшениця, горох, гречка, просо, ріпа, які вирощувались переважно для власних потреб. Водночас, залишилися свідчення про торгівлю подільським хлібом, який в XV ст. доставлявся спочатку Дністром, а потім морем до Константинополя, а далі й до Італії. Процвітало в краю і тваринництво. На соковитих луках випасалося багато худоби, передусім волів, яких з вигодою продавали на ринках Польщі та інших країн Західної Європи. Важливою галуззю сільського господарства було рибальство. Кожне село намагалося спорудити власний ставок. В першій половині XVI ст. відомі великі стави на Случі та її притоках (Кузьминський, Красилівський, Росолівецький), під Легичевом, на Смотричі та в інших місцях.

У містах краю широко розвинулося ремісництво. Наприклад, в Кам'янці-Подільському працювали: ткачі, боднарі, шевці, кравці, слюсарі, зброярі, шорники або римарі, сидельники, кушніри, гончарі, ковалі, ювеліри, конвісарі (майстри олов'яних виробів), гафтарі (золотошвей), людвісарі (ливарники), мосенжники (майстри по бронзі), бляхарі та багато інші. Ремісники об'єднувались в особливі професійні організації — цехи, зі своїми статутами та виборними посадовими особами. Статути цехів вимагали від майстрів виробляти товари певної якості, в тому числі і товари для бідних. Члени цеху поділялись на три категорії: майстри, підмайстри та учні. У 1484 р. король Казимир III дозволив створення цеху різників у Кам'янці-Подільському та надав йому привілеї. Цей цех — перший з відомих, що утворився на території нашого краю.

Розповсюдженими в краї були також промисли. Найпоширеніший із них — млиновий. Особливо розвинувся винокурний промисел (виробництво горілки, пива, медоваріння) та пов'язаний з ним корчемний. Продаж напоїв приносив великі прибутки феодалам (вони володіли виключним правом пропінації — правом гнати горілку), місцевій владі і державі. На користь казни стягувався спеціальний «корчемний податок». Міщани також мали право шинкувати, з виплатою за це податку або за виконання певних повинностей.

Торгівля в умовах середньовіччя відбувалась в умовах численних обмежень. Так, купецькі каравани могли рухатися тільки шляхами, визначеними у королівських та князівських указах. Один із таких шляхів — відома з кінця XIII ст. так звана «татарська дорога», що вела з території Німеччини через Краків, Львів, Кам'янець, Київ, Тану, Сарай і далі на схід. Цією дорогою зі Сходу везли шовкові тканини і прянощі, з Заходу — ремісничі вироби. У 1375 р. Олександр Коріатович надав привілей краківським купцям на торгівлю «татарською дорогою» з Кам'янцем-Подільським. Проте, після розгрому Тамерланом в кінці XIV ст. золотоординських міст Сарая і Тани, ця дорога втратила значення трансєвропейського шляху. В середині XV ст. через Кам'янець йшла важлива дорога з Молдавії в Польське королівство.

Ремісники-міщани. Гравюра XVII ст.

ТАТАРСЬКІ НАПАДИ. Величезної шкоди краю завдавали постійні напади сусідів: татарів, молдаван, турків. З 1433 р. по 1469 рік на «руські землі» Польського королівства (передусім на Поділля) здійснено близько 10 татарських набігів. Після того як у 1475 р. Кримське ханство стало васалом Туреччини, напади татар стали систематичними.

Місцеве населення намагалося врятуватися від них в укріплених місцях або, навіть, у природних схованках. Найбільш відомими є печери над річкою Смотрич, в яких ховались мешканці сіл Залуччя та Черче (тепер у Чемеровецькому районі). У багатьох місцях краю збереглися перекази про те, як татари димом труїли людей, що ховалися в печерах. До нашого часу збереглися руїни замків, окремі оборонні споруди (церкви, синагоги, башти), які служили для захисту населення від татарських загонів.

Найчастіше вторгнення напасників відбувалися по Чорному і Кучманському шляхах. Чорний шлях територією краю проходив межиріччям Случі і Південного Бугу — на північ від Пилявець, Чорного Острова; на південь від Острополя, Старокостянтинова, Красилова, Базалії. Південніше Базалії до Чорного шляху підходив Кучманський шлях, який на територію Хмельниччини входив або між Вінківцями та Охримівцями, або між Охримівцями і Шелеховим, далі йшов на північний захід, обминаючи витoki Ушиці і Смотрича, до Чорного Острова.

Полонених гнали до Криму, де продавали в неволю: чоловіків до тяжкої роботи або на галери, молодих жінок і дівчат — в гареми заможним туркам. Малих

Печери, в яких ховалися від татар подільняни

хлопців наvertsали в магометанську віру і в спеціальних школах виховували з них відбірне військо — яничарів, яких турецькі султани кидали на завоювання християнських народів.

Татарська загроза змушувала польський уряд до пошуку засобів для захисту власної території. За короля Сигізмунда I Старого (1506–1545) починається передача прикордонних подільських територій у власність найбільш енергійних магнатів. Так, землі у Побужжі отримує Микола Синявський — майбутній польний, згодом коронний гетьман. Він проводить докорінну реконструкцію Меджибізького замку. Відтоді фортецю майже не перебудовували. Тож на сьогодні вона залишається єдиною в Україні пам'яткою фортифікації XVI століття.

Меджибізька фортеця (сучасний вигляд)

У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (друга пол. XVI–XVII ст.)

АДМІНІСТРАТИВНІ ЗМІНИ. 26 травня 1569 р. після повного об'єднання Польщі та Литви, Волинське воєводство включене до складу Польського королівства. На Волині запроваджувався адміністративний устрій, подібний до інших воєводств Польщі. А в 1589 р. Волинське воєводство отримало новий герб: старий (білий хрест на червоному полі) було розміщено на грудях білого польського орла, що знаходився на червоному щиті.

З кінця XVI ст. територія Подільського воєводства поділялася лише на два повіти: Кам'янецький та Летичівський. В 1578 р., при збиранні «подимного» податку в Подільському воєводстві, відмічено, що в Кам'янці-Подільському налічувалося 768 будинків, Меджибожі — 273, Городку — 196, Чемерівцях — 185, Кудринцях — 168, Летичеві — 137, Сатанові — 135, Чернокозинцях — 112, Чорному Острові — 84 і т.д. В Пłosкирові (нині — Хмельницький) в цей час було всього 23 будинки, за які сплачувався податок. В 1583 р. зібрані податки в містах Південно-Східної Волині. Найбільшими містами цього регіону були Костянтинів (нині — Старокостянтинів), в якому сплачено податок з 410 будівель, та Остропіль — 610.

Українці склали найбільшу етнічну групу в краї, проте їх питома вага поступово зменшувалась. Внаслідок переселень зростала чисельність поляків та євреїв, які селилися в містах. Серед міських жителів великий відсоток у Кам'янці та Студениці складали вірмени. В 1575 р., за свідченнями сучасника, в Кам'янці-Подільському проживало 300 вірменських сімей. Вірменська громада використовувала 4 храми, а в 1627 р. мала навіть свого єпископа.

ЗЕМЛЕВЛАСНИКИ. В Подільському воєводстві, починаючи з кінця XVI ст., формуються великі земельні феодальні володіння: «Сенявщина» — володіння Сенявських (з центром у Меджибожі), володіння Гербуртів (власники містечок Городок, Фельштин, Купин, Кузьмин). У Волинському воєводстві близько трети-

*Старокостянтинівський замок.
Поштівка початку XX ст.*

ни займали володіння Острозьких. Лише на території Південно-Східної Волині вони розбудували чимало нових міст — Базалія, Остропіль, Новокостянтинів, а місто Костянтинів (Старокостянтинів) зробили однією з найміцніших фортець краю. У 1620 р., коли закінчилася чоловіча лінія дому Острозьких, їхні володіння перейшли до інших магнатів, пов'язаних з Острозькими родинними узами. Острог, Красилів, Костянтинів і деякі інші маєтки, об'єднані перед цим в Острозьку ординацію (неподільне землеволодіння), відійшли до Заславських, Полонне та Остропіль — до Любомирських, Берездів — до Ходкевичів.

ГОСПОДАРСТВА, РЕМЕСЛА Й ТОРГІВЛЯ. У цей час набуває розповсюдження так зване фільваркове господарство — обробка панської землі руками залежних селян. Фільварок стає основним виробником сільськогосподарських продуктів. У землеробстві, як в основній галузі господарства, можна виділити вирощування польових культур, городництво й садівництво.

У другій половині XVI–XVII ст. в краї розвиваються цехові ремесла та промисли. У багатьох містах ремісники об'єднувались у цехові організації. Були ремісничі цехи в Сатанові, Меджибожі, Старокостянтиніві, Полонному. Та найбільшим ремісничим центром залишався Кам'янець-Подільський. У 1578 р. тут налічувалося аж 18 цехів і 391 ремісник. Майже усі ремісники мали учнів, які приходили до Кам'янця навчатися ремісничій справі не лише з навколишніх міст і сіл, а навіть зі Львова, Луцька, Кракова, Молдавії, Волощини, Греції. Навчання тривало 3 роки, а на ювеліра — цілих 7. Весь цей час учні працювали на майстра лише за їжу та одяг. У містах і селах краю зосереджувалися різні промисли: млиновий, винокурний та пов'язаний з ним корчемний, селітроваріння, деревообробка.

Королівська влада стимулювала розвиток торгівлі, надаючи різноманітні привілеї купцям, а також права містам на проведення ярмарків. Найбільшим

Кам'янець-Подільський. Гравюра XVII ст.

торговельним центром краю залишався Кам'янець-Подільський, де традиційними вважалися три ярмарки. В 1578 р. встановлено три ярмарки та щотижневі торги в Плоскирові. Ярмарки проводились також в інших містах краю. Та й місцевих купців можна було зустріти на ринках усєї Європи.

У містах поширювалася стаціонарна торгівля. У Кам'янці-Подільському в 1565 р. було 29 крамниць, крім яких існували спеціалізовані лавки. Торгівлю м'ясом тоді вели 9 м'ясних яток, 9 торговців на той час торгували дорогим сукном, 14 — дешевим. Власними виробами торгували ремісники, зокрема — 53 пекарі.

Протягом другої половини XVI – XVII ст. торгівля на Поділлі та Південно-Східній Волині зробила великий крок уперед. Але певні фактори, передусім татарські напади, заважали динамічному розвитку краю.

ПРОДОВЖЕННЯ ТАТАРСЬКИХ НАВАЛ. В останній третині XVI – на початку XVII ст. подільські та волинські землі майже щороку потерпали від спустошливих татарських набігів. Особливо великого лиха півночі області завдав напад 1593 року. Тільки в Красилівській волості орда спалила 15 сіл, з яких було забрано в ясир 1200 людей. Великі напади татар на Кучманському шляху сталися в 1605 та 1607 роках. На початку 1612 р. буджацькі татари з-за Дністра вторглися в околиці Кам'янця-Подільського, зруйнували містечко Брагу та близько 30 сіл. Загін добровольців із числа кам'янецьких міщан — українців, вірмен і поляків брав участь у відбитті нападу, багато кам'янецьких міщан при цьому полягло. У серпні 1613 р. буджацькі татари повторили напад. Восени цього ж року кримська орда Кучманським шляхом увірвалася в Галичину, а на зворотному шляху спустошила Кам'янецьке староство. Великої шкоди татарські навали завдавали і волинським землям. На початку XVII ст. спустошено чимало сіл у Красилівській та Базалійській волостях. Всього в татарський полон забрано близько 30000 людей.

Аби захиститися від нападів, у містах Поділля будуються замки, фортеці, міські фортифікації. Міцні кам'яні замки мали Меджибіж, Зіньків, Летичів, Ярмо-

*Хрест на місці знищеного татарами села в урочищі
Стара Біла*

Сутківці на Поділлі. Малюнок Н. Орди

линці, Сатанів. Подекуди навіть храми будували так, аби при потребі виконувати оборонні функції. Яскравий приклад тому — Покровська церква-фортеця у Сутківцях.

ПРОТЕСТАНТИ. В XVI – половині XVII ст. майже по всій Європі точилася боротьба між протестантськими церквами (лютеранською, кальвіністською, соцініанською) та католицизмом. Не оминула вона і наш край.

На Волині та Поділлі в кінці XVI ст. набули поширення кальвіністи і соцініани. Протестантське вчення підтримав дехто з місцевої шляхти. Так, у середині XVI ст. в Меджибожі при підтримці власників міста Сенявських розгорнув пропаганду колишній католицький священик Томаш Ходовський. Власник Ляховець (нині — Білогір'я) шляхтич Федір Сенюта, заснував тут соцініанську общину. Поряд із Ляхівцями — в Тихомелі, власниками яких були Сенюти, до наших днів

*Аріанська каплиця XVI ст. поблизу Ямполя
Білогірського району*

Іоанно-Предтечинська церква у Кам'янці-Подільському.
Гравюра XIX ст.

збереглася чотирикутна башта, яка колись слугувала місцевій соцініанській общині за каплицю. У Панівцях під Кам'янцем за сприяння Яна Потоцького поселилися кальвіністи, які в 1590 р. відкрили свої школи — нижчу та вищу (академію). Але після смерті Я. Потоцького новий володар Панівець вигнав кальвіністів.

В другій половині XVI ст. католицьке духовенство, оговтавшись після вторгнення протестантизму, почало наступ на нього. У краї з'явилися ченці різних католицьких орденів (домінікани, єзуїти та ін.), які засновували тут монастирі, школи, друкарні. Активізувалося будівництво нових костелів, були побудовані домініканські чоловічі монастирі в Летичеві і Шарівці та жіночий — в Кам'янці.

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА І БРАТСТВА. Після відновлення в 1539 р. Галицької єпископії їй підпорядковувалася православна церква на Поділлі — через намісників. Резиденція Кам'янець-Подільського намісника перебувала в Свято-Троїцькій церкві. В середньому на Поділлі одна церква припадала на чотири села.

Українські шляхтичі на Поділлі, які дорожили королівською ласкою й намагалися не відрізнятись від польського панства, все більше переймали польську мову, звичаї та релігію. Православні архієреї кінця XVI ст. побачили, що панство переходить до католицтва, а православ'я застається вірою людей простих, тому дехто з них почав схилитися до того, щоб визнати над собою владу Римського Папи та прийняти деякі положення з католицької віри. В 1596 р. скликано собор у

Бресті з духовенства і мирян. Собор розколовся на дві частини: одні стояли за унію, інші — проти неї.

Не все духовенство згодилось на унію. Простий люд, а почасти й шляхта виступили на захист православ'я. В 1612 р. у місті Полонному засновано чоловічий монастир, який став центром православ'я в цьому регіоні. Першим архимандритом став Карпо. Монахам цього монастиря довелося зазнати багатьох утисків з боку власників міста.

В Україні при церквах здавна засновувалися братства для взаємної допомоги. У Кам'янці-Подільському існували три постійних братства і кілька тимчасових. Були вони й в інших містах. Вони займалися, зокрема, культурно-просвітницькою діяльністю, були тісно пов'язані зі школами. При церкві Святої Трійці існувала школа. Відомо, що багато видатних подолян закінчували школу підвищеного типу в Кам'янці (І. Кам'янчанин, Г. Смотрицький, Д. Наливайко), а потім продовжували навчання в університетах Західної Європи або в Києво-Могилянському колегіумі. Для Південної Волині головним осередком освіти була Острозька академія.

ДВІРЕЦЬКО-ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ. Південно-Східна Волинь народила унікальну пам'ятку українського православ'я та писемності — Двірецько-Пересопницьке Євангеліє. 15 серпня 1556 р. в селі Двірець (Ізяславського району) в церкві Святої Трійці розпочали його написання Михайло Василієвич та архимандрит Григорій. Замовила Євангеліє княгиня Анастасія Заславська. Це найдавніша богослужбова книга, написана давньою українською мовою, яка дійшла до наших днів. Нині вона зберігається в Інституті рукопису Національної наукової бібліотеки ім. Вернадського. Закінчили її написання 29 серпня 1561 р. в селі Пересопниця на Рівненщині. Тому її часто називають Пересопницьким Євангелієм, та в наукових колах дедалі частіше вживають точну назву — Двірецько-Пересопницьке.

Факсимільна копія Двірецько-Пересопницького
Євангелія

ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА НА ПОДІЛЛІ ТА У ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ВОЛИНІ

Визволивши в кінці січня 1648 р. Запорізьку Січ, чигиринський сотник Богдан Хмельницький розіслав гінців піднімати на боротьбу українських селян та міщан. В Україні спалахнула національно-визвольна війна.

ПОХІД М. КРИВОНОСА. У кінці травня 1648 р. гетьман Б. Хмельницький посилає на Поділля Черкаський полк під проводом козацького полковника Максима Кривоноса, якого літописець називає «Хмельницького ближнім радником і помічником». Він мав очолити загони повстанців в Брацлавському, Подільському та Волинському воєводствах.

Після перемог над військами магната Яреми Вишневецького на Брацлавщині загони М. Кривоноса 20 липня підійшли до Полонного, яке сучасники називали ключем до Волині. Про місто писали, що воно набагато краще укріплене, ніж Львів, адже в поселенні, що належало Любомирським, було понад 60 гармат. Але за допомоги місцевого населення 22 липня повстанці здобули місто.

Замок у Пилявцях (нині с. Пилява Старосинявського району)

25 липня козаки підійшли до Старокостянтинова, поблизу якого отаборилося 12-тисячне військо під командуванням Я. Вишневецького. Почався бій. Перевага польської кінноти змусила М. Кривоноса віддати наказ про відступ до укріпленого табору. Однак вночі місцеві жителі привезли козакам порох та провіант. Крім того, до Кривоноса приєдналося ще кілька загонів повстанців. Зваживши ситуацію, в ніч на 27 липня польське командування почало відступ. Прикриваючи відхід головних сил, військо шляхти зазнало серйозних втрат.

У серпні козаки рушили на Кам'янець-Подільський, в околицях якого вже давно діяли опришки. Загонами подністровських повстанців під Кам'янцем, що нараховували до 10 тисяч чоловік, керував дрібний шляхтич Станіслав Мрозовицький — Морозенко. На берегах річки Ушиці гуртував опришків Остап Гоголь, предок Миколи Гоголя. Опришки зайняли Оринин, Гу-

сятин, Дунаївці, Городок, Сатанів, Ярмолинці, Зіньків, Чорний Острів, Меджибіж. На Волині загони повстанців і козаків визволили Острог, Заслав, Берездів та інші міста й містечка.

ПИЛЯВЕЦЬКА БИТВА. Б. Хмельницький вирішив дати генеральну битву полякам під містечком Пилявою (Пилявцями), що розкинулося по берегах річки Ікви. Головні сили розташувалися на правому березі річки, на протилежному боці — загони М. Кривоноса. Обидва береги з'єднувала вузька гребля, яку зміцнили двома укріпленнями з гарматами. Щоб поставити противника в несприятливі умови, Б. Хмельницький наказав перекопати пагорби й долини, частину луків залити водою. Чисельність українського війська сягала 100 тис. чоловік, однак близько половини з них склали погано озброєні селяни. В артилерії налічувалося близько 100 гармат.

Залишивши без бою Старокостянтинів, війська Кривоноса заманили польську армію до Пилявець. 19 вересня 1648 р. поляки розташувалися табором на лівому березі Ікви в 4–5 км від українського війська. У розпорядженні трьох польських регіментарів — Домініка Заславського, Олександра Конєцпольського і Миколи Остророга перебувало близько 100 тис. війська, хоча досвідчених жовнірів було всього близько 40 тис., решта — озброєні слуги. Артилерія складалася з 90 гармат. Вирушаючи на битву, польська шляхта понабирала з собою багато зайвого — предметів розкошу. Згодом усе це стало козацькими трофеями.

21 вересня, без відома регіментарів, Ян Тишкевич кинув кілька сотень жовнірів на штурм греблі. Так почалася знаменита Пилявецька битва. Кілька разів переправа переходила з рук в руки. Побачивши, що лобові

Пам'ятний хрест на місці Пилявецької битви поблизу с. Пилява Старосинявського району

Гетьман Богдан Хмельницький

атаки успіху не приносять, регіментарі послали кілька тисяч жовнірів через річку в обхід українських позицій. Їхня поява виявилася повною несподіванкою для оборонців, і вони мушили відступити до табору. Бій за греблю і локальні герці тривали весь день 22 вересня. Увечері до українського табору прибуло близько 4–5 тисяч буджацьких татар, яких зустріли під залпи гармат і самопалів. Аби нагнати більшого страху на жовнірів, Хмельницький велів переодягнути кільканадцять тисяч козаків на татарський лад.

Вранці 23 вересня козаки пішли у вирішальний наступ. По греблі вдарила українська артилерія. На лівому березі Ікви з'явилися перші загони козацької і татарської кінноти, розпочав наступальні дії М. Кривоніс, незабаром визначилася перевага українського війська. Коли спустилися сутінки, регіментарі таємно залишили своє військо та вирушили до Львова. Дізнавшись про втечу командування, жовніри й самі почали тікати, в паніці залишаючи і зброю, і всі дорогі цінності. Вартість захоплених трофеїв, серед яких була й гетьманська булава Заславського, перевищувала 7 мільйонів злотих.

25 вересня 1648 р. військо Б. Хмельницького захопило Старокостянтинів. Після старшинської ради (28 вересня), українське військо виступило у похід, прямуючи через Човганський Камінь (нині — Теофіполь) та

Ямпіль до Львова. В цей же час тривала облога Кам'янця-Подільського. Але місто взяти не вдалося, а в зв'язку з укладенням загального перемир'я загони козаків і повстанців відійшли від Кам'янця.

ВІЙСЬКОВІ ДІЇ 1649–1651 рр. На звільнених українських землях відбувався процес творення органів влади Української держави, ліквідувалося феодальне землеволодіння, селяни отримали волю та право володіти землею. У той же час, вступивши 1648 р. в переговори з польським урядом, Б. Хмельницький допустив помилку — погодився відвести селянсько-козацьку армію на схід і в центр України. Залишену територію негайно зайняли шляхетські загони. Урядові війська сконцентрувалися в околицях Кам'янця-Подільського.

Почалися жорстокі розправи з місцевим населенням, були спалені Дунаївці та інші міста й села Поділля та Волині. Багато повстанців відійшло на схід воєводства, де утворився Подільський полк на чолі з полковником Іваном Федоровичем з центром в місті Бар. У цей час на території краю не вщухали локальні битви польської армії з українською. Міста по кілька разів переходили з рук у руки.

Такий стан на порубіжжі не задовольняв Б. Хмельницького. У червні 1649 р. українська армія на чолі з гетьманом зупинилася під Пилявцями. Її поява на Поділлі викликала паніку польського командування, і воно вирішило відступити до Збаража, де була велика фортеця. Поляки пішли на нову мирну угоду. Але Зборівська угода (серпень 1649 р.) не могла задовольнити маси повсталого народу, особливо Поділля та Волині (в межах сучасної Хмельницької області), оскільки ця територія опинялася за межами Української держави.

З кінця 1650 р. в околицях Кам'янця-Подільського поляки зосередили 12-тисячну королівську армію з метою нападу на Брацлавщину. Проте в боях під Вінницею поляки зазнали поразки, а козаки захопили Бар і розпочали бої за Новий Костянтинів. Навесні 1651 р. на військовій раді в Кам'янці коронний гетьман М. Калиновський вирішив виступити на допомогу королівському війську. Щоб не допустити з'єднання М. Калиновського з королівським військом, Б. Хмельницький послав до Кам'янця-Подільського 10-тисячне козацько-татарське військо, а сам з головними силами української армії з'явився коло Пилявців. Не заставши під Кам'янцем М. Калиновського, козаки розпочали облогу міста. Полковник Іван Богун сміливим ударом відкинув жовнірів, які зробили вилазку з міста й замку, і захопив рештки обозу польської армії, з чималою кількістю продовольства й спорядження. Основні сили козаків розташувалися в таборі під Зіньківцями. Однак триденна облога не дала результату і вночі надійшло розпорядження від Б. Хмельницького рушити на з'єднання з головними силами, які йшли на Берестечко. Під Берестечком українське військо зазнало невдачі. Але прагнення народу до свободи знищити не вдалося.

ПРОДОВЖЕННЯ ВІЙНИ В 1652–57 рр. За умовами укладеного 28 вересня 1651 р. Білоцерківського миру край знову опиняється за межами Української козацької держави. Але повстанська боротьба не згасає. Після перемоги під Батогом українська армія 9 червня 1652 р. підійшла під Кам'янець-Подільський та спробувала захопити місто. Б. Хмельницький звернувся з листом до міщан з пропозицією здати місто. Проте через несприятливі обставини (епідемія серед козаків, невдоволення татар, відсутність провіанту), гетьман 23 червня віддав наказ про відступ.

На початку червня 1653 р. українська армія на чолі з Хмельницьким зупинилася під Баром. Далі козацькі загони рушили на схід, захопивши Сатанів та інші подільські містечка. Але внутрішні протиріччя, які почалися у козацькому війську, підірвали його боєздатність і козацька армія відступила аж до Білої Церкви.

Восени 1653 р. Б. Хмельницький знову з'являється па Поділлі. В цей час він дізнається, що його старший син Тиміш помер в Молдавії від рани. Гетьман наказує відвезти тіло сина до Чигирина, а сам, дочекавшись підходу хана Іслам-Гірея, вирушає назустріч 40-тисячній польській армії, яка виступила в похід з-під Кам'янця-Подільського. Дізнавшись про це, поляки вирішили відступити в район Жванця, сподіваючись на допомогу від правителів Молдавії, Валахії і Трансильванії. Укріплений табір було влаштовано біля впадіння річки Жванчик в Дністер. Б. Хмельницький вирішив блокувати польський табір. Під королівський обоз він направив козацькі і татарські загони, які перекрили всі шляхи сполучення. Була перехоплена казна. В жовтні у польському таборі почався голод, від якого почали масово вмирати німецькі та угорські піхотинці, а рейтарі і драгуни з'їли своїх коней. З 80-тисячної армії залишилися лише жалюгідні рештки.

Проте в грудні кримський хан Іслам-Гірей, який не хотів повного розгрому Речі Посполитої, розпочав переговори з польськими дипломатами, які завершилися укладенням 15 грудня Кам'янецької угоди, що пе-

Жванець. Гравюра XIX ст.

редбачала припинення військових дій, виплату татарам великої суми грошей, дозвіл грабувати українські землі і брати ясир, а також залишення Війська Запорозького «при давніх вольностях». Польська армія була врятована. Б. Хмельницький не брав участі у переговорах з королем, тому він не визнав укладеної угоди. Але українська армія, позбавлена татарської підтримки, відчуваючи певну скруту, мусила відступити до Чигирина. Після чергової зради татар, Б. Хмельницький вирішив шукати допомогу у північного сусіда — Московської держави. 8 січня 1654 р. відбулася Переяславська Рада, за рішенням якої був укладений союз із Росією.

Тим часом польський король наказав коронному гетьману С. Потоцькому вирушити з військом «на Україну». У лютому-березні загони польського війська зосередилися в Полонному та Пłosкирові і незабаром почали просуватися далі на схід Поділля. Проте в кровопролитних боях на Брацлавщині в 1654–55 рр. було зупинено наступ польської армії та татарських загонів, які прийшли їй на допомогу. Козацькі загони підійшли до кордонів Подільського та Волинського воєводств. Після підходу союзної російської армії під командуванням боярина В. Бутурліна Б. Хмельницький у липні з військом вирушає з Білої Церкви в напрямку Бара. Козаки беруть Меджибіж та Зіньків. Загони під командуванням І. Богуна вирушають на Волинь. Головні сили української армії та російські війська підійшли до Кам'янця-Подільського, а козацькі загони захопили міста й містечка в радіусі 30 кілометрів.

Почалася облога, яка тривала до 24 серпня. У цей час становище Речі Посполитої різко загострилося. Шведські війська, які вели бої в прибалтійських землях Польщі, завдали ряд відчутних поразок польській армії. В кінці серпня посол шведського короля Карла X Густава повідомив Хмельницького про вступ Швеції у війну проти Речі Посполитої. Гетьман прийняв пропозицію шведського короля про спільні дії проти польської армії. Проте від неминучого розгрому Польщу врятувало Кримське ханство, яке направило на допомогу свої війська.

Меджибіж. Гравюра XIX ст.

Весь 1656 р. військові дії на території краю не припинялися, хоча в них не брали участі такі великі сили, як раніше. У березні Б. Хмельницький направив для облоги Кам'янця 3-тисячний загін на чолі з полковником Остапом Гоголем. Козаки взяли під контроль Летичівський і більшу частину Кам'янецького повіту, а також частину Волинського воєводства по річку Горинь. Козацькі залоги розташувалися в Полонному, Старокостянтиніві, Ізяславі, Меджибожі.

У січні 1657 р. трансільванський князь Д'єрдь II Ракоці вторгся на територію Речі Посполитої та незабаром зайняв Варшаву. Проте згодом він змушений відступити. Влітку союзна трансільвансько-українська армія, переслідувана польськими військами, з'явилася на Поділлі. Кримська орда на чолі з Магомед Гіреєм в липні розташувала свій табір під Кам'янцем. Рухаючись через Чорний Острів, Ракоці підійшов до Меджибожа. Але там був оточений польсько-татарською армією і після переговорів капітулював. Дізнавшись про поразку під Меджибожем, Б. Хмельницький намагався виправити становище, але через декілька днів у нього стався кроволив у мозок і 6 серпня 1657 р. гетьман помер.

Кам'янець-Подільський. Гравюра XIX ст.

Залишки бастионної фортеці XVI ст. в урочищі Ракочі (сучасний вигляд)

РОКИ ТУРЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

В останній третині XVII ст. територія краю стає ареною боротьби між військами Речі Посполитої та союзними їм козаками (очолюваними то Ханенком, то Гоголем) з правобережним гетьманом П. Дорошенком, якого, виходячи з власних інтересів, підтримували Туреччина та Кримське ханство.

На початку серпня 1672 р. турецьке військо переправилося через Дністер та вийшло до Кам'янця. Чисельність турецької армії, яка рухалася в супроводі загонів молдавського та волоського воевод, разом з військами кримського хана та козаками П. Дорошенка, сягала близько 150–170 тис. чоловік. Вранці 12 серпня під стінами фортеці з'явився перший турецький загін, але після кількогоднинного бою він був відкинутий захисниками фортеці під проводом Юрія (Єжи) Володівського. Через три дні — 15 серпня прибув під Кам'янець великий візир для того, щоб визначити напрямки облогових робіт. У наступні дні з'явилися війська кримського хана та П. Дорошенка, які зупинилися на Орининському полі. Татарський ага передав обложеним пропозицію хана прийняти «підданство» султана, яку вони з обуренням відкинули.

Похід турецької армії. Мініатюра XVI–XVII ст.

18 серпня 1672 р. під Кам'янець підійшли основні сили турецької армії на чолі з султаном. Кілька днів тривала інтенсивна перестрілка та відбувалися періодичні спроби штурмом оволодіти фортецею. 25 серпня турки заклали міну під «велику башту» (з боку Нового замку), після вибуху якої на світанку яничари через пролом в стіні почали штурм Старої фортеці. Першим з обронців до пролomu кинувся Ю. Володівський разом з жовнірами. Зав'язався бій. Турки відступили. Але для малочисельного загону захисників фортеці було очевидним: довго вони не протримаються. Тож прийняли рішення капітулювати. Переговори завершилися прийняттям почесної капітуляції, умови якої передбачали збереження життя і майна жителів міста, право вільного виїзду для тих, хто бажає, та свободу релігійних обрядів. Коли ввечері 27 серпня посла обложених по-

верталися назад, начальник артилерії майор Геклінг, за словами сучасників, «з відчаю, підпаливши порох, себе та інших висадив у повітря». Внаслідок вибуху загинуло понад 500 чоловік та було зруйновано значну частину Старої фортеці. Загинув і герой кам'янецької облоги — Ю. Володівський, на честь якого у Варшаві названа вулиця. Наступного дня турки увійшли до Кам'янця. Річ Посполита змушена була піти на тяжкі умови мирного договору, згідно з яким територія Подільського воеводства повністю відходила до Туреччини, а П. Дорошенко ставав гетьманом України «в старих кордонах» (тобто на Правобережжі).

Швидко захоплення турецькою армією однієї з найміцніших фортець Європи — Кам'янця-Подільського, викликало справжній шок у сучасників. Колишній польський король Ян Казимир, який жив у Франції, помер від розпачу, коли надійшла ця сумна звістка.

На захопленій турками території розпочинається творення властивої Османській імперії системи

Кам'янець-Подільський. Пам'ятний знак на честь Ю. Володівського

управління. Все колишнє Подільське воеводство скла-
ло велику адміністративну одиницю — пашалик, який
поділявся на чотири санджаки (Кам'янецький, Язлов-
ецький, Барський та Меджибізький). Кожен санджак
поділявся на 3–8 менших одиниць — нахії (всього було
19 нахій). Центрами санджаків та нахій стали найбільш
укріплені населені пункти краю.

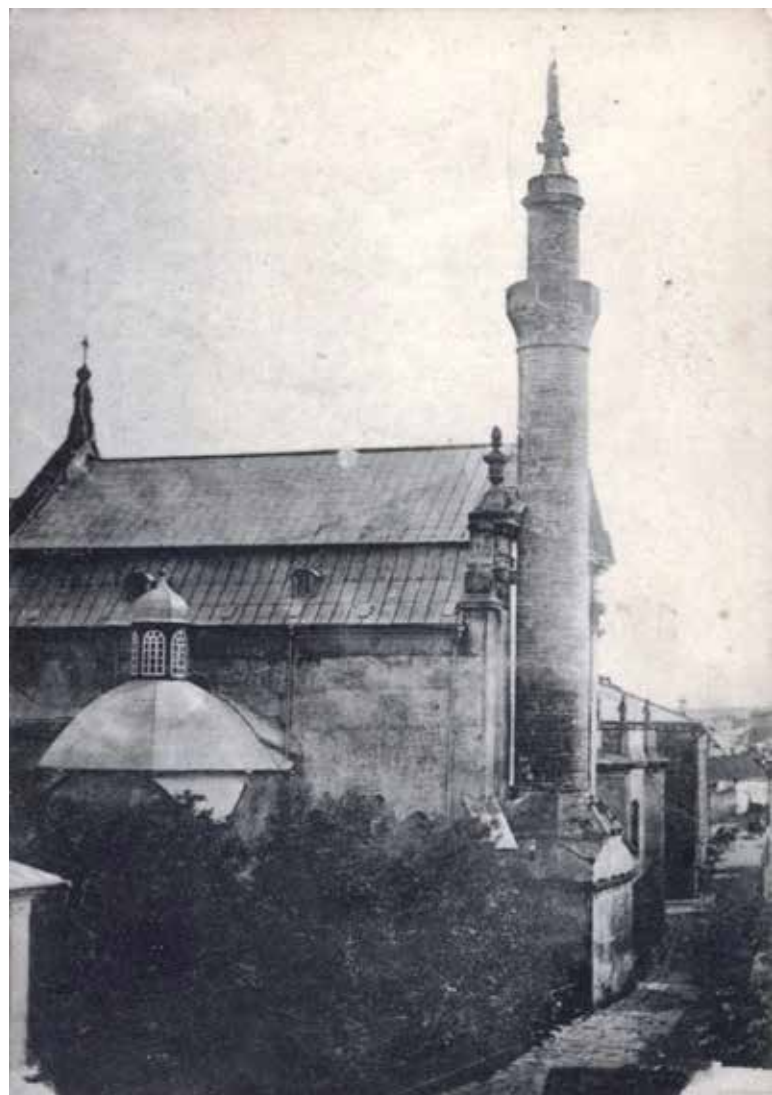
Приєднання Поділля до Османської імперії по-
зитивно сприйняла частина українського населення.
Турецька адміністрація звільнила селян від колиш-
ніх панів, охороняла від татарських нападів, лояльно
ставилася до православної церкви. Саме за турків на
Поділлі з'явився свій архієрей.

Водночас, частина селян і міщан разом з шляхтою
покинула Поділля, переселившись на Галичину та Во-
линь. Заселеною була лише третина населених пунктів,
які існували до 1672 року. Територія вздовж Кучман-
ського шляху та у верхів'ях Південного Бугу і Збруча ви-
явилася майже повністю спустошена. Найбільше меш-
канців проживало у Подністров'ї. В 1681 р. в Кам'ян-
ці-Подільському налічувалося 3414 мирних жителів:
280 українських родин, 75 вірменських, 36 польських, 35
єврейських, 29 грецьких та болгарських, 14 циганських.

Після захоплення Поділля в Кам'янці розмісти-
лась велика турецька залога — чисельність турецьких

*Ікона Христа, порубана турецькими шаблями.
Гравюра XIX ст.*

Турецький мінарет у Кам'янці-Подільському, XVII ст.

солдатів сягала близько 6 тисяч, половину з яких скла-
дали яничари. Проте туркам не вдалось одразу захопи-
ти всі подільські замки. Два роки успішно оборонялася
від турків залога замку в Чернокозинцях. Лише в квітні
1676 р. турецькі війська захопили місто Сатанів. Свід-
ченням того турецького нападу стала ікона Христа, по-
рубана ворожими шаблями, що тривалий час зберігала-
ся у церкві села Юринці під Сатановим.

У 1683 р. стався перелом у війнах, які вели проти
Туреччини європейські держави, і в травні 1684 р. утво-
рилася Священна Ліга — антитурецька коаліція, яку
склали Польща, Австрія, Венеція та Папа Римський.
Пізніше до коаліції приєдналася Росія. За цих умов
польський король Ян Собеський організував кілька по-
ходів на Поділля, тим самим значно звузивши контро-
льовану турецькою адміністрацією територію. Почало
відроджуватися козацтво, бо ще 1683 р. Ян Собеський
дозволив формувати козацькі загони на Брацлавщині,
створювати полки і користуватися старими привілея-
ми. На Поділлі право формувати полк отримав полков-
ник Андрій Абазин.

Становище Туреччини з року в рік погіршувало-
ся. Внаслідок Карловицького договору 1699 р. з Туреч-
чиною, Польща отримувала Правобережну Україну,
включаючи Подільське воеводство. У вересні 1699 року
турецька залога залишила Кам'янець.

КРИЗОВЕ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

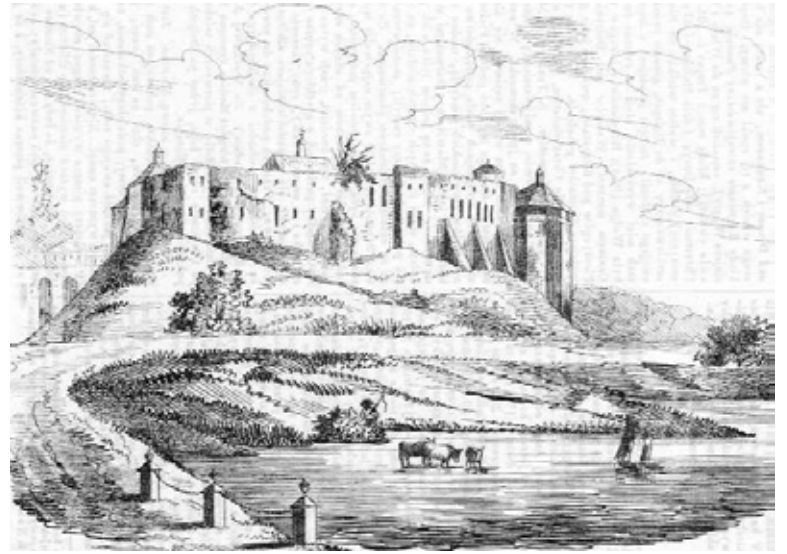
ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ НА ПОЧАТКУ ХVІІІ СТ.
Після смерті Я. Собеського в 1696 р. уряд нового короля Августа II бере курс на обмеження прав козаків. Потреба козаків у боротьбі з Портою відпала, тому сейм 1699 р. прийняв рішення ліквідувати козацькі полки. 10 серпня коронний гетьман С. Яблоновський видав універсал до наказного гетьмана Самуся, полковників Палія, Іскри, Абазина, Барабаша і козаків з наказом розійтися по домівках. У вересні 1699 р. турецька залога залишає Кам'янець і сюди прибувають польська адміністрація та жовніри. Згідно з рішеннями сейму, православним українцям та євреям заборонялося поселятися в ньому й українська громада позбавлялася прав автономії в місті.

За таких обставин С. Палій та його соратники навесні 1702 р. розпочали повстання на Поділлі. 19 вересня король звернувся з наказом до Самуся припинити боротьбу, обіцяючи прислати комісію для розгляду скарг козаків. Але боротьба наростала, охоплюючи нові райони. Успішно діяв у Подністров'ї полковник Абазин, який у жовтні вирушив до Немирова. Сюди ж після розгрому шляхти Волинського воеводства 9 жовтня під Бердичевом подався Самусь. За допомогою міщан вони на початку листопада оволоділи містом і замком. Майже всі шляхетські двори в немирівській волості були зруйновані. Звідси Абазин продовжує похід до Вінниці і захоплює її. Переслідуючи шляхту, він займає Бар. Дорогою до Меджибожа він розгромив 1,5 тисячі жовнірів Ю. Потоцького. У другій половині грудня почалася облога Меджибожа.

Похід А. Абазина Поділлям викликав масове повстання селян і міщан. На Подністров'ї, від Ягорлика до Китайгорода, діяв Ф. Шпак, який згодом почав громи-ти шляхетські двори в різних районах Поділля. Велику активність у боротьбі проявила дрібна українська шляхта в околицях Бару. Майже вся територія Поділля (за винятком Кам'янця і Меджибожа) була під впливом повстанців.

Уряд Речі Посполитої для придушення повстання на Правобережній Україні на початку 1703 р. зосередив великі сили. Головнокомандуючим став польний гетьман А. Сенявський, який 8 січня на чолі 10-тисячного війська вторгся на Поділля, а в південно-східну Волинь розпочали наступ полки магнатів Ю. Потоцького та Я. Вишневецького. Після запеклих боїв козацькі війська залишили відвойовані міста. Навесні 1703 р. повстання на Поділлі було придушене. За порадою Ю. Потоцького десяткам тисяч його учасників відрізали ліве вухо.

КОЛОНІЗАЦІЯ КРАЮ ТА ГАЙДАМАЦЬКИЙ РУХ. Після турецького панування та придушення козацьких виступів, на Поділля й Волинь поширюється переселенський рух. Польські магнати переселяли сюди селян і міщан не лише із західноукраїнських земель, але

Замок у Меджибожі. Гравюра ХІХ ст.

й з Польщі, Литви. У такий спосіб землевласники намагалися покращити занедбаний стан своїх маєтків. Наприклад, до Пłosкирівського староства, яким володіли Замойські, переселили селян з польської Мазовії і мазурського Поозер'я. Так, у Пłosкирові та навколишніх селах (Гречана, Заріччя, Шаровечка, Мацьківці) з'явилися так звані «мазури», нащадки яких склали основу католицького населення сучасної Хмельниччини. Чимало польських селян Замойські переселили до своїх маєтків на території сучасного Городецького району.

Внаслідок швидкого розвитку фільваркового господарства помітно зменшується селянське землеволодіння корінного населення. Погіршується і становище міщан, яких часто змушували нарівні із селянами виконувати сільськогосподарські роботи. Поряд з соціальним гнітом наростав також національно-релігійний. В 1717 р. сейм прийняв рішення про закриття всіх православних церков. Водночас, великі землеволодіння та пільги надавалися костелам і кляшторам, різноманітним католицьким чернечим орденам. Все це викликало

Печатка Анжея Замойського, ХVІІ ст.

Гайдамака. Малюнок XIX ст.

непокору у населення, почастишали втечі селян. Наприклад, в 1728 р. з Меджибізької волості втекло понад 2 тисячі осіб.

З кінця 20-х років на Поділлі великого розмаху набирає гайдамацький рух, в якому особливо активну роль відігравали найбільш знедолені селяни, міщани і козаки. Влітку один із загонів повстанців діяв в околицях Кам'янця. В 1733 р. гайдамаки громили шляхетські двори біля Плоскирова, Меджибожа, Кам'янця. До їхніх лав вливалися місцеві селяни і міщани. На початку 1730 р. повстання охопило південні райони Поділля. Сюди підійшли польські війська, які придушили повстання. Однак нова потужна хвиля гайдамацького руху

Костьол в Пилдлісному Мукарові. Малюнок XIX ст.

Іван Гонта. Малюнок XIX ст.

охопила Поділля в кінці 40-х років. XVIII ст. Восени 1747 р. проти нього кинуті регулярні польські війська, але народне повстання охоплює, крім Поділля, окремі райони Київщини, Волині та західноукраїнських земель. Лише за допомогою військ Російської імперії у кінці 1750 р. польській шляхті вдалося придушити його.

КОЛІЇВЩИНА. Поява російських військ на Правобережній Україні сприяла вибуху нового повстання, очолюваного М. Залізнякам та І. Гонтою, відомого як «коліївщина». Його полум'я охопило також Брацлавщину, Подністров'я, південно-східну Волинь. На допомогу польським військам російський уряд послав свої полки. Спільними силами їм вдалося влітку 1768 р. розгромити основні осередки. Окремі загони повстанців на Поділлі боролися ще до кінця 1768 р. Масові страти захоплених учасників проводилися у Кам'янці та Летичеві.

Після придушення народного повстання на Поділлі, як і на Правобережній Україні в цілому, посилюється зубожіння селян. Наприкінці XVIII ст. різко занепадає стан міського ремесла та торгівлі. Наприклад, у Кам'янці чисельність мешканців становила лише 3 тисячі осіб, тобто втричі менше, ніж у середині XVIII століття. У містах скорочується кількість цехів, а подекуди вони й зовсім щезають. Разом з тим відбувається і занепад Речі Посполитої.

У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

ПОДІЛ ПОЛЬЩІ ТА ВХОДЖЕННЯ ДО СКЛАДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ. У результаті другого поділу Польщі в 1793 р. Поділля та Волинь приєднані до Російської імперії. 23 квітня 1793 р. утворені Ізяславське і Брацлавське намісництва (губернії) та Кам'янецька область. Указом сенату від 1 травня 1795 р. на території, що входила в Ізяславську та Брацлавську губернії і Кам'янецьку область, утворено Волинську, Подільську і Брацлавську губернії. Центром Волинської губернії визначено Новоград-Волинський (згодом Житомир), Подільської — Кам'янець-Подільський, Брацлавської — Вінницю. 12 грудня 1796 р. виданий указ «Про новий розподіл держави на губернії». Брацлавська губернія ліквідована, а її територія, за винятком приєднаних до Київської губернії чотирьох повітів, відійшла до Подільської губернії.

Герб Подільської губернії

У 1804 р. після укрупнення повітів Подільської та Волинської губерній у склад Подільської губернії увійшло 12 повітів: Балтський, Брацлавський, Вінницький, Гайсинський, Кам'янецький, Летичівський, Літинський, Могилівський, Ольгопільський, Проскурівський, Ушицький і Ямпільський. До складу Волинської губернії увійшло також 12 повітів: Володимир-Волинський, Дубенський, Житомирський, Ізяславський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Новоград-Волинський, Овруцький, Острозький, Ровенський, Старокостянтинівський.

У перші роки XIX ст., поки на Поділлі та Волині формувалися адміністративні органи влади, на прикордонній території краю зосередилися значні війська. Зокрема, Перша або Подільська армія на чолі з М. Кутузовим. У складі армії Кінбурнський драгунський полк розташувався у Солобківцях і Зінькові, Астраханський гренадерський — у Дунаївцях, Балині, Шатаві, Український піхотний — у Кам'янці-Подільському.

Медаль на честь приєднання Поділля та Волині до Російської імперії, 1796 р.

У серпні 1795 р. у Кам'янці-Подільському створений прикордонний комісаріат та Жванецький прикордонний карантин. В тому ж році збудовані митниці у Жванці, Гусятині, Волочиську. Прикордонне положення у подальші роки значно впливало на внутрішнє життя та економічний розвиток краю.

ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ. Тривале перебування Поділля та Волині на околиці Речі Посполитої та повільне входження цих земель у загальноросійський економічний простір обумовили певну відсталість краю у першій половині XIX століття.

Так, на початок реформи 1861 р. в краї було 59,5% кріпаків від загального числа жителів. В окремих повітах залежні селяни становили 70–80%. Майже всі кріпаки виконували панщину. Та все-таки, пристосування краю до потреб загальноросійського і міжнародного ринків призвело до позитивних зрушень: почало руйнуватись натуральне господарство, майже вдвічі збільшилися площі під посівами зернових культур. Важливого значення набрало тваринництво, пов'язане з ринками збуту. Тільки у поміщицьких маєтках у 40-х роках налічувалося понад 300 тисяч тонкорунних овець (у 1845 р. на базі вівчарства діяло 65 суконних фабрик), тисячі голів великої рогатої худоби та коней. У кожному повіті було не менше десятка кінних заводів.

Ярмарок на Поділлі. Поштівка XIX ст.

Найбільші прибутки поміщики одержували від будівництва гуралень, броварень, млинів. У середині XIX ст. на Поділлі діяло 878 гуралень, які виробляли до 404,4 тисячі відер горілки на рік, що розподілялася по 4683 корчмах губернії та вивозилася за межі краю.

У 1840–50-ті роки Поділля стало найважливішим районом цукрової промисловості Росії. Тільки в 1840 р. тут збудовано 8 цукроварень, в 1847 р. їх було 25, у 1852 — 32. Якщо ж сюди додати райони південно-східної Волині, то на середину XIX ст. у всьому регіоні працювало 50 цукроварень. Таким чином в структурі землеробства Поділля цукровий буряк стає однією з головних технічних культур (15,3% від загальної площі всіх цукристих у Росії).

У першій половині XIX ст. з'являються капіталістичні підприємства. Перша на Хмельниччині капіталістична суконна мануфактура виникла наприкінці XVIII ст. у Миньківцях Ушицького повіту. А вже в 1815 р. на 25 суконних мануфактурах Поділля працювало 768 робітників. За даними 1860 р. в Подільській губернії діяло 246 промислових підприємств, на яких було зайнято 3907 робітників. Найрентабельнішими були підприємства, які належали купцям, міщанам та іноземцям.

У 1817 р. в Подільській губернії збиралося 250 ярмарків (кожен десятий з усіх ярмарків України). І це — крім сільських. Зазвичай ярмарки тривали 1–2 дні, а то й до тижня. На них приїжджали купці з Молдавії, Одеси, Волині, Галичини, російських міст з найрізноманітнішими товарами: турецькими хустками, тютюном, англійським та іспанським сукном, німецьким і голландським полотном, волоським вином, кавою, олією, бакалією, рибою. А з навколишніх сіл привозилися ремісничі вироби, пшениця, ячмінь, сир, масло, худоба, глиняний посуд, мед, віск.

МИНЬКОВЕЦЬКА ДЕРЖАВА. Унікальним явищем в історії не лише Поділля, а й України, була так звана «Миньковецька держава», яка існувала наприкінці XVIII – в першій третині XIX ст. на значній частині Ушицького повіту. Після того, як у 1793 р. Поділля перейшло під владу Росії, власник Миньковець Ігнацій Сцібор-Мархоцький оголосив свої володіння незалеж-

Замок графа Ігнація Сцібора-Мархоцького в Отрокові

ною «державою». Тогочасне суспільство вважало його «великим диваком», проте саме він чи не першим у Східній Європі скасував кріпацтво (1801 р.) і створив своєрідний парламент, який приймав місцеві закони. Завдяки старанням Сцібора-Мархоцького Миньківці перетворились на квітуче містечко з чотирма тисячами мешканців, з гарними будинками, лікарнею, садами, фабриками, друкарнею. Не гірше виглядали й навколишні села. Граф захоплювався міфологією та язичництвом. Щороку 15 серпня всі мешканці «держави» відзначали свято обжинок, яке перетворилося на вшанування богині Церери. Все це не подобалося духовенству та губернській владі і стало причиною переслідувань Сцібора-Мархоцького. Проте завдяки підтримці друзів та участі імператора Олександра I, який у 1818 р. проїздив через Миньківці і був вражений побаченим, старий граф міг продовжувати свої дивацтва.

ПОЛЬСЬКЕ ПОВСТАННЯ. Криза внутрішньої політики царської влади викликала наростання в імперії антиурядових настроїв. Національно-визвольний рух у Королівстві польському знайшов відгук і на Правобережній Україні. Особливо активним тут було польське населення, яке на Поділлі становило понад 200 тисяч чоловік. У 1821–25 рр. на Поділлі діяло польське «Патріотичне товариство», яке контактувало з російськими декабристами.

Вибух повстання 1830 р. у Варшаві за незалежність Польщі знайшов відгук і підтримку в поляків Поділля і Волині. 15 січня 1831 р. у Кам'янці-Подільському виник таємний союз «Вільних синів Поділля», який встановив зв'язки з Варшавою. 30 квітня розпочався збройний виступ у Вінницькому, Брацлавському і Ольгопільському повітах. Очільник повстанського загону генерал Б. Колишко офіційно оголосив повстання на Поділлі і Київщині і звернувся до населення з відозвою боротися за незалежність Польщі. Але вже 14 травня 1831 р. тристисячний загін повстанців зазнав поразки від царських військ біля Дашева Гайсинського повіту. Рештки повсталих з боями пройшли Поділлям і 27 травня перейшли в Галичину, де були інтерновані австрійською владою.

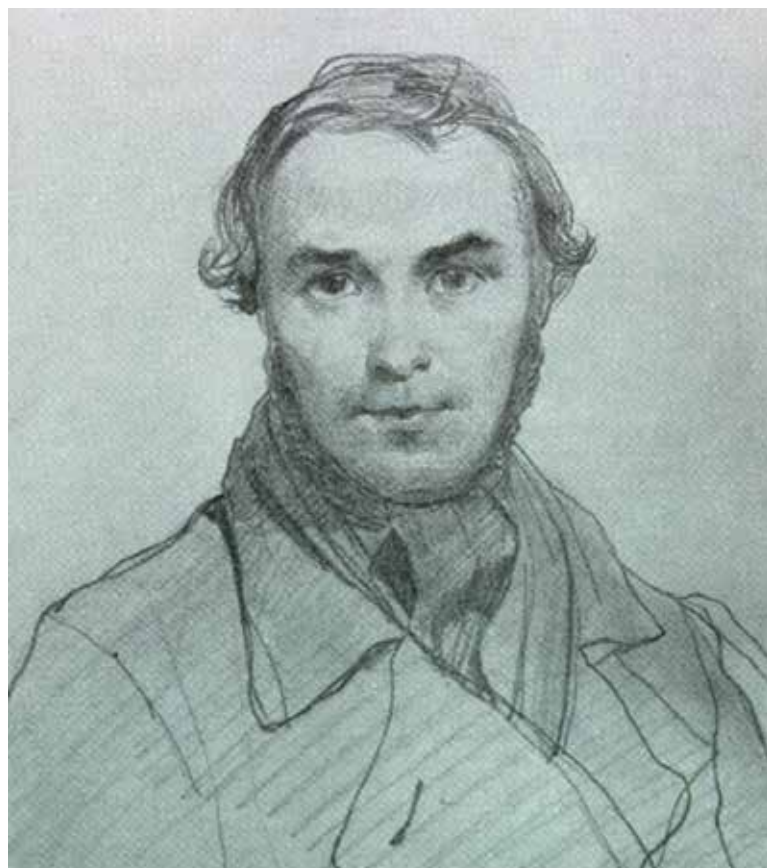
Садиба Потоцьких в Антонінах. Фото XIX ст.

Після придушення повстання царська влада покарала всіх причетних до нього: конфіскувала маєтки у поміщиків та шляхти, а також почала гоніння на католицьку церкву (закриття католицьких кляшторів, шкіл). Постраждали і звичайні селяни, адже конфісковані у шляхтичів села перетворили на «військові поселення» з повним підпорядкуванням їх мешканців військовому відомству.

УСТИМ КАРМАЛЮК. Найбільш яскравою боротьбою проти кріпацтва на Поділлі і в цілому в Україні став опришківський рух у 20–30-х роках XIX ст. на чолі з Устимом Карманюком, котрий відомий у фольклорно-літературній творчості XIX–XX ст. і народній пам'яті під прізвиськом Кармалюк. Народився Устим 27 лютого (10 березня) 1787 р. у с. Головчинці Літинського повіту (сьогодні с. Кармалюкове на Вінниччині), в родині кріпака. За неслухняність і непокору поміщику його у 1812 р. віддали в солдати, в 4-й уланський полк, що стояв у Кам'янці-Подільському. Проте на початку 1813 р. він разом зі свояком Данилом Хроном утікає з війська і повертається в рідні місця. Організувавши невеличкий загін, Кармалюк нападає на садиби поміщиків та заможних селян. Його не раз заарештовували, але йому щоразу вдавалось втекти. Понад два десятки років тривали набіги ватаги Кармалюка, охопивши Лещинський, Літинський, Ушицький та прилеглі до них повіти. Створені й керовані ним загони протягом 1813–1835 рр. вчинили понад тисячу нападів.

Пам'ятник Устиму Кармалюку у Лещиневі

Тарас Шевченко, автопортрет

КУЛЬТУРА ТА ОСВІТА У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ. Культурне життя краю протягом першої половини XIX ст. розвивалося під впливом російської культури. Але в цей період ще відчувався і польський вплив. Так, лише після поразки польського повстання у 1830–1831 роках на Правобережній Україні, у тому числі й на Поділлі та Волині, царська влада скасувала польське діловодство в установах. Натомість у діловодство, побут, освіту почали впроваджувати російську мову. Української мови і культури самодержавство не визнавало.

Освіта також була малодоступною. У першій половині XIX ст. майже 90% населення краю не вміли читати і писати. Серед навчальних закладів переважали парафіяльні училища, але й тих було мало. Так, у 1830 р. у Подільській губернії діяли 47 таких училищ, де навчались всього 1133 учні. Серед них лише 40 дівчат. Майже не поліпшили ситуації і засновані у 1846 р. 10 народних училищ. На Поділлі функціонували середні навчальні заклади, зокрема, гімназія (з 1833 р.) і Подільська духовна семінарія у Кам'янці-Подільському (з 1805 р.) При ній діяла бурса на 40 чоловік і дівочий пансіон.

У 20–30-ті роки на Поділлі виникли літературні, музичні і драматичні гуртки, переважно польського демократичного напрямку. Так, у 1826–1830 рр. при Кам'янець-Подільському театрі існував літературний гурток, до складу якого входили місцеві поети М. Гославський, Ф. Ковальський, Т. Зашевич й інші. Добре знав Поділля, писав про край і Україну відомий польський поет С. Гошинський, який у своєму творі «Канівський замок» змалював боротьбу гайдамаків проти поміщиків.

Кам'янець-Подільський. Поштівка XIX ст.

У 30–50-ті роки XIX ст. на Поділлі почала активно розвиватися українська культура. У 1846 р. Поділлям і Волиню подорожував Тарас Шевченко. Передусім він відвідав Кам'янець-Подільський і спинявся у місцевого вчителя Петра Чуйкевича. Т. Шевченко цікавився історією краю, а також діяльністю У. Кармалюка, що знайшло відображення в його «Щоденнику» та повісті «Варнак». У цей період на Поділлі працювало багато діячів культури. Серед них — композитор, етнограф та громадський діяч Антон Коципинський, вихованець Кам'янець-Подільської семінарії, український народознавець, учений, педагог Каленик Шейковський, поет Степан Руданський, поет і композитор Діонісій Бонковський, автор багатьох пісень. У селі Струга Ушицького повіту жив і працював український фольклорист і етнограф Андрій Диминський.

Побут простолюдинів та заможних людей відрізнявся полярно. Поміщики, дворяни та великі чиновники жили в дво-триповерхових палацах, як правило, в оточенні паркових ансамблів. До наших днів збереглося чимало подібних маєтків, зокрема у селах Самчики та Ілляшівка Старокостянтинівського району, Антоніни Красилівського району, Новосілка Полонського району, Маліївці, Голозубинці та Кривчик Дунаєвецького району, Говори Вінковецького району. Селянські родини мешкали в хатах під солом'яною стріхою з прибудованими сінями, а більш заможні мали дві кімнати через сіни.

ДРУГА ПОЛОВИНА XIX СТ. Реформа 1861 року поклала початок корінним перетворенням у всіх сферах життя Російської імперії. Перш за все селяни позбулись кріпацтва та одержали 681 тисячу десятин землі, що становило 38% від загальної кількості землі. Поміщики залишили собі 1 мільйон 119 тисяч десятин (62%). За десятину садибної землі селяни мали заплатити 85 карбованців, а за десятину польової — 55. У Подільській губернії на одну сім'ю припадало дуже мало землі, і це було болючою точкою у взаєминах селян та держави. З'явилося таке поняття як відхідництво. Частина безземельних і безро-

бітних шукала засобів до існування за межами Поділля, переселяючись у південні райони України і далі. Загалом в 90-ті роки виїхало з Поділля до Сибіру, Далекого Сходу, Уралу, Поволжя близько 26 тисяч осіб. Крім того, наприкінці XIX ст. почала зростати так звана трудова еміграція подолян у країни Західної Європи і Америки (за кордон виїхало близько 15 тисяч).

Однак реформи 1860-х рр. створили умови для швидкого розвитку капіталістичних відносин, продуктивних сил загалом. Капіталізм проникав і в сільське господарство, яке було визначальним в економіці краю. У системі землеробства однією з головних культур у другій половині XIX ст. залишались зернові. Протягом другої половини XIX ст. важливе місце зайняло вирощування цукрових буряків. До кінця 90-х років за кількістю площ і збору коренеплодів Подільська губернія зайняла друге місце в державі після Київської. Протягом цього періоду втричі збільшилися обсяги вирощування та переробки картоплі, тютюну, інтенсивно розвивалося садівництво, городництво, бджільництво. Якщо за вивозом яблук подільський край поступався Таврії, то за вивозом слив — був на першому місці в імперії. Найбільші урожаї сливові дерева давали в Ушицькому повіті. Значну частину плодів одразу переробляли на місці: у сушарнях зі свіжого продукту виробляли чорнослив.

Наприкінці XIX – початку XX ст. в краї існувало чимало сучасних, як на той час, поміщицьких господарств, або, як тоді їх називали — «економій». За переліком «Видатних господарств Росії» 1897 р. серед найкращих «економій» імперії значилися 16 маєтків з Поділля та 8 — із Волині. Серед них — маєтки пана Скибневського та поміщика Старорипинського на Поділлі і графа Потоцького на Волині. Високорентабельне землеробство графа Потоцького підкріплювалося й розвинутою переробною промисловістю. Лише млинів у нього було 42, а ще — цукроварні, гуральні, інше.

Залізничний вокзал у Проскурові. Фото XIX ст.

Проскурів. Поштівка XIX ст.

Реальний поштовх розвитку капіталістичних відносин та економіки Поділля дало будівництво залізниць у другій половині XIX століття. Подільські міста отримали сталий економічний зв'язок з різними районами Росії та Західною Європою. Першою залізницею в Подільській губернії стала лінія, що зв'язала Балту з Одесою, довжиною 257 верст, побудована в 1865 р. У 1870 р. введена в дію Києво-Балтська залізниця, яка пройшла через Вінницю, Жмеринку, та гілка від станції Жмеринка через Проскурів до Волочиська, що з'єднала Поділля з залізничною мережею Західної Європи. В 1873 р. збудовано Києво-Брестську залізницю, що пролягала через Полонне, Шепетівку, Слауту. Як наслідок, за наступні тридцять років після появи залізниць промисловість міст Проскурова, Вінниці, Слаути, Шепетівки, які знаходилися на головній залізничній магістралі Поділля, виросла у 8–12 разів.

За перші 10 років після реформи 1861 р. кількість промислових підприємств на території сучасної Хмельниччини зростає в півтора рази, а на кінець XIX ст. — ще подвоїлася. Однак, за темпами промислового розвитку Поділля та Волинь відставали від інших регіонів, виробляючи лише десятку частку всієї промислової продукції України. Водночас, в ті роки в краї виникло немало підприємств із виготовлення та ремонту сільськогосподарської техніки. З'явилися ливарно-механічні заводи, розвивалася суконна промисловість, паперова, цегельно-черепична, шкіряна. У Дунаївцях в 1872 р. діяло 53 суконні фабрики, на яких працювало 534 робітники.

КУЛЬТУРА, ОСВІТА ТА НАУКА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ. Протягом цього часу сталися помітні зрушення в розвитку освіти. Перш за все активно відкривалися парафіяльні школи та школи грамоти, яких наприкінці XIX ст. було понад 900. За числом парафіяльних шкіл Подільська єпархія займала перше місце в Російській імперії. Але неписьменного люду залишалось ще дуже багато. Так, у 1897 р. в Подільській губернії було всього 15,5%, грамотних. Навіть у

Народний дім у Кам'янці-Подільському

Кам'янці-Подільському лише половина жителів володіла грамотою.

В 1866 р. у Кам'янці-Подільському відкрито першу на Поділлі публічну бібліотеку. У 1890 р. у цьому ж місті заснований членами історико-археологічного товариства історичний музей, який працює й донині.

Наприкінці XIX ст. на Поділлі почали виникати нові типи закладів культури — Народні дома. Перший із них відчинив двері у Кам'янці-Подільському.

Доля багатьох відомих діячів культури пов'язана з краєм. Протягом 1856–1858 рр. у Чорному Острові вчителював видатний поет-байкар Леонід Глібов. У 1890–1894 рр. у Проскурові й Волочиську служив в армії Олександр Купрін, який став згодом відомим письменником. У 90-х роках XIX ст. до Полонного не раз навідувалася до свого дядька Г. Косача велика українська поетеса Леся Українка, якій належить знайомий кожному подолянину вислів «Красо України, Подолля».

У цей період в тут жили й творили письменник та етнограф А. Свидницький, фольклорист С. Руданський, філолог-славист, автор численних книг з українського мовознавства П. Житецький, поділлязнавець Є. Сіцинський.

ПОЧАТОК XX СТ. У перші роки XX ст. тривав економічний розвиток краю. Переважна більшість поміщицьких та селянських господарств здебільшого продовжували практикувати трипільля. Головне місце у цій сівозміні займала озима пшениця, жито, з яких культур висівали ячмінь, овес, горох, гречку, кукурудзу, з технічних — цукровий буряк. На селі розводили худобу, птицю. За розвитком птахівництва Подільська губернія серед перших в імперії. Основним закордонним ринком збуту подільських яєць була Англія, а також Франція та Німеччина. На внутрішньому ринку товар відправляли у Петербург, Москву, Одесу. На початку XX ст. значного розвитку набула торгівля — особливо гуртова. Найбільшим торговим центром Подільської губернії став Проскурів, річний торговий обіг якого доходив до 5,5 млн. рублів.

Все більше розвивалося фабрично-заводське виробництво. Промисловість краю базувалася на переробці продуктів сільського господарства. Провідні місця посідали цукроваріння, крупчато-борошномельне виробництво, винокуріння. На початку ХХ ст. в губернії діяла 51 цукроварня, на яких працювало 21966 робітників. Промислового піднесенню сприяло залізничне будівництво в краї. До 1914 р. прокладено залізницю, яка зв'язала Кам'янець-Подільський з Проскуровим, й далі через Старокостянтинів з Шепетівкою.

Початок ХХ ст. відзначився бурхливим розвитком міських поселень, передусім — Старокостянтинова, Полонного, Славути, Шепетівки, Городка, Дунаєвець. Але найшвидше розвивалися Кам'янець-Подільський та Проскурів. У цих містах активно велось нове будівництво, майже всі вулиці були вкриті бруківкою, з'явилися перші кінотеатри, телефонний зв'язок, електрика. В них функціонували найбільше банків та навчальних закладів. Але індустріалізація краю супроводжувалася надмірною експлуатацією робітників. Робочий день на підприємствах тривав по 12–14 годин, а за виснажливу працю робітники отримували копійки.

У 1905 р., після трагічної Кривавої неділі у Петербурзі хвиля народного гніву докотилася і до на-

Проскурів. Пункт протиповітряної оборони (1914 рік)

шого краю. На знак солідарності першими на Поділлі застрайкували робітники підприємств Теофіполя, Кам'янця-Подільського, Дунаєвець, Городка, їх підтримали залізничники Гречан, Проскурова, Шепетівки. У страйках взяло участь близько 15 тисяч чоловік. За робітниками піднялися селяни. Всього в період революції 1905 р. сталося 475 селянських виступів. Поділля оголосили «особливим районом». У селах і містах краю проводилися масові арешти та обшуки.

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА. Ще одним випробуванням для краю стала Перша світова війна. У 1914 р. конфлікт між Австро-Угорською імперією та Сербією розколов Європу на два ворогуючі табори: Німеччина та Австро-Угорщина — з одного боку та країни Антанти — Франція, Англія, Росія — з іншого. 17 липня в Російській імперії оголосили загальну мобілізацію, а вже 18 липня Подільська губернія, як прикордонна з Австрією (кордон проходив по Збручу), переведена на військовий стан. 19 липня до Проскурова прибув генерал О. Брусилов, якого призначили командуючим Проскурівською групою військ, що 28 липня була перетворена на 8-му армію Південно-Західного фронту. Штаб та армійські тилові установи розмістилися в Проскурові, 7-й армійський корпус біля с. Западинці, 12-й корпус — поблизу Проскурова, 8-й корпус — біля Шарівки, 3-я і 4-а стрілецькі бригади — навколо Ярмолинець, 12-а кавалерійська дивізія — біля Войтовець, 2-а козака дивізія — поблизу Городка.

8 червня 1915 р., після погіршення становища на південно-західному напрямку, був виданий наказ про евакуацію державних установ і майна подалі від кордону. Вдруге подібний наказ оголошено 20 червня 1916 року. Саме тоді губернські установи переїхали з Кам'янця-Подільського до Вінниці. Шалено зросли ціни на промислові та продовольчі товари, люди убожили з кожним днем. Це призвело до виникнення антивоєнного руху і, зрештою — до поглиблення кризи самодержавства.

Проскурів. Церква 12 уланського полку (XIX ст.)

РОКИ РЕВОЛЮЦІЇ ТА БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ (1917- 1921 рр.)

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА. 27 лютого 1917 р. у Петрограді відбулася демократична революція. 2 березня цар зрікся престолу, цього ж дня було оголошено склад Тимчасового уряду. Тим часом, у Києві утворюється Центральна рада, яку очолив Михайло Грушевський. Але, ні Тимчасовому уряду в Петрограді, ані Центральній раді у Києві не вдалося узурпувати владу на Поділлі. Їїго заповонила хвиля анархії.

Після більшовицького перевороту 25 жовтня 1917 р. у Петрограді ситуація в краї ще більше ускладнилася. Центральна рада проголосила III Універсалом Українську Народну Республіку (УНР). Та в місцевих радах значний вплив мали більшовики. Між ними та українською адміністрацією розгорнулася запекла боротьба за владу. При підтримці солдатів 7-ї та 8-ї армій більшовикам вдалося до кінця січня 1918 р. проголосити радянську владу на території Поділля, але вона протрималась недовго.

Мітинг на честь повалення царської влади у Проскуріві

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА. За домовленістю з УНР у лютому 1918 р. на територію України увійшли австро-німецькі війська. Через місяць з їхньою допомогою розпущена Центральна рада та встановлено гетьманат на чолі з Павлом Скоропадським. Новій владі вдалося зупинити хаос в Україні. За короткий час існування гетьманату активно почало діяти товариство «Просвіта», відкрилося чимало українських шкіл, і навіть, два університети, серед яких – Кам'янець-Подільський, ректором якого став І. Огієнко. Та аграрне питання не було вирішене. Крім того, іноземні війська подекуди взяли на себе роль карателів та експропріаторів. Забирали все: і домашню худобу, і останнє зерно. Таким чином, на Поділлі виник масовий повстанський рух проти австро-німецьких військ. Зрештою гетьманський режим на Поділлі проіснував недовго — менше восьми місяців.

Іван Огієнко

ДОБА ДИРЕКТОРІЇ. УНР. Після падіння гетьманату Поділля, як і всю Україну, поглинула анархія. На території краю з'явилися сотні отаманів — без чіткої політичної орієнтації, зате з багатим арсеналом розбійних навичок. У такій ситуації на території Поділля номінально поширюється влада Директорії УНР на чолі з Симоном Петлюрою. Проте, міцно утвердитися вона не мала змоги. Наприкінці січня 1919 р., під тиском Червоної армії вищі інституції влади та армія УНР вимушені переміститися на захід України. Вже 2 лютого уряд УНР і Директорія залишили Київ та переїхали у Вінницю.

У цей час, 10 лютого 1919 р., Подільський губком КП(б)У прийняв рішення підняти збройне повстання у містах губернії проти Директорії. Заклик знайшов підтримку серед місцевого населення і в ніч з 14 на 15 лютого більшовикам вдалося захопити пошту, телеграф, в'язницю, адміністративні установи, заарештувати коменданта та інших чиновників Директорії. Повстання придушене гайдамацьким корпусом отамана Семесенка та призвело до єврейського погрому серед мирних мешканців. За це Директорія та Уряд УНР рішуче засудили дії отамана Семесенка, оголосивши йому смертний вирок.

Тим часом, поразка української армії біля Козятина призвела до того, що вже через місяць Уряд УНР довелося евакуювати ще далі на захід — залізницею через Жмеринку (із зупинкою там на три дні) у Проскурів, який, зовсім несподівано, з 6 березня 1919 р. став тимчасовою столицею УНР. Правда, усього на два тижні — під тиском військ більшовиків 21 березня 1919 р. Уряд і Директорія УНР залишають Проскурів — урядовий потяг вирушив у Рівне.

На початку червня 1919 р. вдалі дії військ УНР повернули Поділля та створили умови для подальшого наступу на Київ і Одесу. Українські урядові інституції спершу прибули до Чорного Острова, де активно діяли з 6 по 20 червня. До 25 червня всі міністерства УНР вже перебралися до Кам'янця-Подільського. Кам'янець став столицею УНР до середини листопада 1919 р., і на цей час саме тут зосередилося все урядове, політичне, дипломатичне, військове життя держави. Тут же, у Кам'янці, карбувалися й гроші УНР.

Та восени через зміну ситуації на фронті уряд УНР змушений був залишити Кам'янець. І знову урядовий потяг зі спецвагоном головного отамана Петлюри робить зупинку на станції Проскурів. Але тепер Проскурів став столицею усього на 5 днів: 16 листопада уряд прибув, а 21-го уже вирушив далі на північ — у Старокостянтинів. Пробувши там тиждень, уряд і Директорія переїжджають на Волинь. Україна опинилася під більшовиками, а Поділля — під Польщею.

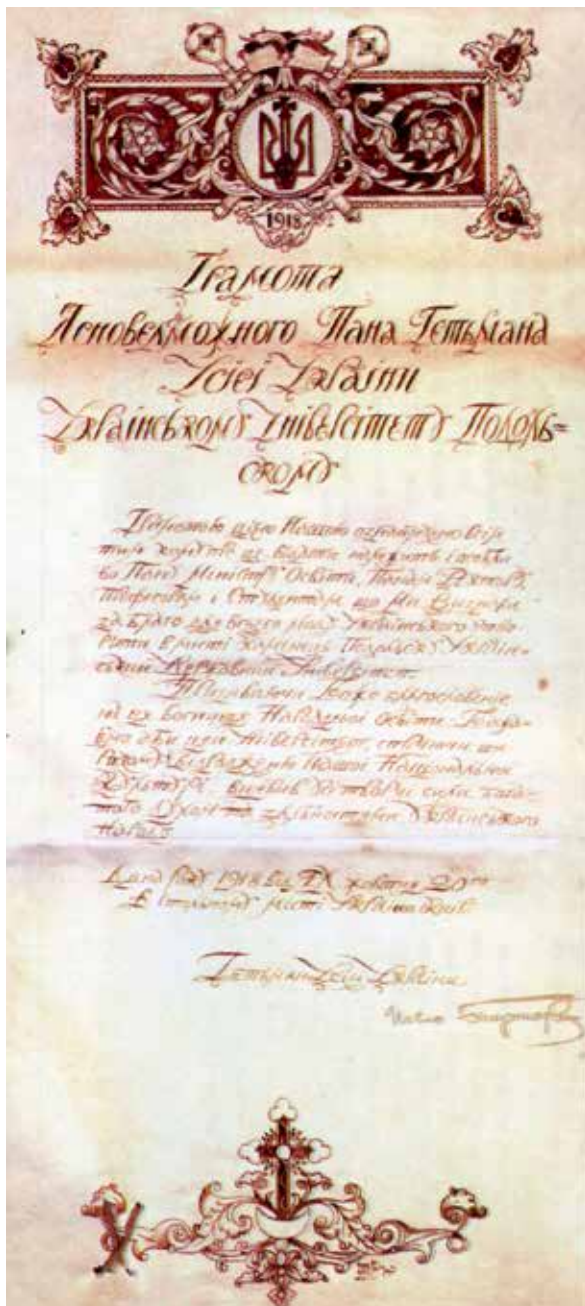

Присяга Директорії УНР у Кам'янці-Подільському

Через місяць С. Петлюра добився згоди з поляками про спільні дії проти більшовиків і з січня 1920 р. українські урядовці знову у Кам'янці. У травні «столиця» УНР перебралася до Вінниці, проте вже 7 червня її евакуювали до Проскурова. У Проскуріві українські міністри працювали до кінця червня 1920 р., поки прорив 1-ої кінної армії С. Будьонного не змусив їх покинути місто, а згодом залишити Поділля.

Остання спроба відновити владу УНР припала на вересень-листопад 1920 р. Українська армія знову переходить Збруч і повертає Поділля під свою владу. Уряд УНР знову починає працювати у Кам'янці-Подільському, але 14 листопада 1920 р., у зв'язку зі складним становищем на фронті, вимушений залишити місто та перебратися на територію Польщі. До 21 листопада Червона Армія відкинула українські війська за Збруч.

В Україні на найближчі 70 років встановилася радянська влада.

Грамота Гетьмана України Павла Скоропадського

Грошові знаки УНР, які друкувалися у Кам'янці-Подільському в 1919 р.

РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ. ГОЛОД 1932–1933 рр. РЕПРЕСІЇ. У березні 1923 р. радянська влада ліквідувала в губернії повіті і волості, утворивши округи та райони. У Подільській губернії створено 6 округів. А в 1925 р. були ліквідовані і самі губернії, зростає кількість сільрад: створювалися єврейські, польські, німецькі, чеські сільради. Відкривалися нові навчальні заклади. Згодом настала доба створення колгоспів.

Суцільна колективізація селянських господарств, винищення заможного селянства, примусове вилучення продовольчих ресурсів призвели до загальнонаціональної трагедії. Голод 1932–1933 рр. став найжахливішим злочином влади проти українського народу. Антинаціональна спрямованість дає підстави назвати його геноцидом. У травні 1932 р. у Вінницькій області, в склад якої до 1937 р. входила Хмельниччина, голод охопив 400 населених пунктів.

Після жахливого голодомору 1932–1933 рр. по всій Україні прокотилася смертоносна хвиля репресій 1930-х. У 1935 р. органами НКВС на Поділлі репресовано 20 тисяч осіб, вислано понад півтори тисячі польських, німецьких, чеських, литовських сімей. З осені 1937 р. арешти і розстріли набувають небачених масштабів. Для органів НКВС доводився план їх виконання. Зокрема, у Вінницькій області репресіям за першою категорією підлягало 1000 осіб, за другою — 3000. Але доведені норми «ентузіастами» перевищувалися в 3–4 рази. З вересня по грудень 1937 р. органами НКВС заарештовано понад 2 тисячі мешканців області, а за дві доби вересня 1938 р. в катівнях загинуло 378 людей. За-

Фрагмент картини Михайла Дмитренка «1933-й»

суджених до страти розстрілювали у Проскурівській, Кам'янець-Подільській та Шепетівській тюрмах.

УТВОРЕННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ. У лютому 1932 р. на території Української РСР створено 5 областей, до Вінницької області була віднесена і територія сучасної Хмельницької області в складі 27 районів. У травні 1935 р. на прикордонній території Вінниччини утворилися 4 прикордонних округи з 34 районами. 22 вересня 1937 р. постановою ЦВК СРСР утворено Кам'янець-Подільську область з центром у Кам'янці-Подільському.

В області, яка поділялася на 36 адміністративних районів, жило понад 1,7 мільйона чоловік, були 3 міста обласного підпорядкування (Кам'янець-Подільський, Проскурів та Шепетівка), 8 міст районного підпорядкування, 22 селища міського типу і 474 сільських ради. Перша сесія новоутвореної Кам'янець-Подільської обласної ради депутатів трудящих проходила 5–6 січня 1940 р. в м. Кам'янці-Подільському. Головою обласного виконкому на ній обрано Андрія Ковбасюка — депутата від Ярмолинецького виборчого округу.

Прикордонне розташування області зумовило присутність у містах та селах військових підрозділів, аеродромів, прикордонних застав. Через всю її територію, вздовж західного кордону, проходила суцільна лінія оборони з одно-, дво-, триповерхових залізобетонних укріплень. У Проскуріві квартирував штаб військ, які в 1939 р. брали участь у радянсько-польській війні. У березні 1941 р. обласний центр з Кам'янця-Подільського було вирішено перенести до Проскурова, але війна не дала завершити цей процес.

НАЦИСТСЬКА ОКУПАЦІЯ. У роки окупації територія області увійшла до складу генеральної округи Волинь-Поділля. На її території створено дев'ять адміністративних округів. За роки окупації гітлерівці завдали

Евакуація майна та техніки на Схід

Ізяслав, 1944 рік

народному господарству збитків у розмірі 18,5 мільярда карбованців. Окупантами знищено 477698 громадян, з них 255876 військовополонених та 117230 осіб цивільного населення. Зондеркоманди повністю або частково спалили 33 подільських села. 117230 мешканців області нацисти примусово вивезли до рейху. У боротьбу проти нацистів включилися понад 20 тисяч краян, 5 партизанських з'єднань, до яких увійшло 37 партизанських загонів. Визволення Хмельниччини від німецьких загарбників розпочалося в січні 1944 р. військами 1-го Українського фронту. 4 квітня 1944 р. територію області було повністю звільнено від гітлерівців.

250 тисяч наших земляків були призвані до лав радянської армії, з них загинуло близько 115 тисяч. У боях проти нацистів 18 тисяч подолян відзначені державними нагородами, 83 із них стали Героями Радянського Союзу.

ПОВОЄННА ВІДБУДОВА. РОЗВИТОК НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА. Для відновлення зруйнованого війною господарства області, держава виділила 56 мільйонів карбованців. За рахунок цих коштів на території області до кінця 1950 р. введено в дію 440 промислових підприємств.

16 січня 1954 р. з нагоди 300-річчя приєднання України до Росії, на честь видатного гетьмана Богдана Хмельницького Указом Президії Верховної Ради УРСР місто Проскурів перейменовано в Хмельницький, а область з Кам'янець-Подільської — в Хмельницьку.

Протягом 50-х років повністю відбудоване зруйноване війною народне господарство, зведено 20 гідро- і теплоелектростанцій, прокладено трасу газопроводу Дашава-Київ, авіалінії з'єднали Хмельницький з більшістю міст і районів області. У січні 1965 р., відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР, на території області створено 16 районів. Цим же Указом Дунаївці віднесено до міст районного підпорядкування, а Хмельницький, Кам'янець-Подільський та Шепетівку — до міст обласного підпорядкування. В грудні цього ж року утворено Вінковецький, Полонський, Старосинявський, Теофіпольський райони. Таким чином, загальна їхня кількість сягнула 20.

У 1954 р. область та місто Проскурів перейменували на честь Богдана Хмельницького

Будівельники Хмельницької АЕС, 1981 р.

РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ. РЕВОЛЮЦІЇ

Кінець 80-х – початок 90-х рр. принесли поживлення політичного життя. На початку 1989 р. у багатьох містах області виникли осередки Народного руху, які опинилися в авангарді відродження національної ідеї. 1 грудня 1991 р. жителі краю взяли участь у всенародному референдумі за незалежність України. На Хмельниччині «так» незалежності сказали 96,3% виборців.

Після оголошення української незалежності Хмельниччина крок за кроком рухається вперед. В області діють ринкові відносини, розвивається підприємництво, замість колгоспів створено більше тисячі фермерських господарств та агрофірм. Відбулися перетворення у харчовій, легкій та машинобудівній галузях, виробництві будівельних матеріалів. Флагманом енергетики України стала надпотужна Хмельницька атомна станція, біля якої виросло сучасне місто Нетішин. За роки незалежності на один із найбільших в Україні гуртово-роздрібних центрів торгівлі перетворилося місто Хмельницький. Зміцнилася науково-освітня сфера — в області діє 18 державних і приватних вишів, найбільшими з яких є Хмельницький національний університет та Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Майже у кожному населеному пункті відбудовано або заново споруджено церкви, костели, інші храми, які представляють широку палітру конфесій і вірувань.

Довелося країнам пережити і важкі роки кризи та революцій — Помаранчеву 2004 р. та Револю-

цію Гідності 2013–2014 рр. Події останньої розпочалися на Хмельниччині 21 листопада 2013 р., коли в обласному центрі та інших містах краю люди вийшли на протести та мітинги через призупинення процесу євроінтеграції України. Хмельничани долучилися до спротиву, який тривав у столиці, та підтримали початок Революції Гідності. Головні події у Хмельницькому розгорнулись 23 січня – 20 лютого 2014 р., коли тисячі протестувальників пікетували та захопили Хмельницьку обласну державну адміністрацію, змусивши провести позачергові сесії обласної ради, та взяли в облогу будівлю СБУ. Під час сутички біля СБУ 19 лютого від куль силовиків загинули двоє протестувальників — Людмила Шеремет і Дмитро Пагор. Згодом, після перемоги Революції Гідності обом хмельничанам присвоїли звання Героя України. Ще 6 подолян в цей час загинули від рук режиму в столиці. Це Герої України Сергій Бондарчук, Микола Дзявкульський, Олександр Клітинський, Анатолій Корнеєв, Артем Мазур та Олександр Подригун.

Наступним випробуванням для хмельничан стала війна, котру розв'язала Росія на сході України. Тисячі наших земляків пішли до лав Збройних сил, добровольчих формувань та героїчно піднялися на захист держави, сотні стали волонтерами. Підтримку борцям за збереження незалежності країни висловили фактично всі мешканці області...

Революція Гідності на майдані Незалежності, 2013 р.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Область є одним із лідерів добровільного створення та успішної діяльності об'єднаних територіальних громад в Україні. У 2015–2016 роках на Хмельниччині створено 26 об'єднаних територіальних громад, які повноцінно функціонують та з кожним днем підтверджують свою ефективність і самодостатність.

З проведенням реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади громади Хмельниччини отримують більше самостійності. В нових умовах центр не розподіляє ресурси, а стимулює регіони до розвитку економіки.

Зусилля усіх гілок влади повинні бути підпорядковані одній меті — поліпшенню добробуту мешканців наших міст, сіл та селищ, реальному покращенню їх життя.

Станом на 1 січня 2017 р. територія Хмельницької області складає 20,6 тисячі квадратних кілометрів, чисельність населення — 1 мільйон 293 тисячі 682 мешканці.

Адміністративно-територіальний устрій Хмельниччини складають: 20 районів (Білогірський, Віньковецький, Волочиський, Городоцький, Деражнянський, Дунаєвецький, Ізяславський, Кам'янець-Подільський, Красилівський, Летичівський, Новоушицький, Полонський, Славутський, Старокостянтинівський, Старосинявський, Теофіпольський, Хмельницький, Чемеровецький, Шепетівський та Ярмолинецький), 6 міст обласного

значення (Кам'янець-Подільський, Нетішин, Славута, Старокостянтинів, Хмельницький та Шепетівка),

7 міст районного значення (Волочиськ, Городок, Деражня, Дунаївці, Ізяслав, Красилів та Полонне), 24 селища міського типу (Антоніни, Базалія, Білогір'я, Війтівці, Віньківці, Вовковинці, Гриців, Дунаївці, Закупне, Летичів, Лозове, Меджибіж, Наркевичі, Нова Ушиця, Понінка, Сатанів, Смотрич, Стара Синява, Стара Ушиця, Теофіполь, Чемерівці, Чорний Острів, Ямпіль та Ярмолинці). В області нараховується 1409 сіл та 5 селищ.

Структуру місцевого самоврядування Хмельницької області формують 403 місцевих ради: Хмельницька обласна рада, 20 районних рад відповідних районів, 6 міських рад обласного значення, 7 міських рад районного значення, 24 селищних ради та 345 сільських рад. У їх числі і ради об'єднаних територіальних громад: 3 міські (Волочиська, Дунаєвецька та Полонська), 11 селищних (Війтовецька, Дунаєвецька, Летичівська, Меджибізька, Наркевицька, Новоушицька, Понінківська, Сатанівська, Старосинявська, Чемеровецька та Черноострівська), а також 12 сільських (Берездівська, Ганнопільська, Гвардійська, Гуківська, Гуменецька, Китайгородська, Колибаївська, Ленковецька, Лісовогринівецька, Маківська, Розсошанська та Судилківська).

З 2017 року владою передбачено нову хвилю створення об'єднаних територіальних громад навколо перспективних міст, селищ і сіл Хмельниччини, що відкриє нові можливості для мешканців краю в реалізації ними планів щодо вирішення проблем місцевого значення та поліпшення свого добробуту.

HISTORY

First people appeared on the territory of Khmelnit-skyi region about 300 thousand years ago in Stone Age, Palaeolith. Large palaeolithic settlements were found by archaeologists near the village of Luka-Vrublevetska which is near the Dnister, some other ones not far from Medzhibizh and in Slavuta district. Our region was settled more actively in Neolithic Era when ancient tribes started agriculture and farming and invented ceramics. At the beginning of Aeneolithic Era in the VI millennium B.C. they learnt to produce copper and so settlements of Trypillya people appeared in the basins of the Dnister, the South Bug and the Horyn. In VI-III millennium B.C. Trypillya's culture started its development.

In II millennium B.C. some archaeological culture were found on the territory of our region and they are supposed to be the first pre-slavs tribes. And more, in 7th-4th centuries A.D. the Scythians settled our land. Their burial mounds were left behind and one of them was found not far

Болохівський колт з ряснами XII ст.

from Sataniv. At the end of 2nd century B.C. – 7th century A.D. in Pobuzzhya and Podnistrivya the ancient Slavs appeared. In 8th-9th centuries the Slavs inhabited all the territory of our region. The tribes of Drevlyanies lived in the north-west, the Buzhanies and the Volinyanies lived in the west and the Ulichies and the Tivertsies lived in the south. All those tribes left dozens of stone idols devoted to different gods like Veles, Dazhdbog or Perun.

In 9th century the era of Kiyivan Russ started. Old chronicles of those times remind the first towns of Tikhomel (981) and Polonne (996). In 12th-13th centuries two independent units were formed, they were Ponizzya and Bolokhivska Land. Ponizzya was the territory between the South Buh and the Dnister and it was first mentioned in 1226. The capital of Ponizzya was the town of Bakota which was built in 12th-13th centuries on the left bank of the Dnister and had fortifications. It was also famous for its crafts, river port and trade with other lands. Bakota was a religious center with a main monastery located in caves of the canyon.

Bolokhivska land which was formed in the south-east Volyn and in some parts of Podillya first mentioned in 1150. It had such important towns as Gubin, Derevich, Kobud, Kudin, Bozhskiy, Gorodets, Dyadkiv.

From 1240s till 1360s lands between the Horyn and the Dnister were the parts of Galytsko-Volinske principality and some period they were under the pressure of the Tartar Yoke. Only in 1362 the Great Prince of Lithuania Olgerd fought the Tartars and gave Podillya as a gift to his nephews who were the Koriatovichies princes. There were four of them- Yuriy, Olexandr, Costyantyn and Fedir. By the way, the first mention about Podillya (land of valleys) appeared just in those days. Despite the fact that Podillya was one of the parts of Great Lithuanian principality and the Koriatovichies had it in a possession it was autonomous and had its own monetary unit- Podillya's half-kopeck coin.

In 1430s western Podillya was annexed to Poland. In 1434 Podilske Voevodstvo (Province) was formed and

Кам'янець-Подільський. Малюнок Н. Орди

its center was Kamyanets-Podilskiy and in 1569 the whole territory of the region became the part of the Polish–Lithuanian Commonwealth. During Polish colonization a lot of fortresses and castles were built and lots of settlements became towns. On the territory of modern Khmel'nitchina appeared such towns as Smotrich (1448), Zinkiv (1448), Letichiv (1448), Medzhibizh (1448), Yarmolintsy (1455), Stara Sinyava (1543), Chorniy Ostriv (1556), Kostyantyniv (1561), Ploskiriv (1566), Noviy Zaslav (1583), Dunayivtsy (1592) and others.

Northern- Eastern Volin became the possession of the Ostrozhskies princes. They built new towns such as Bazaliya, Ostropil, Novokostyantyniv and the town of Kostyantyniv (now Starokostyantyniv) became one of the strongest fortresses of the land. Kostyantyn-Vasil Ostrozhskiy was famous for being a great politician, religious and cultural personality. Other representatives of this large family were the Zaslavskies princes and they became well-known founders of the Peresopnitske Gospel which was written in Dviretskiy monastery in 1556.

Summer of 1648 was very hot because of the liberation war of Ukrainian people under the leadership of Bohdan Khmel'nitskyi. During June-September the same year, the cozacks' army under the leadership of Krivonos M. and supported by the local people fought Polish army in Pilyava's fight. As a matter of fact our land was in the flame of war till 1655.

Later, in 1672–1699 Podillya was under the Turkish occupation and from the beginning of 18th century the haidamakas (or armed fighters for liberty) started the rebellion. The Polish–Lithuanian Commonwealth crisis caused the joining our land to Russian Empire in 1793. The Northern part of our region became a part of Volinska Guberniya (Province) and the central and southern parts were left in Podilska Guberniya (Province) with Kamyanets-Podilskiy as its center. The next 19th century was special for industry. First manufactures, sugar and steam-mills, transport with railway stations, distributive industries, education with grammar schools, first theatres, libraries and museums appeared on the territory of our region. Ukrainian cultural life started its development. Taras Shevchenko, Ukrainian poet, visited our region, some composers such as Zarembo M. and Cotsypinskiy A. created their music here and poets Glibov L. and Rudanskiy S. wrote their poems.

At the beginning of 20th century our region became the battle-front of the World War I in 1914 and later in 1917–1921 it was the epicenter of events of Ukrainian national revolution. So in 1919 the Directory of Ukrainian People's Republic settled in Kamyanets-Podilskiy for five months. The lives of such famous Ukrainian figures of those times as Grushevskiy M., Vinnichenko V., Petlyura S., Ogiyenko I., Konovalets E. were connected with our land.

At the end of 1920 the bilshoviks' regime was strengthened on the territory of the region with all its negative consequences like repressions, famine, expropriation and mobi-

Директорія та уряд УНР у Кам'яниці-Подільському, 1919 р.

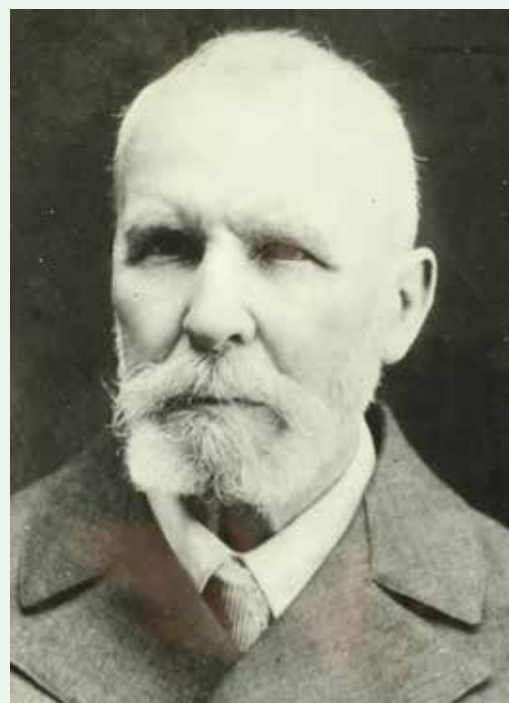
lization. As a result in 1921–1924 peasants started their partisans' war against bilshovks. This movement was headed by Shepel Y., Galchevskiy Y. and others. But despite this fact and using numerous army and total terror, the regime of bilshoviks kept the power in the region.

In 1923 on the territory of Khmel'nitskyi region the administrative division was changed. Kamyanets-Podilskiy, Proskuriv and Shepetivka counties were formed and they made up new Vinnitsa region. In 1932–1933 thousands of peasants became the victims of famine (holodomor) and in 1937–1938 about 40 thousand people were politically repressed.

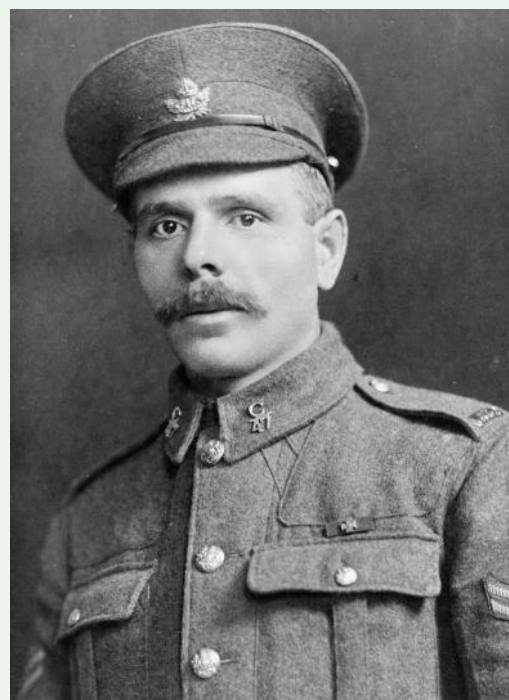
In 1937, September, 22 Kamyanets-Podilskiy region was formed on the territory of Khmel'nitchina with its center in Kamyanets-Podilskiy and in 1941 its center became Proskuriv. In 1941, June, 22 Nazi Germany attacked Soviet Union and German army invaded our region in July, 18. Dozens of thousands of people were killed during the years of Nazi regime in concentration camps. As a result, resistance movement was organized in villages and towns. A lot of peasants hid in the forests and organized partisans' troops as well as troops of OUN-UPA. In January, 1944 the Soviet army started to liberate the territory of the region and in April, 4 they freed the land from invaders.

The reconstruction of national economy started in post-war years. In 1954 the region and the town of Proskuriv were renamed into Khmel'nitskyi after the famous hetman Bohdan Khmel'nitskyi. In 1950s-1970s the region had fast development of economy. Large state and collective farms were organized in many villages, machine-building plants were constructed, a porcelain factory was built, different industries such as woodworking, light and basic began their growth. Khmel'nitchina became an agricultural and industrial land.

Political life changed at the end of 1980s and at the beginning at 1990s. On 1, January, 1991, people of our region took part in the nation-wide referendum and voted for the Ukrainian Independence. 96,3 per cent of Khmel'nitchina's electorate voted for independence.

ХМЕЛЬНИЧЧИНА В ІМЕНАХ

Подільська земля у всі часи народжувала талановитих та героїчних людей. Науковці, медики, державні діячі, художники, поети і активні громадяни, співаки та актори, які здобули славу на всю Україну — ще одне багатство нашого краю.

Анастасія Заславська

Народилася між 1508–1510 рр. у Дубровиці (нині Рівненська область) в сім'ї князя Юрія Гольшанського-Дубровицького та Марії Андріївни Сангушко. Після 1525 року вийшла заміж за князя Кузьму Івановича Заславського. Організаторка й ідейна натхненниця створення у 1556–1561 роках Української Першокниги — «Двірецько-Пересопницького Євангелія». Померла княгиня Анастасія-Богдана Заславська у кінці 1561 року.

Ісайя Кам'янчанин

Народився в першій половині XVI ст. у Кам'янці-Подільському. Український культурно-освітній діяч, письменник і перекладач, деякий час жив у Молдавії, де у Кипріановому монастирі прийняв чернецтво. Повернувшись в Україну, жив у Києво-Печерській лаврі, пізніше переїхав до м. Вільно, де активно включився в діяльність літературно-культурного гуртка. В 1561 р. виїхав до Москви в пошуках слов'янських книг для видання та поширення їх в Україні та Литві. Помер після 1592 р., ймовірно, в Ростові.

Герасим Смотрицький

Народився у м. Смотрич нині Дунаєвецького району. Релігійний, освітній і культурний діяч, поет і письменник-полеміст, педагог, перший ректор Острозької академії, батько Мелетія Смотрицького. Один з видавців «Острозької Біблії». Сподвижник українського князя Костянтина-Василя Острозького. Помер 12 жовтня 1594 р. у м. Острозі.

Костянтин-Василь Острозький

Народився 2 (12) лютого 1526 р. Український князь, військовий, політичний і культурний діяч. Один із найзаможніших і найвпливовіших магнатів Великого Князівства Литовського, сенатор Речі Посполитої, «некоронований король Русі-України», засновник Острозької академії і м. Старокостянтинова. У 1560-х роках виступав за рівноправне входження Руси до складу Речі Посполитої. За його сприяння в Острозі зібрана велика бібліотека. Завдяки острозькій друкарні світ побачило більше 20 видань, в тому числі перший повний текст Біблії слов'янською мовою «Острозька Біблія». Помер 13 (23) лютого 1608 р. в Острозі.

Мелетій Смотрицький (Максим Герасимович)

Народився 1577 р. у м. Смотрич нині Дунаєвецького району. Письменник, церковний і освітній діяч Речі Посполитої, український мовознавець, праці якого вплинули на розвиток східнослов'янських мов. Автор «Граматики слов'янської» (1619), що систематизувала церковнослов'янську мову. Помер 27 грудня 1633 року.

Арсеній Корецький-Сатановський

Народився в кінці XVI – початку XVII ст. у м. Сатанові. Перекладач, текстолог. Закінчивши Київську академію, був ієромонахом Києво-Братського монастиря. У 1649 р. його вислано до Москви для виправлення церковно-богословських книг. Тут завершив укладання «Лексикона словесно-латинського» (1650), куди увійшло близько 7 500 статей — цінне джерело для вивчення історії української мови. Праця відіграла помітну роль в історії вітчизняної і зарубіжної лексикографії. Помер орієнтовно у 1653 році.

Ігнацій Сцібор-Мархоцький

Народився бл. 1750-х рр. у м. Тарноруда нині Волочиського району. Поміщик, ініціатор господарських, суспільних і релігійних реформ у своїх володіннях, відомих під назвою «Миньковецька держава», видавець. Помер в 1827 р. у с. Миньківці нині Дунаєвецького району.

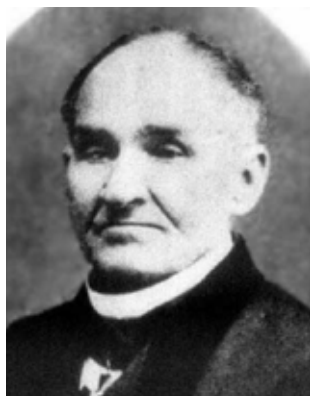
Устим Кармалюк

Народився 27 лютого (10 березня) 1787 р. у с. Головчинці, нині Кармалюкове Жмеринського району Вінницької області. Керівник повстанського руху на Поділлі у 1813–1835 рр. проти національного і соціального гніту. Убитий 10 (22) жовтня 1835 р. в с. Шляхові Коричинці, нині с. Волоське Деражнянського району.

Михайло Скибицький

Народився в 1793 р. у с. Корчівка нині Красилівського району, в сім'ї дрібного поміщика. Здобув інженерну освіту. Учасник війни за незалежність іспанських колоній в Америці. У 1824 р. входив до складу військ Сімона Болівара в Перу. У жовтні 1826 р. — капітан колумбійської армії, в жовтні 1827 р. — майор, через 3 роки — інженер-полковник Федеративної Республіки Велика Колумбія. Був офіцером штабу Болівара. Після його смерті допомагав президенту Венесуели Хосе Антонію Пессу писати мемуари. Помер в 1847 р. у Старокостянтинівській в'язниці.

Степан Хотовицький

Народився 1796 р. у Красиліві. Лікар, основоположник педіатрії в Російській імперії. Автор підручника «Педіатрика» (1847), який за обґрунтованістю і повнотою викладу був найкращою науковою працею з педіатрії у світовій медичній літературі. Помер в 1886 р. у С-Петербурзі.

Антоній-Йосиф Ролле

Народився в 1830 р. на хуторі Генріхівка, тепер с. Роля Шаргородського району Вінницької області. Польсько-український історик-письменник, за фахом лікар-психіатр. Член-кореспондент Краківської академії наук, член Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (1866). Автор численних монографій, статей та нарисів з історії Правобережної України XVI–XIX ст. Помер в 1894 р. у Кам'янці-Подільському.

Владислав Заремба

Народився 15 червня 1833 р. у м. Дунаївці. Український композитор, піаніст і педагог. Автор пісень і романсів українською та польською мовами, в тому числі близько 30 вокальних творів на слова Т. Шевченка («Музика до Кобзаря»). Переклав для фортепіано чимало українських народних пісень. Помер 11 жовтня 1902 р. у Києві.

Едмунд Фаренгольц

Народився 1840 р. у Кам'янці-Подільському. Видатний лікар-хірург, доктор медицини (1870), краєзнавець, член товариства Подільських лікарів. З 1878 р. постійно проживав у Кам'янці-Подільському. Заснував перше на Поділлі хірургічне відділення із застосуванням найдосконаліших тоді методів лікування хворих. З 1895 р. і до кінця життя завідував дитячим притулком. Помер 25 липня 1912 р. у Кам'янці-Подільському.

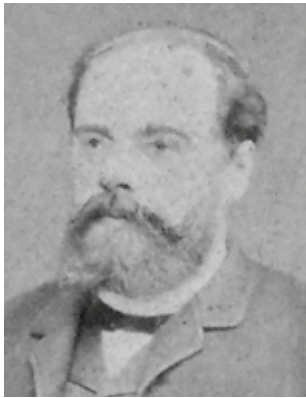
Петро Бучинський

Народився 18 лютого 1852 р. у селі Довжок нині Кам'янець-Подільського району. Учений-природознавець, зоолог, біолог, голова Товариства подільських природодослідників і любителів природи (1911–1916). У 1918–1920 рр. — професор, декан фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського державного університету. Вивчав природу Поділля. Помер 18 вересня 1927 р. у Кам'янці-Подільському.

Марія Савіна

Народилася 30 березня 1854 р. у Кам'янці-Подільському. Російська актриса. 41 сезон М. Савіна була прямою на сцені Александринського театру. Разом із М. Єрмоловою, Г. Федотовою, П. Стрепетовою, В. Комісаржевською у другій половині XIX — на початку XX ст. входила до п'ятірки найкращих російських актрис. Померла 8 вересня 1915 р. у Санкт-Петербурзі.

Віктор Гульдман

Народився у 1856 р. у Кам'янці-Подільському. Краєзнавець, статистик Поділля, член Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, Подільського історико-археологічного товариства. Досліджував історію, економіку, демографію, культуру, клімат і природні умови Поділля. Автор першого зведеного опису населених місць Подільської губернії (1893 р.). Помер 1907 р. у Кам'янці-Подільському.

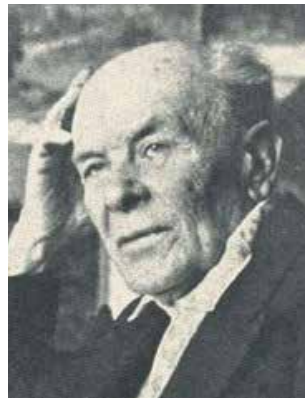
Юхим Сіцінський

Народився 10 грудня 1859 р. у с. Мазники нині Деражнянського району. Історик, археолог і культурно-громадський діяч Поділля, священник, член Українського наукового товариства в Києві (1906). Засновник та директор історико-археологічного музею і його бібліотеки (1890–1922), голова Подільського церковного історико-археологічного товариства (1903–1919). Помер 7 грудня 1937 р. у Кам'янці-Подільському.

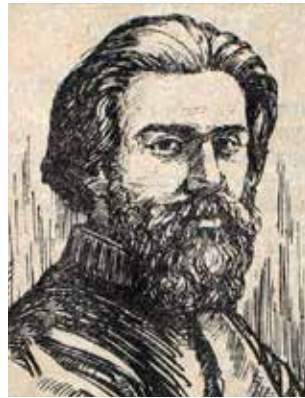
Феофіл Яновський

Народився 12 червня 1860 р. у с. Миньківці нині Дунаєвецького району. Український лікар-терапевт, дійсний член Всеукраїнської Академії наук (1927). Автор 62 наукових праць. Створив українську школу терапевтів. За його ініціативою засновано на Київщині та в інших містах України багато протитуберкульозних закладів санаторного типу. Помер 8 липня 1928 р. у Києві.

Микола Бурачек

Народився 16 березня 1871 р. у Летичеві. Український живописець, мистецтвознавець. Заслужений діяч мистецтв УРСР (1941). Учився малюванню у Київській рисувальній школі, вдосконалював майстерність у Парижі в майстерні А. Матісса та академії Рансона. Один із засновників і викладачів (1917–1921) Української академії мистецтв. Помер 12 серпня 1942 р. у Харкові.

В'ячеслав Розвадовський

Народився 12 вересня 1875 р. в Одесі. Видатний український художник, педагог, популяризатор народного мистецтва. Заснував у Кам'янці-Подільському мистецьку школу з українською мовою навчання для дітей із незаможних сімей. Створив понад сотню багатожанрових полотен. Помер у Ташкенті 1943 р.

Василь Яворський

Народився 10 січня 1876 р. у Кам'янці-Подільському. Вчений в галузі вугільних родовищ та палеонтології, геолог, доктор геолого-мінералогічних наук, професор. Один із провідних дослідників Кузбасу, зробив великий внесок у вивчення палеозойських гідроїдних коралів-строматопороїдей (вимерлих морських колоніальних організмів). Помер 20 вересня 1974 р. у Ленінграді.

Василь Зеньківський

Народився 4 липня 1881 р. у Проскурові (нині – Хмельницький). Російський та український філософ, психолог, публіцист, церковний і державний діяч. У 1918 р. увійшов до складу уряду П. Скоропадського, обійнявши посаду міністра віросповідань. У 1919 р. виїхав за кордон, до Югославії, де викладав філософію у Белградському університеті, а з 1926 р. працював у Парижі на посаді професора філософії. Помер 5 серпня 1962 р. у Парижі.

Михайло Курилко

Народився 28 травня 1880 р. у Кам'янці-Подільському. Російський театральний художник і архітектор. Заслужений діяч мистецтв РРФСР (1955). Професор (1940), головний художник Великого театру СРСР. Помер 11 березня 1969 р. у м. Малаховка Московської області, Росія.

Нечипір Серветник (отаман Григор'єв)

Народився 19 лютого 1884 р. у Дунаївцях в родині акцизного чиновника. Добровольцем брав участь у російсько-японській війні. Під час Першої світової війни дослужився до звання штабс-капітана, став кавалером Георгіївського хреста. Після революції підтримав Центральну Раду, у званні полковника брав участь у формуванні українських військових частин. Активний учасник повстання проти гетьмана Скоропадського та німецьких окупантів влітку 1918 р. Після арешту Петра Болбочана перейшов до більшовиків. Навесні 1919 р. підняв повстання проти більшовиків, чим зірвав плани походу Червоної Армії в Угорщину на допомогу тамтешнім комуністам. Убитий махновцями 27 липня 1919 р. Похований в Олександрії.

Ян Токаржевський-Карашевич

Народився 24 червня 1885 р. у с. Чабанівка нині Кам'янець-Подільського району. Український політичний і дипломатичний діяч, історик-геральдист. Князь. Почесний лицар Мальтійського ордена. Доктор філософії і політичних наук. Був членом

різних організацій Червоного Хреста, радником Українського посольства у Відні, Надзвичайним послом в Османській імперії, віце-міністром закордонних справ і керівником міністерства УНР в екзилі. У 1924–1936 рр. вів громадську роботу у Франції, Італії, Британії. Займався проблемами визволення народів, поневолених Москвою. Помер 18 листопада 1954 р. у Лондоні. 1978 р. перепохований в українському пантеоні в Баунд-Бруку в Нью-Джерсі.

Віктор Приходько

Народився 31 січня 1886 р. у с. Княжпіль нині Кам'янець-Подільського району. Український громадсько-політичний і державний діяч. З 1917 р. — член Української Центральної ради. З 25 квітня 1918 р. — голова Подільської губернської народної управи. У квітні 1919 р. — міністр юстиції Директорії УНР, викладач Української господарської академії в м. Подебрадах (Чехословаччина). Помер 5 лютого 1982 р. у Нью-Йорку, США.

Георгій Верейський

Народився 18 липня 1886 р. у Проскурові (нині – Хмельницький). Російський та український графік. Народний художник РРФСР (1962). Член Академії мистецтв СРСР (1949). У 1918–1930 рр. працював у відділенні гравюр Ермітажу. Майстер графічного портрета (літографія, офорт, малюнок). Помер 19 грудня 1962 р. в Ленінграді.

Пилип Коновал

Народився 15 вересня 1888 р. у с. Кутківці Кам'янецького повіту. Канадець українського походження, єдиний українець-кавалер Хреста Вікторії — найвищої та найпочеснішої нагороди за мужність перед лицем ворога. Крім того його нагороджено: Британською військовою медаллю (1920), медаллю Перемоги (1919), Коронаційною медаллю Георга VI (1937), Коронаційною медаллю Єлизавети II (1953). Помер 3 червня 1959 р. у м. Халл, Квебек.

Кость Місевич

Народився 17 листопада 1890 р. у с. Лезневе (нині – мікрорайон м. Хмельницький). Бандурист. Ще під час революції обраний від Проскурівського повіту представником до українського парламенту — Центральної ради в м. Києві. 1919 р. зустрів сліпого бандуриста Антона Митя і почав від нього вчитися кобзарського мистецтва. Брав участь в партизанському русі УПА. Помер 11 вересня 1943 р. у с. Попівці Тернопільської області.

Юрій Клен (Освальд Бургарт)

Народився 4 жовтня 1891 р. у с. Сербинівка нині Старокостянтинівського району. Український поет, перекладач, літературний критик. Автор збірки «Каравели», епопеї «Попіл імперій», есею «Спогади про неокласиків», багатьох літературознавчих праць, перекладів з англійської, німецької, французької та інших мов. Помер 30 жовтня 1947 р. у м. Аугсбург, Німеччина.

Микола Любинський

Народився 5 жовтня 1891 р. у Стрихівцях нині Ярмолинського району. Держсекретар закордонних справ, керуючий міністерством закордонних справ УНР. Член делегації УНР на Брест-Литовських мирних переговорах. Розстріляний 1938 р. в урочищі Сандармох (Карелія).

Микита Годованець

Народився 14 (26) вересня 1893 р. у с. Вікнина нині Гайворонський район Кіровоградської області. Український поет-байкар. Вчителював у церковнопарафіяльних школах сіл Орлівка та Бубнівка на Поділлі. 1937 року незаконно заарештований в Києві та висланий на Середню Колиму. Тільки 1954 року йому офіційно дозволено поселитися в Кам'янці-Подільському. Реабілітований 11 вересня 1957 р. Помер 27 липня 1974 р. в Кам'янці-Подільському.

Микола Чеботарьов

Народився 3 червня 1894 р. у Кам'янці-Подільському. Український і російський математик. Доктор фізико-математичних наук (1927). Член-кореспондент АН СРСР (1929). Заслужений діяч науки РРФСР (1943). Основні наукові праці Чеботарьова присвячені сучасній алгебрі. Помер 2 липня 1947 р. у Москві.

Володимир Січинський

Народився 24 червня 1894 р. у Кам'янці-Подільському в сім'ї відомого краєзнавця протоієрея Юхима Січинського. Український архітектор, графік і мистецтвознавець, дійсний член НТШ. Засновник і редактор тижневика «Життя Поділля». Як книжковий графік оформив понад 70 видань. Систематично вивчав і опрацьовував різні ділянки українського мистецтва та художнього промислу. Помер 25 червня 1962 р. у м. Патерсон штат Нью-Джерсі, США.

Перец Маркіш

Народився 25 листопада (7 грудня) 1895 р. у м. Полонне. Єврейський поет та письменник, писав мовою ідиш. В 1918 р. написав поему «Волинь», яка разом зі збіркою віршів «Пороги» вивела його в число кращих єврейських письменників. З 1921 по 1926 рік жив у Варшаві, Берліні, Парижі, Лондоні, Римі, де багато публікувався. У 1926 р. поет повернувся до СРСР, входив до керівництва Спілки письменників СРСР, був керівником Єврейської секції Спілки письменників, нагороджений орденom Леніна. 28 січня 1949 р. заарештований і 12 серпня 1952 р. розстріляний.

Яків Гальчевський

Народився 22 жовтня (3 листопада) 1894 р. у с. Гута-Літинська (нині Малинівка Літинського району Вінницької області). Український і польський військовий діяч, активний учасник повстанського руху в Україні, громадський діяч, вчитель, письменник. Штабс-капітан російської армії, сотник Армії УНР, майор Війська Польського. За дорученням керівництва УНР відповідав за підготовку повстання у чотирьох повітах Подільської губернії: Літинському, Вінницькому, Летичівському та Кам'янець-Подільському. Останній командувач повстанських сил Правобережної України. Загинув у бою проти боївкарів Армії Крайової 21 березня 1943 р. у селі Пересоловичі Грубешівського повіту. 1994 року засновано обласну премію імені Якова Гальчевського «За подвижництво у державотворенні».

Кость (Костянтин) Гордієнко

Народився 21 вересня (3 жовтня) 1899 р. у с. Микитинці нині Ярмолинецького району. Письменник, журналіст, публіцист. У 1973 р. отримав Державну премію імені Тараса Шевченка за роман-трилогію «Чужу ниву жала», «Дівчина під яблунею», «Буймир». Помер 17 грудня 1993 р. у Харкові.

Болеслав Войтович

Народився 5 грудня 1899 р. у м. Дунаївці. Польський композитор, піаніст, педагог. Учень Вітольда Малишевського та Наді Буланже. У 1913–1917 рр. жив у Кам'янці-Подільському. Лауреат Державних премій Польської Народної Республіки (1948, 1950). Помер 11 червня 1980 р. у м. Катовіце.

Василь Івчук

Народився 21 липня 1902 р. у с. Яблунівка нині Славутського району. Історик, педагог. Герой України. З 1932 р. обіймав посаду директора Дударківської школи (Київська область). Коли у селі настав голод, організував у школі одноразове харчування для дітей усіх п'яти класів, які діяли в той час. За допомогою керівництва м'ясокомбінату Василь Якович урятував у 1933 р. від голодної смерті більше 200 дітей шкільного віку. 17 травня 1938 р. заарештований і розстріляний як ворог народу.

Григорій Костюк

Народився 12 жовтня 1902 р. у с. Боришківці, нині Кам'янець-Подільського району. Український учений-літературознавець, критик, мемуарист, лауреат премії імені Володимира Винниченка, довголітній голова ОУП «Слово». Громадський та політичний діяч. Дійсний член УВАН та НТШ, член Національної спілки письменників України. Член Міжнародного ПЕН-клубу. Помер 3 жовтня 2002 р. у Сільвер-Спрінг, США.

Микола Бажан

Народився 26 вересня 1904 р. у м. Кам'янці-Подільському. Український письменник, філософ, громадський діяч, перекладач, поет. М. Бажану належать переклади поем Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» (1937), Алішера Навої «Фархад і Ширін» (1947), Давида Гурамішвілі «Давитіані» (1949), віршів О. Пушкіна, В. Маяковського, С. Чіковані, Ю. Словацького, Ц. Норвіда, Я. Івашкевича, Р.М. Рільке та інших. Помер 23 листопада 1983 р. у Києві.

Бернард Халперн

Народився 2 листопада 1904 р. у м. Тарноруда нині Волочиського району. У 16 років переїхав до Польщі, а в 1926 р. — до Франції, де стає медиком. З 1942 року успішно працював у лабораторії Рон-Пуленк і там розробив перший антигістамінний препарат. З 1961 до 1975 р. — викладач кафедри експериментальної медицини в Колеж де Франс. Став членом Академії наук та медичної Академії. За особливі заслуги йому присвоєно звання Героя Франції. Помер 23 вересня 1978 р. у Парижі.

Каленик Геренчук

Народився 14 листопада 1904 р. у с. Біла нині Чемеровецького району. Український фізик-географ, геоморфолог, ландшафтознавець. Доктор географічних наук (1958), професор (1960), почесний член Географічного товариства СРСР (1970). Помер 5 лютого 1984 р. у Львові, похований у Кам'янці-Подільському.

Сергій Кукуруза

Народився 3 лютого 1906 р. у с. Привороття, нині Подільське Кам'янець-Подільського району. Український та казахський художник-графік. Член Спілки художників СРСР (1958). Заслужений вчитель Казахської РСР. Заслужений діяч мистецтв Казахської РСР. Помер 26 вересня 1979 р. у Кам'янці-Подільському.

Володимир Беляєв

Народився 3 квітня 1909 р. у м. Кам'янці-Подільському. Російський і український письменник, прозаїк, кінодраматург. Лауреат Державної премії імені Т. Шевченка (1975). Найвідоміший твір — трилогія «Стара фортеця». Помер 20 лютого 1990 р. у Москві.

Сергій Горшков

Народився 13 (26) лютого 1910 р. у м. Кам'янці-Подільському. Радянський військовий керівник, творець ракетно-ядерного флоту, адмірал флоту, Головнокомандуючий військово-морським флотом — заступник міністра оборони СРСР (1956–1985). Двічі Герой Радянського

Союзу (1965, 1982). Помер 13 травня 1988 р. у Москві.

Володимир Майборський

Народився 1 жовтня 1911 р. у с. Зіньки нині Білогірського району. На фронті з липня 1941 р. У складі морської піхоти брав участь в обороні Севастополя. Кулеметник, рядовий Майборський В. П. 13 липня 1944 р. у с. Черемхів Коломийського району

Івано-Франківської області закрив своїм тілом амбразуру дзота. 24 березня 1945 року присвоєне звання Героя Радянського Союзу посмертно. Однак він вижив, хоча лікарям довелося ампутувати йому ногу і витягти з тіла 18 куль. Володимир Майборський один з понад 260 воїнів, котрі здійснили подвиг Олександра Матросова і один з чотирьох, які при цьому залишилися живими. Помер 1 листопада 1986 р. у рідному селі.

Ольга Мак

Народилася 20 липня 1913 р. у Кам'янці-Подільському. Українська письменниця. Член об'єднання українських письменників «Слово» і Національної спілки письменників України (1994). Померла 18 січня 1998 р. у Торонто.

Федір Бацура

Народився 5 травня 1913 р. у с. Вільховець нині Новоушицького району. Знаменитий подільський педагог-новатор, вчитель біології Вільховецької середньої школи Новоушицького району, автор ексклюзивної високоефективної педагогічної моделі навчання і виховання

неповнолітніх на уроках біології та в гуртках юннатів у позаурочний час. Науковий кореспондент Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР і автор дисертації та науково-педагогічних праць. Помер 31 березня 1982 р. у рідному селі. Його ім'я в 2013 році присвоєно Вільховецькій ЗОШ I-III ступенів.

Григорій Щерба

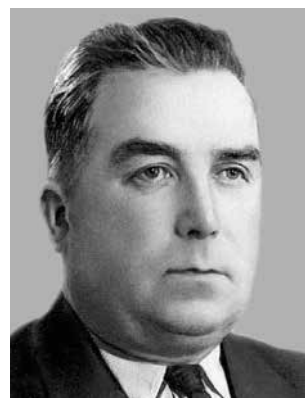
Народився у 1914 р. у селі Книжківці (нині — мікрорайон Хмельницького). Радянський мінералог, доктор геологічних наук, академік Академії наук Казахської РСР, лауреат Ленінської премії (1958 р.). Визнаний фахівець у галузі геології рудних металів. Помер у 1992 р.

Леонід Молодожанін

Псевдонім Лео Мол, англ. Leo Mol. Народився 15 січня 1915 р. у м. Полонне. Канадський скульптор українського походження, живописець. Академік Королівської канадської академії мистецтв. З 1948 р. жив у м. Вінніпег, де і помер 4 липня 2009 року. Автор понад 300

скульптур і пам'ятників у всьому світі, у т. ч. 6 пам'ятників Т. Шевченка.

Володимир Бабляк

Народився 5 (18) квітня 1916 р. у селі Великий Жванчик нині Дунаєвецького району. Український письменник, журналіст. Учасник Другої світової війни. Двічі поранений. Пробравшись з оточення на Поділля, вів підпільну боротьбу. У березні 1944 брав участь у відновленні виходу

газети в Кам'янці-Подільському. Помер 20 листопада 1970 р. у Києві.

Дарина Доброчаєва

Народилася 30 березня 1916 р. у с. Хижники нині Старокостянтинівського району. Всесвітньо відомий вчений, доктор біологічних наук, видатний ботанік. З 1938 по 1995 рр. працювала в Інституті ботаніки НАН України. Автор понад 200 наукових праць, співавтор 19 монографій та багатотомного видання «Флора УРСР», «Червоної книги України». Засновник ботанічного музею Інституту ботаніки Академії наук УРСР. Лауреат Державної премії УРСР (1969), заслужений діяч науки Української РСР (1981). Померла 1 грудня 1995 р. у Києві.

Григорій Ткачук

Народився 12 квітня 1918 р. у с. Підвербці нині Тлумацького району Івано-Франківської області. Протягом 45 років працював головою правління колгоспу «Україна» в селі Лісоводи Городоцького району. В 1959 році очолюваний ним колгосп представляв сільське господарство СРСР на Всесвітній сільськогосподарській виставці у Нью-Йорку. Двічі Герой Соціалістичної Праці. Помер 23 лютого 1989 р. у с. Лісоводи.

Володимир Булаєнко

Народився 8 червня 1918 р. в с. Сорокодуби нині Красилівського району. Поет залишив дві рукописні книжечки віршів. Загинув 19 серпня 1944 р. у боях за м. Баускас в Латвії. Посмертно прийнятий у Спілку письменників України.

Михайло Дейген

Народився 18 червня 1918 р. у Проскуріві (нині – Хмельницький). Український радянський фізик, член-кореспондент АН УРСР з 1967 року. Запровадив поняття «деформаційний потенціал» та «конденсонний ефект» у теорію твердого тіла. Помер 10 листопада 1977 р. у Києві.

Микола Чорнобровий

Народився 12 вересня 1918 р. у с. Нестерівці нині Дунаєвецького району. Доктор медичних наук, професор Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова, заслужений лікар УРСР (1968), учасник Другої світової війни. Помер 28 серпня 2007 року у Хмельницькому.

Вольф Штейншлейгер

Народився 5 жовтня 1918 р. у Проскуріві. Радянський радіофізик, доктор технічних наук (1963), професор, член-кореспондент Академії наук СРСР з 1987 р. Головний напрямок наукової діяльності: квантові підсилювачі СВЧ, застосування радіофізичних методів у медицині, нелінійна радіолокація. Двічі лауреат Державної премії СРСР (1951, 1976). Помер 10 квітня 2013 р. у Москві.

Дмитро Прилюк

Народився 8 листопада 1918 р. у с. Божиківці нині Деражнянського району. Український публіцист, письменник, педагог, член Спілки письменників СРСР, один з фундаторів українського журналістикознавства, доктор філологічних наук, професор Київського державного університету, декан факультету журналістики. Помер 22 вересня 1987 р. у Києві.

Лука Сушко

Народився 16 жовтня 1919 р. у с. Вербка нині Летичівського району. Генерал-майор, учасник бойових дій в період Другої світової війни. З жовтня 1941 р. воював у танкових військах. У квітні 1945 року представлений до присвоєння звання Героя Радянського Союзу (не вручено з невідомих причин). Звання Героя України з врученням ордена «Золота Зірка» присвоєно у 1999 році. Помер 11 вересня 2011 р. у Києві.

Дмитро Тимощук

Народився 3 листопада 1919 р. у селі Плужне в родині селян. Закінчив Плужненську середню школу. В армії з 1939 р. На фронті з березня 1943 р. Старшина Тимощук 28 вересня 1943 р. проклав під сильним артилерійсько-мінометним вогнем телефонну лінію через Дніпро і забезпечив її функціонування, за що був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. 12 липня 1999 р. трагічно загинув у власному домі від рук грабіжника, який намагався викрасти його нагороди. Похований у Плужному.

Сергій Козак

Народився 14 березня 1921 р. у с. Старий Кривин нині Славутського району. Народний артист УРСР, оперний співак, композитор, письменник, публіцист, громадський і культурний діяч. Соліст Київського театру опери та балету імені Т. Г. Шевченка. Підготував та виконав більше 60 оперних партій української, російської та світової класики. Художній керівник Київської філармонії. Помер 13 лютого 1993 р. у Києві.

Іван Сварник

Народився 1 червня 1921 р. у с. Лисогірка, тепер Дунаєвецького району. Український письменник-байкар, редактор, видавець. Учасник Другої світової війни. Перший лауреат Всеукраїнської премії імені С. Олійника. Помер 14 лютого 1989 р. у Львові.

Софія Берзанська

Народилася 15 травня 1924 р. у м. Кам'янці-Подільському. Український археолог, доктор історичних наук (1977). Обґрунтувала концепцію культурного розвитку населення Північної України від північно-східних варіантів трипільської культури через пам'ятки культури шнурової кераміки до ранньослов'янських утворень.

Григорій Храпач

Народився 23 червня 1924 р. у с. Гелетинці нині Хмельницького району. Відомий український прозаїк і поет. Член Національної Спілки письменників України, переможець республіканського конкурсу на кращу книгу для дітей, лауреат обласних премій. Окремі його твори перекладені на півтора десятка мов народів світу, вміщені у шкільні підручники. Помер 29 червня 2013 р. у рідному селі.

Володимир Овсійчук

Народився 28 липня 1924 р. у с. Малий Скнит нині Славутського району. Український мистецтвознавець, педагог, заслужений діяч мистецтв України, доктор мистецтвознавства, професор, завідувач відділу мистецтвознавства Інституту народознавства НАН України, член-кореспондент Академії мистецтв України. Лауреат Шевченківської премії. Помер 26 липня 2016 р. у Львові.

Володимир Плютинський

Народився 4 травня 1927 р. у селі Борисів Ізяславського району. Один з найвідоміших організаторів сільськогосподарського виробництва в Україні. У квітні 1958 р. обраний головою колгоспу, який під його керівництвом перетворився в 1987 р. у потужний агропромисловий територіальний комплекс «Зоря». Двічі Герой Соціалістичної праці. Помер 14 вересня 2009 року у с. Зоря Рівненської області.

Володимир Татаркін

Народився 24 жовтня 1925 р. у с. Старий Кривин Славутського району Хмельницької області. Краєзнавець і бібліограф Волині. Автор низки історико-краєзнавчих розвідок, написаних на основі власної унікальної колекції історичних документів та рідкісних книг. Помер 28 липня 2010 р. у с. Старий Кривин.

Святослав Федоров

Народився 8 серпня 1927 р. у Проскуріві (нині – Хмельницький). Російський офтальмолог. Член-кореспондент Російської Академії наук (від 1987 р.) і Російської академії медичних наук (від 1982 р.). Тисячі вдалих операцій дозволили Федорову узагальнити зроблене і викласти свій метод лікування очних хвороб у книзі «Кератопротезування» (1982). У 1986 р. створив міжгалузевий науково-технічний комплекс «Мікрохірургія ока» (сьогодні його філії працюють і в Україні). Загинув у авіакатастрофі 2 червня 2000 р. Похований у Москві.

Костянтин Степанков (Волощук)

Народився 3 червня 1928 р. у с. Печеськи нині Хмельницького району. Радянський і український актор. Справжнє прізвище — Волощук. Батько актора, Петро Петрович Волощук, був священиком і загинув у сталінських застінках. Прізвище Степанков утворене від дівочого прізвища матері, Степанко.

Народний артист СРСР, народний артист УРСР, лауреат Державної премії України ім. О. Довженка (2003), перший лауреат премії ім. Л. Бикова (1998). Помер 22 липня 2004 р. у с. Жовтневе Бориспільського району Київської області.

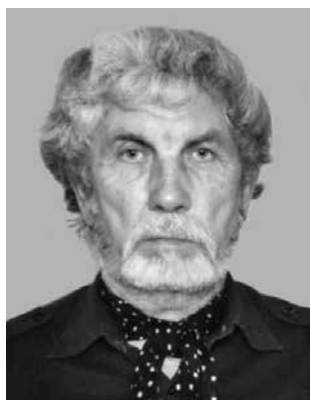
Василь Кравчук

Народився 8 червня 1929 р у селі Кіндратки Ізяславського району. Український поет-гуморист. Член Національної спілки письменників України. Заслужений працівник культури України. Лауреат премій імені Микити Годованця, імені Степана Руданського, імені Степана Олійника, імені Наталі Забіли, імені Якова Гальчевського «За подвижництво у державотворенні» та Міжнародної премії фонду «Святої Марії». Помер 25 листопада 2015 р. в Ізяславі.

Іван Франценюк

Народився 1 грудня 1929 р. у с. Вихватівці Кам'янець-Подільського району. Доктор технічних наук, дійсний член Російської інженерної академії, лауреат Державної премії СРСР (1980), Герой Соціалістичної праці, почесний громадянин Липецька (1993) та Липецької області. Автор 200 наукових публікацій, 12 книг. Помер 9 лютого 2005 р. у Липецьку, РФ.

Анатолій Ігнащенко

Народився 28 січня 1930 р. у с. Захарівці нині Хмельницького району. Архітектор. Разом із іншими архітекторами створив цілий ряд музейних комплексів в Україні і за кордоном, зокрема у США, Канаді, Франції, Польщі. Основні роботи (у співавторстві): пам'ятники Лесі

Українці у м. Києві, м. Ялті та в Канаді (м. Саскатун); Т. Шевченку в містах Ашхабаді та Києві; Івану Франку в Канаді (м. Вінніпег); Богдану Хмельницькому в м. Хмельницькому та інші. У 1974 році отримав Державну премію імені Тараса Шевченка за пам'ятник Лесі Українці в Києві. Жив у м. Вінніпег, Канада. Помер 5 квітня 2011 року.

Роман Болух

Народився 9 березня 1930 р. у с. Мотрунки Красилівського району. Український поет-гуморист. Член НСПУ (з 1993 р.). Лауреат літературних премій імені М. Годованця, імені В. Булаєнка, імені Д. Загула. Учасник Другої світової війни. Багато друкувався у часописах «Перець», «Україна», «Сільські вісті», «Молодь України», «Прапор» та інших. Помер 26 лютого 2014 р. у с. Чорногузи Вижницького району Чернівецької області.

Артур Мак

Народився 15 травня 1930 р. у Кам'янці-Подільському. Радянський і російський вчений-фізик, доктор фізико-математичних наук, професор. Член редакційної ради журналу «Квантова електроніка» і редакційної колегії «Оптичного журналу». Автор і співавтор більше 260 наукових статей та доповідей, 60 патентів, 3 монографій. В 1990 р. очолив Інститут лазерної фізики, з 2005 р. — науковий керівник Інституту лазерної фізики в складі НПК «ГОІ ім. С. І. Вавілова».

Іон Винокур

Народився 4 липня 1930 р. у смт Ружин нині Житомирської області. Український археолог, історик, один із провідних дослідників черняхівської культури. Доктор історичних наук, професор. Заслужений працівник вищої школи УРСР. Дійсний член Академії наук Вищої школи України. Співавтор (із Миколою Петровим) давньоруської гіпотези про заснування Кам'янця-Подільського. Лауреат Кам'янець-Подільської міської премії в галузі історико-краєзнавчих досліджень. Помер 20 вересня 2006 р. у Кам'янці-Подільському.

Микола Кондратюк

Народився 5 травня 1931 р. у Старокостянтинові. Український співак, педагог. Професор (1979). Академік Міжнародної педагогічної академії (2001). Народний артист СРСР (1978). Кавалер Президентської нагороди — ордена «За заслуги» (2001). Лауреат Всесвітнього фестивалю молоді та студентів у Відні (1959, Золота медаль). Лауреат Великої Золотої медалі Яна Амоса Каменського. Близько 10 років був ректором Київської державної консерваторії імені П. І. Чайковського (нині — Національна музична академія України). У 1972 р. отримав Державну премію ім. Т. Шевченка за концертні програми 1969–1971 рр. Помер 16 листопада 2006 р. у Києві.

Петро Шпак

Народився 17 червня 1931 р. у с. Дашківці Віньковецького району. Український геолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1981), член-кореспондент АН УРСР (1990), міністр геології УРСР (1967–1982). Депутат Верховної Ради УРСР 8–10 скликань (1971–1985). Розробив стратегію пошуків родовищ вуглеводів в Україні, оцінив перспективи нагромадження власної бази ресурсів і запасів вуглеводів, умови повного забезпечення України нафтою та газом. Помер 20 квітня 2002 р. у Києві.

Радомир Сілін

Народився 27 вересня 1931 р. в російському м. Курську. Український вчений-технолог, професор Хмельницького національного університету. Заслужений працівник освіти України, доктор технічних наук, академік Академії інженерних наук України, академік Української технологічної академії, академік Міжнародної академії інформатології, президент Національного комітету України з питань машинознавства. Автор та співавтор понад 220 наукових праць. Почесний громадянин м. Хмельницького.

Клара Моргулян

Народилася 20 березня 1932 р. у м. Коростень Житомирської області. Адвокат, заслужений юрист України. З 1960 р. — завідувача Хмельницькою міською колегією адвокатів. Член президії Хмельницької обласної колегії адвокатів. У 2002 р. заснувала «Адвокатське бюро Моргулян К. Г.» у м. Хмельницькому. З 2003 р. — член Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури при Кабінеті Міністрів України. З 2006 р. — віце-президент Асоціації адвокатів України. Удостоєна орденів «Княгиня Ольга» II і III ступенів, численних грамот Міністерства юстиції України та інших нагород. Померла 25 липня 2015 р. у Хмельницькому.

Павло Фараонов

Народився 12 лютого 1933 р. у с. Лісківці Кам'янець-Подільського району. Висококваліфікований спеціаліст культосвітньої роботи, громадський діяч, ентузіаст і організатор клубної та бібліотечної роботи, пропагандист пам'яток історії та культури Хмельниччини. Іменем

П. Фараонова названа обласна премія для відзначення найкращих організаторів культосвітньої роботи на селі. Помер 11 травня 1993 р. у Кам'янці-Подільському.

Андрій Василюшин

Народився 24 квітня 1933 р. у с. Веснянка Старокостянтинівського району. Генерал внутрішньої служби України. Перший міністр внутрішніх справ незалежної України (1990–1994). Президент Всеукраїнського фонду правоохоронних органів, Збройних Сил і військових

формувань «Україна» (з жовтня 1997). Почесний професор Національної академії внутрішніх справ України. Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня та медалями і відомчими відзнаками МВС України та інших силових структур.

Борис Олійник

Народився 23 червня 1934 р. у с. Божиківці Деражнянського району. Український громадський і політичний діяч, заслужений працівник транспорту України. Коли у грудні 1991 року була створена Державна адміністрація залізничного транспорту України (Укрзалізниця), першим президентом її став Борис Степанович Олійник,

який поєднував обов'язки начальника Південно-Західної залізниці. Депутат Верховної Ради УРСР (1981-1990), Народний депутат України (1990-1994). Помер 1 жовтня 1999 р. у Києві.

Семен Аранович

Народився 23 червня 1934 р. у м. Деражні. Радянський і російський кінорежисер, сценарист, продюсер, народний артист Росії (1994), лауреат Державної премії СРСР (1983), лауреат премії «Ніка» (1988), лауреат премії «Срібний ведмідь» за видатний вклад в галузі кіномистецтва

на Берлінському кінофестивалі (1994). Очолював кафедру кіномистецтва факультету екранних мистецтв Санкт-Петербурзького університету кіно і телебачення. Народний артист Росії (1994). Помер 8 вересня 1996 р. у Гамбурзі.

Володимир Маняк

Народився 6 листопада 1934 р. у с. Криштопівка Волочиського району. Письменник. Спільна з дружиною книга-меморіал «33-й: голод» відзначена 1993 року Державною премією України імені Тараса Шевченка. Помер 15 червня 1992 р. у Києві.

Його Блаженство Володимир у миру Віктор Сабодан

Народився 23 листопада 1935 р. у с. Марківці Летичівського району. Архієрей Української православної церкви (Московського патріархату) з 1966 року, з 1992 року її предстоятель, митрополит Київський і всієї

України. З 1987 по 1996 роки завідував справами Московської патріархії. Герой України (2011). Помер 5 липня 2014 р. у Києві.

Костянтин Масик

Народився 9 липня 1936 р. у м. Волочиськ. Український політичний і державний діяч. Заступник Голови Ради Міністрів УРСР. Перший віце-прем'єр-міністр України. Надзвичайний та повноважний посол України у Фінляндії.

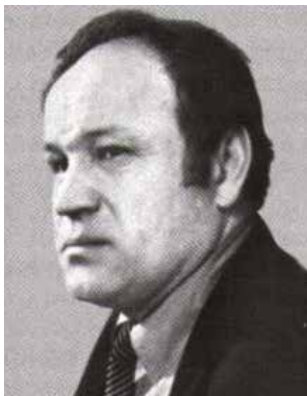
Володимир Дідух

Народився 25 березня 1937 р. у с. Іванківці Хмельницького району. Співак (баритон), народний артист України. З 1966 р. — у складі чоловічого вокального квартету «Явір», який успішно презентував українське народне мистецтво в Угорщині, Польщі, Німеччині, Словаччині, Монголії, Канаді, США. У 1985 році нагороджений Державною премією ім. Т. Г. Шевченка в складі колективу «Явір» за концертні програми 1982–1984 рр.

Леонід Юзков

Народився 28 січня 1938 р. у с. Новоселиця Полонського району. Український учений-правознавець, доктор юридичних наук, перший голова Конституційного суду України. Був членом Венеціанської комісії Ради Європи «Демократія через право». Автор понад 200 наукових праць. Помер 2 березня 1995 р. у Києві.

Петро Карась

Народився 8 січня 1938 р. у с. Коханівка нині Полонського району. Український поет. Член Національної спілки письменників України (від 1969 року). Заслужений журналіст України (1997). На вірші Карася композитори написали низку пісень («Козацькому роду нема переводу», «Україно, матінко моя», «Дві троянди»). Лауреат обласних літературних премій «Корчагінець» та імені Микити Годованця, Хмельницької міської премії імені Богдана Хмельницького.

Анатолій Кашпіровський

Народився 11 серпня 1939 р. у Проскурові (нині – Хмельницький). Психотерапевт, який став відомим у 1989 році завдяки так званим телесеансам психотерапії. Кандидат медичних наук. Майстер спорту СРСР з важкої атлетики.

Броніслав Грищук

Народився 1 квітня 1940 р. у с. Сергіївка Волочиського району. Поет і прозаїк. Лауреат літературної премії НСПУ імені Олеса Гончара, обласної премії імені М. Годованця та міської імені Б. Хмельницького.

Борис Олексієнко

Народився 2 квітня 1940 р. у с. Чухелі Волочиського району. Генерал-полковник. Доктор військових наук. Професор. Дійсний член (академік) МКА (1999). Від січня 1993 до 1999 року — перший ректор Національної академії Прикордонних військ України імені Богдана Хмельницького. Командувач Прикордонних військ України (1999–2001 рр.). Академік Академії педагогічних наук України. Заслужений працівник освіти України. Почесний громадянин Хмельницького.

Тамара Севернюк

Народилася 26 липня 1940 р. у Старокостянтиніві. Поет-лірик, поет-пісняр, перекладач, публіцист, журналіст. Письменниця Тамара Севернюк — автор майже трьох десятків поетичних і художньо-документальних книг.

Микола Кацал

Народився 10 грудня 1940 р. у Проскурові (нині – Хмельницький). Український хоровий диригент, заслужений діяч мистецтв України, лауреат Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка, народний артист України, Почесний громадянин міста Львова. Ініціатор створення Львівського християнського екуменічного братства (2002 р.) як прообразу духовної консолідації українського народу.

Леонід Закордонець

Народився 11 травня 1941 р. у смт Білогір'я. Український поет, член Національної спілки письменників України. Лауреат літературної премії імені Андрія Малишка. Заслужений діяч мистецтв України. Член редколегії журналу «Дніпро». Чимало поезій Л. Закордонця покладено на музику.

Олег Приходнюк

Народився 19 травня 1941 р. у Проскуріві (нині – Хмельницький). Український археолог, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту археології НАН України, лауреат Державної премії України у галузі науки і техніки, дослідник старожитностей слов'янського часу. Помер 31 грудня 2004 року в Києві.

Михайло Павловський

Народився 13 березня 1942 р. у с. Ружична (нині – мікрорайон м. Хмельницький). Відомий вчений та політик, професор, доктор технічних наук, доктор економічних наук, лауреат Державної премії СРСР, двічі лауреат Державних премій України, заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії технологічних наук України. Був міністром промисловості та у 1994–2004 р. народним депутатом України. Помер 26 лютого 2004 р. у Києві.

Михайло Мацьоха

Народився 22 грудня 1942 р. у с. Терешівці нині Хмельницького району. Тренер-викладач вищої кваліфікаційної категорії з важкої атлетики, заслужений працівник фізичної культури і спорту України, заслужений тренер СРСР та України. Старший тренер національної збірної команди України з важкої атлетики. Підготував чемпіона Олімпійських ігор 1996 р. в Атланті (США) Тимура Таймазова, багатьох чемпіонів світу та Європи.

Микола Федунець

Народився 1 січня 1944 р. у с. Сушівці Білогірського району. Український журналіст, поет. Заслужений працівник культури України. Голова Хмельницької обласної організації НСПУ. Лауреат міжнародних премій імені І. Кошелівця, імені Д. Нитченка, обласних премій імені Г. Костюка, М. Годованця, Т. Шевченка та В. Булаєнка. Помер 20 червня 2009 р. у Хмельницькому.

Віктор Гуцал

Народився 2 січня 1944 р. у с. Требухівці Летичівського району. Диригент, професор, завідувач кафедри бандури і кобзарського мистецтва Національного університету культури і мистецтв, лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка, керівник Державного оркестру народних інструментів України.

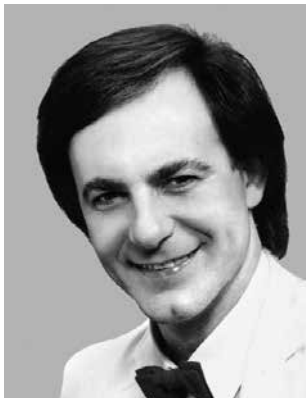
Володимир Капличний

Народився 26 лютого 1944 р. у Кам'янці-Подільському. Український радянський футболіст і футбольний тренер. Гравець хмельницького «Динамо» і московського ЦСКА. Майстер спорту міжнародного класу, чемпіон СРСР. 1968 р. включений до символічної збірної Старого світу. Помер 19 квітня 2004 р. у Києві.

Борис Негода

Народився 7 квітня (офіційно — 8 квітня) 1944 р. у с. Калиня Кам'янець-Подільського району. Український художник-графік. Доцент кафедри образотворчого мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Член Національної спілки художників України. Заслужений художник України. Його роботи експонувалися на виставках у Москві, Києві, Чернівцях, Румунії, Болгарії, США.

Василь Зінкевич

Народився 1 травня 1945 р. у с. Васьківці Ізяславського району. Український естрадний співак (лірико-драматичний тенор), народний артист України (1986), лауреат Шевченківської премії (1994), Герой України (2009), почесний громадянин м. Луцька. Чимало пісень у його

виконанні увійшли до золотого фонду української музики ХХ століття.

Микола Дарманський

Народився 1 квітня 1945 р. у с. Колодіївка Староушицького (нині Кам'янець-Подільського) району. Український громадський і освітянський діяч, викладач, ініціатор створення Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту. Помер 14 жовтня 2005 р. у Хмельницькому.

Іменем Миколи Дарманського названо обласну премію в галузі освіти і науки.

Фаїна Мельник (Велева-Мельник)

Народилась 9 червня 1945 р. в с. Бакота Кам'янець-Подільського району. Легкоатлетка. Заслужений майстер спорту (1971). Заслужений діяч фізичної культури Вірменії (1972). Олімпійська чемпіонка 1972 (Мюнхен) з метання диска.

Чемпіонка Європи (1971, 1974), чемпіонка СРСР (1970, 1972–1977), рекордсменка світу (1971–1972, 1973–1978) з метання диску.

Лев Баженов

Народився 1 січня 1946 р. у Старокостянтинові. Український історик. Доктор історичних наук, професор. Академік Української академії історичних наук (УАІН), директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському

національному університеті ім. Івана Огієнка. Член правління Національної спілки краєзнавців України.

Михайло Чекман

Народився 16 серпня 1946 р. у с. Чаньків Дунаєвецького району. 12 років поспіль був Хмельницьким міським головою, зробив чималий внесок у розвиток міста. Заслужений працівник соціальної сфери України. 21 липня 2002 року трагічно загинув в автокатастрофі. Похований у Хмельницькому.

Рішенням позачергової 4-ї сесії Хмельницької міської ради від 22 липня 2002 року Чекману посмертно присвоєно звання «Почесного громадянина міста Хмельницького». У мікрорайоні Лезневе школу № 13 названо його іменем. Центральний міський парк культури та відпочинку імені 500-річчя міста Хмельницького перейменовано на «Парк культури і відпочинку імені Михайла Чекмана».

Валерій Баталов

Народився 27 червня 1946 р. у с. Крупець Славутського району. Поет, драматург і журналіст. Лауреат літературної премії імені Валеріана Поліщука. Член Національної спілки письменників і Національної спілки журналістів України. Народний депутат України першого скликання. Помер 15 травня 2011 р. в Острозі

Георгій Кірпа

Народився 20 липня 1946 р. у с. Клубівка Ізяславського району. Кандидат технічних наук, академік Транспортної академії, заслужений працівник транспорту України. Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2002), Державної премії України в галузі

архітектури (2003). Міністр транспорту України (2002–2004). Звання Героя України з врученням ордена Держави удостоєний у 2002 р. за заслуги перед Україною у розвитку залізничного транспорту, забезпечення ефективного функціонування транспортної системи держави. Помер 27 грудня 2004 р. у Києві.

Михайло Шаповал

Народився 8 лютого 1946 р. у смт Чемерівці. Голова правління сільськогосподарського кооперативу «Летава» Чемеровецького району. Герой України. За підтримки Михайла Шаповала у селі проводиться Всеукраїнський фестиваль-конкурс творчості сільської молоді «Летавчанка» збирає друзів».

Петро Пилипчук

Народився 13 жовтня 1947 р. у с. Тернавка Ізяславського району. Український юрист, Голова Верховного суду України. Заслужений юрист України. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ст. та орденом «За заслуги» I, II і III ступенів та Почесною грамотою Верховної Ради України.

Ніна Косарева

Народилася 27 жовтня 1947 р. у м. Ярославлі. Художниця декоративно-ужиткового мистецтва. Орнаментальні композиції художниці відзначаються оригінальністю мистецького почерку, своєрідною пластичною форм та високою технічною майстерністю. Учасниця всеукраїнських та міжнародних мистецьких виставок. Член Національної спілки художників України. Заслужений майстер народної творчості. Нагороджена орденом княгині Ольги III ст. Померла 19 вересня 2012 р. у м. Хмельницькому.

Микола Мазур

Народився 2 січня 1948 р. у Кушівському зернорадгоспі Кушівського району Краснодарського краю Росії. Закінчив Одеське художнє училище ім. М. Б. Грекова (1963–1968). Монументаліст, скульптор, живописець. Народний художник України з 2009 р. Член Національної спілки художників України. Помер 10 жовтня 2015 р. у Хмельницькому.

Микола Балема

Народився 1 травня 1948 р. у с. Жилинці Ярмолинецького району. Український диригент, народний артист України (1988). Кавалер ордена Дружби народів — 1987, 1999 — ордена «За заслуги» III ступеня, 2008 — ордена «За заслуги» II ступеня, 2005 — Почесна грамота ВР України. З 1972 — художній керівник і головний диригент ансамблю пісні і танцю «Козаки Поділля» Хмельницької обласної філармонії.

Іван Іов

Народився 2 жовтня 1948 р. у с. Кам'янка Апостольського району на Дніпропетровщині. З 1974 — жив на Хмельниччині. Член Національної спілки журналістів та Національної спілки письменників України. За поетичні твори удостоєний обласної літературної премії ім. Володимира Булаєнка та премії ім. Якова Гальчевського «За подвижництво у державотворенні». Помер 4 лютого 2001 р. у Хмельницькому.

Людмила Лисенко

Народилася 25 жовтня 1948 р. у смт Нова Ушиця. Працювала головним редактором Національної телекомпанії України, ведуча програми «Не все так погано у нашому домі» на УТ-1. Нагороджена орденами княгині Ольги III, II та I ступенів. Переможець Міжнародного рейтингу популярності «Золота фортуна» у номінації «Телеобраз України», лауреат премії ім. Лесі Українки «Одержимість» та володарка багатьох інших нагород.

Юрій Філатов

Народився 30 липня 1948 р. у смт Нова Ушиця. Український веслувальник на байдарці. Дворазовий чемпіон Олімпійських ігор. Заслужений майстер спорту СРСР, заслужений тренер СРСР. Проживає у м. Москві.

Борис Зайчук

Народився 27 серпня 1949 р. у м. Старокостянтинів. Український педагог, політолог, економіст, дипломат. Голова правління Пенсійного фонду України. Надзвичайний і повноважний посол України в Чеській Республіці. Заслужений працівник соціальної сфери України. Нагороджений орденами «За заслуги» III ступеня та князя Ярослава Мудрого V, IV ступенів, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України.

Валентин Зайчук

Народився 27 серпня 1949 р. у м. Старокостянтинів. Український державний і освітній діяч. Міністр освіти України, надзвичайний та повноважний посол України в Литовській Республіці, керівник апарату Верховної Ради України. Заслужений працівник народної освіти України. Автор понад 80 наукових праць з питань педагогіки.

Валерій Смолій

Народився 1 січня 1950 р. у с. Авратин Волочиського району. Український історик, доктор історичних наук (1985). Академік НАН України (1995). Заслужений діяч науки і техніки України (1998). З 11 серпня 1997 року по 18 серпня 1999 року віце-прем'єр-міністр України. Член президії правління Національної спілки краєзнавців України.

Валерій Франчук

Народився 28 серпня 1950 р. у с. Зелена Красилівського району. Художник (живописець-графік). На його рахунку сотні групових, республіканських та персональних виставок. Твори зберігаються у багатьох вітчизняних музеях України та країн світу. Національну премію імені Тараса Шевченка у 2008 році отримав за художні полотна з циклу «Розгойдані дзвони пам'яті», які включають 73 картини.

Ольга Басистюк-Гаптар

Народилася 19 серпня 1950 р. у с. Поляни Волочиського району. Українська співачка (сопрано). Стала всесвітньо відомою після перемоги на VII Міжнародному конкурсі вокалістів у м. Ріо-де-Жанейро, на якому удостоєна першої премії. Крім того, вона стала володаркою «Гран Прі» — золотої медалі ім. Е. Віла Лобоса. З 1975 року по червень 1981 року — солістка Львівської філармонії. З середини 1981 року — солістка будинку камерної та органної музики, що у Києві. Народна артистка України (1985), лауреат міжнародних конкурсів. Державна премія УРСР імені Тараса Шевченка (1987), Герой України (2010).

Петро Іващук

Народився 1 липня 1951 р. у с. Окіп Білогірського району. Генеральний директор товариства «Науково-виробнича агрофірма «Перлина Поділля», заслужений працівник сільського господарства України (2003). Звання Героя України з врученням ордена Держави присвоєно у 2004 р. за визначні особисті заслуги перед Українською державою у розвитку агропромислового комплексу, досягнення стабільних високих показників у виробництві сільськогосподарської продукції.

Василь Петринюк

Народився 20 липня 1952 р. у с. Огризківці Лановецького району Тернопільської області. Заслужений працівник сільського господарства України (1997), доктор економічних наук (2006). В квітні 1992 року обраний головою колгоспу «Труд» села Новоставці Теофіпольського району. З 1998 року — заступник голови Всеукраїнського Союзу сільськогосподарських підприємств. Нагороджений орденом «Знак Пошани», Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2002), орденами Святого рівноапостольного князя Володимира та Нестора Літописця. Герой України.

Микола Гнатюк

Народився 14 вересня 1952 р. у с. Немирівка Старокостянтинівського району. Співак. Виконавець і автор низки популярних пісень та переможець міжнародних пісенних конкурсів у Дрездені й Сопоті. Починав творчу кар'єру в ансамблі ленінградського ансамблю «Дружба», працював у Київському мюзик-холі. Народний артист України (1988).

Павло Гірник

Народився 30 квітня 1956 р. у Хмельницькому. Поет, лауреат літературних премій імені Андрія Малишка, Павла Усенка, Павла Тичини. У 2009 році присуджено Національну премію України імені Тараса Шевченка за книгу віршів «Посвітається». Живе у с. Садове Деражнянського району.

Володимир Смотровель

Народився 13 січня 1953 р. у м. Городище Черкаської області. Актор, режисер. Народний артист України. Засновник монотеатру «Кут», організатор подільського фестивалю монотеатрів «Розкуття» та міжнародного фестивалю «Відлуння».

Сергій Нагорний

Народився 8 грудня 1956 р. у Хмельницькому. Український веслувальник, байдарочник, олімпійський чемпіон. Тренувався в Хмельницькому, в спортивному товаристві «Динамо». Золоту олімпійську медаль і звання олімпійського чемпіона здобув на монреальській Олімпіаді в складі байдарки-двійки від Радянського Союзу в парі з Володимиром Романовським на дистанції 1000 метрів. На дистанції 500 метрів фінішував другим, отримавши срібну нагороду.

Олександр Кузьмук

Народився 17 квітня 1954 р. у с. Дятлівка Славутського району. Український політик, генерал армії України, кандидат військових наук, командувач Національної гвардії України. Міністр оборони України (1996–2001, 2004–2005 рр.). Віце-прем'єр-міністр України.

Олександр Зінченко

Народився 16 квітня 1957 р. у м. Славута. Український політик і медіа-менеджер. Народний депутат двох скликань. Віце-спікер парламенту. Державний секретар України при Президентові В. Ющенкові. Звільнений з Секретаріату Президента у вересні 2005 р. за власним бажанням на знак протесту проти відродження корупційних схем у вищих ешелонах влади. Кандидат фізико-математичних наук. Академік Телевізійної академії України. Заслужений журналіст України. Помер 9 червня 2010 р. у Києві.

Михайло Коваль

Народився 26 лютого 1956 р. у м. Ізяславі Хмельницької області. Генерал-полковник. Виконував обов'язки міністра оборони України (25.3.2014–3.7.2014). Заступник секретаря Ради національної безпеки та оборони України. Нагороджений орденами «За заслуги» I, II і III ступенів, орденом Б. Хмельницького III ступеня.

Ігор Римарук

Народився 4 липня 1958 р. у с. М'якоти Ізяславського району. Президент Асоціації українських письменників, поет. Багаторічний головний редактор журналу «Сучасність», завідувач редакції сучасної української літератури видавництва «Дніпро». Вірші Ігоря Римарука

перекладалися багатьма мовами світу, друкувалися в зарубіжних антологіях української поезії. Національну премію імені Тараса Шевченка одержав у 2002 році за книгу поезій «Діва Обида». Помер 3 жовтня 2008 р. у Львові.

Валерій Штурбабін

Народився 1 липня 1959 р. у Баку (Азербайджан). Старший тренер збірної України з фехтування. Майстер спорту СРСР з фехтування. Заслужений тренер України, заслужений працівник фізичної культури і спорту України. Підготував плеяду майстрів спорту та олімпійських чемпіонок з фехтування Ольгу Жовнір і Галину Пундик. Проживає у м. Нетішині Хмельницької області. Почесний громадянин м. Нетішина.

Підготував плеяду майстрів спорту та олімпійських чемпіонок з фехтування Ольгу Жовнір і Галину Пундик. Проживає у м. Нетішині Хмельницької області. Почесний громадянин м. Нетішина.

Валентина Степова

Народилася 13 червня 1963 р. у м. Полонне. Українська оперна співачка. Народна артистка України (1999), кавалер ордена княгині Ольги III ступеня. Закінчила відділ хорового диригування Хмельницького музичного училища та вокальний факультет Національної музичної академії імені П. Чайковського. Солістка Національної опери України, заслужена артистка України, переможець Всеукраїнської акції «Золота фортуна» у номінації «Зірка української опери».

Солістка Національної опери України, заслужена артистка України, переможець Всеукраїнської акції «Золота фортуна» у номінації «Зірка української опери».

Михайло Дідик

Народився 20 листопада 1963 р. у с. Колубаївці Кам'янець-Подільського району. Співак (лірико-драматичний тенор), народний артист України, лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка. Гастролював у Франції, Швейцарії, Канаді, Німеччині й інших країнах.

Співав на сценах Фінської національної опери, російських Большого та Маріїнського театрів, Нової ізраїльської опери, Нью-Йорк Сіті опера.

Алла Мазур

Народилася 16 вересня 1965 р. у с. Зіньків Віньковецького району. Журналіст, телеведуча новин (ТСН) на каналі «1+1». Шість разів відзначена Національною премією України в галузі телебачення «Телетріумф» у номінації «Ведучий/ведуча інформаційної, інформаційно-аналітичної програми». Нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня.

Нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня.

Олександр Пономарьов

Народився 9 серпня 1973 р. у Хмельницькому. Український співак, телеведучий, народний артист України. Володар Гран-прі Міжнародного конкурсу молодих естрадних виконавців імені Володимира Івасюка в Чернівцях. Увійшов до історії українського шоу-бізнесу, як перший представник України на Євробаченні в 2003 році у Латвії.

Увійшов до історії українського шоу-бізнесу, як перший представник України на Євробаченні в 2003 році у Латвії.

Ірина Мерлені

Народилася 8 лютого 1982 р. у Кам'янці-Подільському. Заслужений майстер спорту з вільної боротьби, олімпійська чемпіонка (Афіни, 2004), бронзова призерка Олімпіади (Пекін, 2008); чемпіонка світу (2000, 2001, 2003, 2007), чемпіонка Європи (2004, 2005). Нагороджена орде-

ном «За заслуги» III ст. (2004) та орденом княгині Ольги III ст. (2008).

Дмитро Чигринський

Народився 7 листопада 1986 р. у м. Ізяславі. Український футболіст. Захисник запорізького «Металурга», донецького «Шахтаря», дніпропетровського «Дніпра», іспанської «Барселони» і грецького клубу АЕК. Гравець збірної України. Володар кубка УЕФА. Заслужений майстер спорту України. Нагороджений орденом «За мужність» III ступеня.

Галина Пундик

Народилася 7 листопада 1987 р. у с. Чотирбоки Шепетівського району. Українська фехтувальниця-шаблістка. Заслужений майстер спорту. Чемпіонка ХХІХ Олімпійських ігор в командному фехтуванні на шаблях. Нагороджена орденом «За заслуги» III ступеня. Почесна громадянка м. Нетішина.

Ольга Жовнір

Народилася 6 червня 1989 р. у м. Острого Рівненської області. Українська фехтувальниця-шаблістка. Випускниця Хмельницького національного університету. Заслужений майстер спорту. Чемпіонка ХХІХ Олімпійських ігор в командному фехтуванні на шаблях. Нагороджена орденом «За заслуги» III ступеня. Почесна громадянка м. Нетішина.

Іван Зубков

Народився 1 листопада 1973 р. у Деражні. Взимку 2013–2014 рр. був активним учасником Революції Гідності на Майдані Незалежності у Києві. Наприкінці літа 2014 р. вирушив захищати державний суверенітет та територіальну цілісність України. Був призначений заступником

командира роти вогневої підтримки по роботі з особовим складом 90-го окремого десантного штурмового батальйону «Житомир» 81-ї десантно-штурмової бригади. «Кіборг»: воював у Донецькому аеропорту. 19 січня 2015 р. поранений, але залишився в новому терміналі зі своїми бійцями. 20 січня 2015 р., прикривши відхід підрозділу, загинув через підлив російськими бойовиками другого поверху терміналу. Герой України.

Олександр Петраківський

Народився 4 червня 1988 р. у Житомирі. Командир групи 8-го окремого полку спеціального призначення оперативного командування «Північ» Сухопутних військ України (м. Хмельницький). З весни 2014 р. капітан Петраківський

брав участь в антитерористичній операції на сході України. Під м. Щастя Новоайдарського району Луганської області група потрапила у засідку російських бойовиків. Під час бою капітан Петраківський віддав свій шолом підлеглому, а сам отримав важке поранення в голову. Попри поранення, він продовжував керувати діями групи і виносив поранених у безпечне місце. Герой України.

Людмила Шеремет

Народилася 21 листопада 1942 р. у м. Макіївка Донецької області. До виходу на пенсію працювала лікарем-гінекологом в Хмельницькому міському перинатальному центрі. Брала активну участь в Революції Гідності. Смертельно поранена під стінами управління СБУ в

Хмельницькому. Протягом трьох днів лікарі боролися за її життя, але куля пошкодила тканини головного мозку і 22 лютого 2014 р. вона померла. Герой України.

Микола Дзявувльський

Народився 1 вересня 1958 р. у с. Чагерне в Росії. Був вчителем географії і біології у лицей, керівником Шепетівської міської громадської організації «Товариство політичних в'язнів, репресованих і членів їхніх сімей». Керівник Шепетівської міської громадської організації «Шепетівська спілка підприємців». Загинув під час Революції Гідності у Києві на вул. Інститутській від кулі снайпера 20 лютого 2014 р. Герой України.

Анатолій Корнеєв

Народився 23 січня 1961 р. у с. Цвіклівці Кам'янець-Подільського району. Колишній військовий, був Рудським сільським головою. Убитий у Києві під час Революції Гідності 20 лютого 2014 р. пострілом снайпера у серце. Герой України.

Сергій Бондарчук

Народився 9 вересня 1961 р. у с. Губин Старокостянтинівського району. З 1997 року викладав фізику у Старокостянтинівській гімназії. Вчитель вищої кваліфікаційної категорії, переможець міського конкурсу «Вчитель року-2013» у номінації «Фізика», координатор Всеукраїнського фізичного конкурсу «Левеня». Загинув 20 лютого 2014 р. під час Революції Гідності у Києві на вулиці Інститутській, коли виносив з-під обстрілу пораненого хлопця з Шепетівки. Герой України.

Олександр Подригун

Народився 23 січня 1972 р. у с. Залужжя Білогірського району. Брав участь у Революції Гідності. 21 лютого 2014 р. жорстоко побитий, внаслідок чого отримав важкі тілесні ушкодження. Знайдений на вулиці Лісовій у Києві з розбитою головою; шпиталізований до однієї з київських лікарень, де і помер 23 лютого. Герой України.

Віталій Васильцов

Народився 1977 р. у с. Гаврилівці Кам'янець-Подільського району. Закінчив Аграрний університет, стажувався за кордоном і був одним з найкращих професіоналів у декоративному садівництві. Загинув 18 лютого 2014 року під час Революції Гідності у Києві на вулиці Житомирській від прицільного пострілу з автоматичної зброї. Герой України.

Артем Мазур

Народився 6 серпня 1987 р. у Хмельницькому. Учасник Революції Гідності. 18 лютого, під час сутичок у Маріїнському парку отримав важку черепно-мозкову травму. 3 березня 2014 р., не приходячи до свідомості, помер. Лицею (ТБЛ) в Хмельницькому, де він навчався, присвоєно його ім'я. Герой України.

Олександр Клітинський

Народився 15 травня 1988 р. у с. Чернелівці Деражнянського району. Був членом антикорупційного руху «Білий Молот», учасником Революції Гідності. У ніч на 19 лютого 2014 р. загинув під час пожежі в Будинку профспілок у Києві. 5 квітня його поховали з почестями як безіменного Героя Майдану, на Аскольдовій могилі у Києві. 8 липня 2014 року за результатами генетичного аналізу було встановлено його особу. Герой України.

Дмитро Пагор

Народився 10 квітня 1992 р. у с. Хропотова Чемеровецького району. Був учасником мирного протесту під час Революції Гідності біля будівлі СБУ в Хмельницькому. 19 лютого загинув унаслідок вогнепального поранення під час стрілянини з боку працівників СБУ. Герой України.

НАШІ ЗЕМЛЯКИ — ГЕРОЇ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Алексєєв Яків (25.12.1919 р. с. Кузьмин, Городоцький р-н – 18.01.1998 р., м. Полтава). Відзначився в березні 1944 р. при форсуванні Бузького лиману на Миколаєво-Одеському напрямку, був поранений.

Андрощук Іван (14.11.1911 р., с. Ганнопіль, Славутський р-н – 7.08.1998 р., м. Дніпропетровськ). Відзначився під час штурму Берліна.

Атаман Адам (4.10.1920 р., с. Видава, Волочиський р-н – 7.10.1991 р., м. Вінниця). 6 жовтня 1944 р. взвод під його командуванням переправився на західний берег річки Тиса, захопив плацдарм та знищив вогневі позиції фашистів, які охороняли переправу.

Атаманчук Григорій (22.08.1922 р. с. Тернова, Дунаєвський р-н. – 27.11.1994 р., м. Єсентуки, Росія). Відзначився у вересні 1943 р. при звільненні м. Києва і утриманні плацдарму.

Бабак Петро (06.09.1914 р., с. Костянець, Старокостянтинівський р-н – 22.02.1992 р., м. Кишинів (Молдова). Відзначився у серпні 1944 р. під час форсування р. Вісла в районі Дембо (Польща) при захопленні та розширенні плацдарму.

Бараболько Михайло (3.08.1909 р., с. Нетечинці, Вінковецький р-н – 8.02.1989 р., м. Одеса). Учасник Другої світової та радянсько-японської воєн. Відзначився в серпні 1945 р.

Баранов Володимир (5.10.1919 р., с. Стріхівці (нині Ярмолинецький р-н) – 24.01.1980 р., с. Андріївка, Ярмолинецький р-н). Відзначився у вересні-жовтні 1943 р. під час форсування р. Десни, р. Снову та р. Дніпра.

Бачинський Дмитро (9.11.1920 р., с. Смотрич, Дунаєвський р-н – 30.11.2007 р., м. Львів). Відзначився у січні 1945 р. в бою на плацдармі біля населеного пункту Лінден (Липки, Польща). Від 1971 р. – полковник запасу, жив у м. Львові.

Баюк Петро (12.01.1920 р., с. Гальчинці (нині Теофіпольський р-н) – 5.10.1943 р., м. Чорнобиль, Київська обл.) Відзначився у вересні-жовтні 1943 р. під час форсування р. Дніпра і р. Прип'яті. Загинув в одному з боїв.

Бортник Роман (28.07.1908 р., с. Плужне, Ізяславський р-н – 17.04.1945 р., м. Познань, Польща). Відзначився у січні 1945 р. під час форсування р. Пилиця та Одер у районі м. Франкфурта (Німеччина). Загинув 17 квітня 1945 р. в Польщі. Похований в Познані.

Бринський Антон (10.06.1906 р., с. Андріївка, Чемеровецький р-н – 14.06.1981 р., м. Нижній Новгород, Росія) Партизанська бригада особливого призначення під його командуванням здійснила близько п'яти тисяч диверсій на території Білорусії, України і Польщі.

Вайсер Володимир (17.07.1921 р., м. Проскурів – 20.12.1943 р., с. Чоповичі, Малинський р-н, Житомирська обл.). Відзначився 20 грудня 1943 р. під час оборони ст. Чоповичі, де загинув.

Варчук Микола (28.08.1912 р., с. Стецьки, Старокостянтинівський р-н – 21.09.1943 р., м. Ромни, Сумська обл.). До вересня 1943 р. збив особисто 21 і в групі 9 літаків ворога. Загинув 21 вересня 1943 р. при виконанні бойового завдання. Похований на площі у м. Ромни.

Гавришко Микола (18.10.1912 р. с. Давидківці, Хмельницький р-н – 7.06.1976 р., м. Хмельницький). Особливо відзначився у ході Проскурівсько-Чернівецької операції в березні 1944 р. під час форсування річок Серет та Дністер.

Головатюк Олександр (15.06.1922 р., с. Красноставці, Чемеровецький р-н – 1983 р., м. Москва, Росія). Особливо відзначився при форсуванні р. Дніпра (26.09.1943 р.) в районі с. Сошинівка (Верхньодніпровський р-н, Дніпропетровська обл.).

Гончаренко Микола (13.11.1918 р., м. Полонне, Хмельницька обл. – 6.11.1943 р., м. Київ). Загинув 6 листопада 1943 р. при форсуванні р. Дніпра під Києвом разом з членами екіпажу артилерійської самохідної установки, відстоявши плацдарм на правому березі Дніпра.

Гончарук Федір (22.05.1919 р., с. Куражин, Новоушицький р-н – 4.08.1975 р., смт. Нова Ушиця). Відзначився у березні 1944 р. під час форсування річок Південний Буг та Дністер поблизу м. Сороки (Молдавія).

Горбатюк Євген (23.10.1914 р., с. Копитинці, Летичівський р-н – 2.03.1978 р., м. Москва, Росія). За роки війни здійснив 347 успішних бойових вильотів, провів десятки повітряних боїв, у яких отримав 11 особистих перемог і вісім – у складі групи. Генерал-полковник авіації.

Гребенюк Євтей (20.03.1900 р., с. Волоське, Деражнянський р-н – 20.08.1944 р., м. Кельме, Литва). Відзначився в боях на території Литви, де і загинув.

Делегей Микола (24.10. 1911 р., с. Комини, Ізяславський р-н – 3.10.1945 р., м. Калінінград, Росія). До лютого 1944 р. здійснив 172 бойові вильоти, під час яких збив особисто 15 і у групі 3 літаки ворога.

Дячук Андрій (13.12.1921 р., с. Великі Орлинці, Красилівський р-н – 14.01.1945 р., м. Будапешт, Угорщина). Відзначився 5 грудня 1944 р. під час боїв поблизу м. Ерчі (Угорщина). Загинув у боях за Будапешт.

Захарчук Микола (1.01.1923 р., с. Влашанівка, Ізяславський р-н – 14.07. 2005 р., м. Київ). Відзначився у вересні 1943 р. під час форсування р. Дніпра в районі с. Вишгород, потрапив у полон, звільнений у 1945 р.

Кадученко Йосип (31.10.1906 р., с. Стара Ушиця, Кам'янець-Подільський р-н – 13.03.1987 р., м. Запоріжжя). У червні 1941 р. в бою в районі м. Орша (Вітебська обл., Білорусія) очолив дві танкові роти, які знищили танкову колону противника.

Канарчик Олександр (14.08.1904 р., с. Пирогівка, Віньковецький р-н – 15.07.1944 р., с. Вороново, Гродненська обл., Білорусь). Відзначився 27 червня 1944 р. при наведенні переправи через р. Дніпро.

Карась Сава (27.02.1905 р., с. Немиринці, Городоцький р-н – 26.03.1963 р., м. Жданов (нині м. Маріуполь)). Відзначився під час штурму Сапун-гори. Під його командуванням воїни 1369-го стрілецького полку одними з перших вступили у Севастополь.

Кизюн Петро (4.10.1917 р., м. Красилів – 18.03.1979 р., м. Вінниця). Здійснив 123 бойових вильоти на розвідку та бомбардування, знищив 18 танків, 76 автомашин, 2 паровоза, 11 вагонів, 15 польових та зенітних установок, 13 мінометів.

Климович Сергій (22.03.1909 р., м. Шепетівка – 8.01.1946 р., м. Шепетівка). Відзначився 16 жовтня 1943 р. під час форсування Дніпра у районі смт. Лоев Гомельської обл. У цьому бою був важко поранений.

Ковац Петро (1913 р., с. Захарівці, Хмельницький р-н – 21.08.1941 р., м. Духовщина, Смоленська обл., Росія). Здійснив 78 бойових вильотів. Тараном знищив два винищувачі противника, сам при цьому загинув.

Ковтун Василь (15.09.1921 р., с. Буглаї, Старосинявський р-н – 1997 р., Кишинів, Молдова). Проїшов шлях від рядового розвідника до начальника розвідки дивізії. У вересні 1943 р. на чолі розвідувальної групи проник у тил ворога, передав по радіо відомості про противника.

Козак Дмитро (12.09.1907 р., с. Данюки, Хмельницький р-н – 19.09.1943 р., м. Донецьк). Звання присвоєне 17 квітня 1943 року за уміле командування стрілецьким полком. Помер після важкого поранення.

Колесо Борис (1907 р., м. Старокостянтинів – 12.03.1940 р., н. п. Кяюр, Ленінградська обл., Росія). Відзначився 19 лютого 1940 р.: проникнувши в тил противника північніше станції Кямяря, завдав йому великих втрат в живій силі і техніці. Загинув у бою.

Коробчук Олександр (20.01.1918 р., с. Ружа, Чемеровецький р-н – 12.04.1944 р., с. Воронцовка, Красноперекіпський р-н, Крим). При прориві оборони на р. Чатирлик Красноперекіпського р-ну Криму південніше с. Ішунь грудьми закрив амбразуру ворожого дзоту.

Костров Станіслав (10.03.1923 р., м. Шепетівка – 2001 р., м. Йошкар-Ола, Росія). Відзначився при форсуванні р. Вісли в районі м. Пулава. Взвод відбив 8 атак ворога. Був поранений, але залишився в строю.

Котик Валентин (11.02.1930 р., с. Хмелівка, Шепетівський р-н – 17.02.1944 р., м. Ізяслав). 16 лютого 1944 р. в бою за місто Ізяслав смертельно поранений. Похований у братській могилі в с. Плужне.

Коцюбинський Тихон (5.08.1907 р., с. Щедрова, нині смт. Летичів – 3.04.1973 р. (за ін. даними 1.04.1972 р.), м. Новокузнецьк, Кемеровська обл., Росія). Як командир 202-го гвардійського стрілецького полку, звільняв Україну, Румунію, Угорщину.

Курачицький Володимир (15.07.1913 р., с. Горошки, нині м. Полонне – 15.03.1997 р., с. Вишнівчик, Чемеровецький р-н). Відзначився при форсуванні річки Одер і утриманні плацдарму у складі стрілецького батальйону 342-го полку 121-ї гвардійської стрілецької дивізії.

Курко Олександр (14.02.1913 р., с. Западинці, Красилівський р-н – 24.01.1995 р., м. Красилів). Відзначився як командир протитанкової гармати в боях за Ленінград.

Левицький Василь (12.02.1917 р., с. Ожарівка, Старосинявський р-н – 25.11.1990 р., м. Москва, Росія). Як командир батареї САУ-76, проявив особливу мужність та героїзм.

Леонтюк Антон (19.12.1918 р., смт. Антоніни, Красилівський р-н – 17.11.1994 р., м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл.). Звання Героя Радянського Союзу удостоєний за вміле командування батареєю.

Мален Арсентій (20.04.1921 р., с. Гречана, Волочиський р-н – 3.02.1950 р., м. Ровеньки, Луганська обл.). До липня 1944 р. здійснив 102 бойових вильоти, знищив 53 танки, 117 автомашин, 32 гармати, 2 склади з боєприпасами, 3 літаки ворога, близько 600 гітлерівців.

Малиновський Цезар (8.12.1922 р., с. Купіль, Волочиський р-н – 29.07.2002 р., м. Київ). У січні 1945 р., діючи в складі передового загону, завдав великих втрат ворогу. Його взвод першим перерізав залізничну магістраль Варшава-Радом і довго утримував позицію. Навіть важко поранений, не залишив поля бою.

Матіков Олександр (15.11.1907 р., с. Лозни, Летичівський р-н – 8.03.1982 р., м. Київ). До грудня 1943 р. зробив 32 бойових вильоти, завдавши противникові великих втрат у живій силі і техніці.

Мевш Михайло (25.05.1921 р., с. Подолянське, Деражнянський р-н – 26.03.1944 р., м. Миколаїв). Відзначився як розвідник окремого батальйону морської піхоти Чорноморського флоту під час захоплення та утримання плацдарму в тилу ворога, який polegшував звільнення Миколаєва.

Михайлюк Омелян (11.08.1919 р., с. Чернелівка, Красилівський р-н – 25.04.1945 р., м. Гожув-Велькопольський, Польща). 29 січня 1945 р. при наступі на містечко Радовиш (Польща) відважний командир-кавалерист успішно здійснив атаку, під час якої був розгромлений фашистський піхотний батальйон.

Мончак Мефодій (1915 р., с. Харківці, Старосинявський р-н – 17.01.1944 р., м. Київ). Відзначився під час битви за Дніпро. 12 жовтня 1943 р. очолювані ним батареї, що діяли в складі рейдового загону в тилу противника в районі с. Блоставиця Бородянського р-ну Київської обл., знищили шість танків, чотири штурмових гармати, сорок вісім автомашин.

Нікольчук Микола (6.12.1919 р., с. Оринин, Кам'янець-Подільський р-н – 10.10.1976 р., м. Ужгород, Закарпатська обл.). Відзначився 30 грудня 1944 р. в бою на підступах до м. Будапешт: потрапивши в оточення і не маючи боєприпасів, викликав артилерійський вогонь на себе.

Одуха Антон (25.02.1910 р., с. Янушовці нині с. Іванівка, Славутський р-н – 17.05.1967 р., м. Славута). З'єднання під його командуванням провело близько 900 боїв, знищивши значну кількість техніки і живої сили ворога, а також звільнило з таборів Славуті та Шепетівки 2190 військовополонених.

Олейнюк Клим (25.11.1916 р., с. Лисиче, Славутський р-н – 27.03.1944 р., м. Вознесенськ, Миколаївська обл.). Відзначився в березні 1944 р. при форсуванні річки Південний Буг. Під час бою утримував плацдарм на західному березі річки Буг, де й загинув.

Олійник Василь (24.12.1903 р., с. Вікторівка, Чемеровецький р-н – 06.05.1983 р., там же). Відзначився при штурмі одного з опорних пунктів поблизу с. Коростенко Старосамбірського району. Брав участь у штурмі висоти і в подальшому відбитті контратак противника.

Омельчук Григорій (25.01.1920 р., с. Мала Боровиця, Білогірський р-н — 3.03.1983 р., м. Івано-Франківськ). Відзначився під час форсування річок Південний Буг, Дністер, Прут. В числі перших вийшов на державний кордон з Румунією.

Онищук Олег (12.08.1961 р., с. Путринці, Ізяславський р-н – 31.10.1987 р., м. Ізяслав). Загинув у бою 31 жовтня 1987 р. у кишлаку Дурі в провінції Заболь (Афганістан), поблизу кордону з Пакистаном.

Ортинський Микола (19.12.1914 р., с. Женишківці Віньковецький р-н – 10.06. 1982 р., м. Ташкент, Узбекистан). В ніч на 30 вересня 1943 року разом з полком переправився на правий берег Дніпра в районі с. Решетки Канівського р-ну Черкаської обл. і вогнем забезпечував захоплення плацдарму.

Осліковський Микола (12.09.1900 р., м. Летичів – 8.10.1971 р., м. Москва, Росія). У грудні 1942 р. присвоєно звання генерал-майора і призначено командиром 3-го гвардійського кавалерійського корпусу, який брав участь у Сталінградській битві, визволяв Білорусію, країни Європи. Саме третій корпус першим вступив на територію Східної Пруссії в 1944 р. й першим вийшов на з'єднання з союзниками на р. Ельба.

Павловський Іван (24.02.1909 р., с. Теремківці, Чемеровецький р-н – 28.03.2000 р., м. Москва, Росія). Під час Білоруської наступальної операції в червні 1944 р. очолювана ним дивізія успішно прорвала оборону противника і першою в армії вирвалася на оперативний простір.

Паперник Лазар (1.09.1918 р., м. Славута — 23.01.1942 р., с. Хлуднево, Думіничський р-н, Калужська обл., Росія). Відзначився, виконуючи бойове завдання в тилу ворога: у складі загону лижників з 25 чоловік, потрапив в оточення, вів бій. Залишившись один, підірвав себе і ворогів протитанковою гранатою.

Пархомчук Юхим (1.06.1912 р., с. Червона Дубина, Теофіпольський р-н – 27.03.1944 р., м. Миколаїв). Відзначився в березні 1944 р. у боях за визволення міста Миколаєва. Дві доби десант морської піхоти, у складі якого він був, вів бої, відбив 18 атак, знищивши при цьому до 700 солдатів і офіцерів ворога. Загинув у цьому ж бою.

Пахольчук Федір (17.11.1916 р., с. Дворик, Красилівський р-н – 24.01.2012 р., м. Одеса). 20 травня 1944 року при траленні Нарвської затоки на дивізіон тральщиків налетіли 27 «юнкерсів». Вмілим керуванням командир не допустив прицільного бомбардування. Вогнем з тральщиків два літаки було збито.

Печенюк Микита (1907 р., с. Розсохувата Летичівський р-н – 27.01.1945 р., м. Лейбсдорф, Польща). Особливо відзначився при форсуванні р. Одер. В бою за опорний пункт Нойдорф південніше м. Штейнау загинув, коли закидав гранатами вогневу точку противника.

Писаренко Павло (10.10.1921 р., с. Станіславівка, Віньковецький р-н – 7.12.1996 р., с. Зінків, Віньковецький р-н). Відзначився 17-25 лютого 1945 р. під час бойових дій на правому березі р. Грон в районі населених пунктів Солдіна і Камендін (Словаччина). Діючи із засідки, його екіпаж знищив 9 танків та 5 бронетранспортерів.

Пиявчик Іван (1.02.1913 р., с. Жилинці, Ярмолинецький р-н – 2005 р., м. Хмельницький). Командував батареєю самохідно-артилерійських установок САУ-85. Відзначився в Вісло-Одерській наступальній операції.

Поліщук Іван (15.01.1916 р., с. Ленківці, Шепетівський р-н – 29.09.1943 р., м. Синельникове, Дніпропетровська обл.). 27 вересня 1943 р. поблизу с. Звонецьке Дніпропетровської обл. вміло організував форсування Дніпра. Утримуючи захоплений плацдарм, успішно відбивав ворожі контратаки.

Прокоп'юк Микола (07.06.1902 р., с. Самчики, Старокостянтинівський р-н – 11.06.1975 р., м. Москва, Росія). У серпні 1942 р. закинутий в тил ворога для створення партизанське з'єднання, яке виконувало спецзавдання на території України, Польщі, Чехословаччини. У вересні 1944 р. з'єднання захопило Руський перевал в Східних Карпатах та утримувало його до підходу військ 4-го Українського фронту.

Репутін Самійло (12.11.1914 р., с. Гоголі, Віньковецький р-н – вересень 1943 р., м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл.). Батарея під його командуванням 7 липня 1943 р. вела нерівний бій на захід від смт Понирі Курської обл., відбила кілька атак і знищила 15 танків. Командир батареї, будучи пораненим, залишався в строю.

Рисюк Ілля (15.05.1921 р., с. Соколівка, Ярмолинський р-н – 30.01.1945 р., Каммельвіц, Німеччина). Відзначився при форсуванні річки Одер і в боях на захопленому плацдармі у січні 1945 р. Загинув у бою.

Рогульський Франц (28.09.1916 р., с. Зеленче, Дунаєвецький р-н – 22.08.1985 р., м. Одеса). На фронті з перших днів війни – льотчик авіації дальньої дії. На його рахунку бойові вильоти на міста Берлін, Данцінг, Тільзіт, Кенігсберг. У 1944 р. здійснив 647 бойових вильотів.

Руцький Олександр (16.09.1947 р., м. Хмельницький). У 1985-88 рр. брав участь в бойових діях в Афганістані. Обіймав посаду командира окремого штурмового авіаційного полку (40-а армія). Протягом 1985-86 рр. виконав 356 бойових вильотів.

Сидоришин Олексій (27.01.1921 р., с. Йосипівка, Старосинявський р-н – 7.11.1945 р., м. Шепетівка). Здійснив 21 бойовий виліт, з них 18 – вночі. Всі вильоти виконав успішно, завдав значних втрат ворогу.

Скалацький Павло (1910 р., с. Кривачинці, Волочиський р-н – 14.10.1943 р., Білорусія). Відзначився в боях у вересні 1943 р. біля с. Сидорівка Чернігівської обл. та с. Глушець Гомельської обл. Прямою наводкою підбив 2 німецьких танки, знищив 2 бронемашини і 15 німецьких автоматників.

Слободзян Василь (23.03.1916 р., с. Бахматівці, Хмельницький р-н – лютий, 1942 р., м. Барвінково, Харківська обл.). Відзначився в боях біля гори Баїн-Цаган. Умілим управлінням бойовою машиною сприяв знищенню 3-х гармат та 15-и солдатів ворога.

Слободян Митрофан (22.11.1918 р., с. Пилипи, Красилівський р-н – 29.10.1984 р., м. Рига, Латвія). Воював у кавалерійській дивізії. На Гжатському напрямку особистим прикладом підняв ескадрон в атаку і оволодів селом Альт-Прибков.

Сорока Артем (13.10.1902 р., с. Святець, Теофіпольський р-н – 12.02.1940 р., м. Ленінград, Росія). Відзначився в лютому 1940 р. при взятті важливої висоти, вміло керував батальйоном, захопив один і зруйнував 9 залізобетонних дотів. Загинув у цьому ж бою.

Стацюк Микола (15.05.1917 р., с. Завок, Летичівський р-н – 23.03.1976 р., м. Баку, Азербайджан). 29 січня 1945 р. у складі батальйону форсував р. Одер в районі населеного пункту Одерек (Польща), захопивши плацдарм протягом 9 діб вів бій в тилу ворога, утримував позиції до підходу стрілецьких підрозділів.

Стефанюк Олексій (1918 р., с. Підлісний Олексинець, Городоцький р-н – 2008 р., м. Ніжин, Чернігівська обл.). На його рахунку майже дві сотні знищених окупантів. За роки війни Стефанюк О. І. підготував 25 снайперів.

Стрілецький Петро (13.11.1918 р., с. Криничне, Деражнянський р-н – 22.11.1973 р., м. Москва, Росія). На фронті з червня 1941 р. Брав участь в обороні військово-морської бази півострова Ханко, розгромив опорних пунктів ворога під Ленінградом. Здійснив 90 бойових вильотів, потопив 4 ворожих транспорти.

Сугеров Борис (2.08.1921 р., с. Ходорівці, Кам'янець-Подільський р-н – 12.02.1943 р., с. Ольховатка Касторненського р-ну Курської обл.). Відзначився під час бойових дій у Курській області. 12 лютого 1943 року при взятті села Очки його рота знищила 9 танків, 7 гармат. Загинув у цьому ж бою.

Тимошук Володимир (1923 р., с. Харківці, Старосинявський р-н – 07.05.1966 р., Росія). Розвідник гвардійської окремої розвідувальної роти. Підбравшись до ворожого дзоту, знищив його, захопив німецький мотоцикл з кулеметом і, під'їхавши до ворожих траншей, відкрив вогонь та знищив більше 20 німців.

Ткачук Іван (24.02.1919 р., с. Жижниківці, Білогірський р-н – 3.02.1945 р., м. Кебен, Польща). Відзначився в бою при форсуванні р. Одер 23 січня 1945 р. Командуючи танковим полком, переправився з першими танками на лівий берег р. Кебен і брав участь у відбитті контратак противника. Загинув у бою.

Тручак Лаврентій (15.08.1907 р., с. Нагоряни, Кам'янець-Подільський р-н – 20.8.1944 р., м. Кудіркос-Науместіс, Литва). Відзначився у серпні 1944 р. Його рота за один день знищила 5 танків, 4 мінометні батареї, 4 гармати, 19 БТР, велику кількість живої сили ворога. Звання присвоєне посмертно.

Хоптяр Степан (23.01. 1921 р, с. Грабина, нині у складі м. Ярмолинці – 30.04.1945 р., м. Жари, Польща). Служив в протитанкових військах, брав участь в боях під Сталінградом і Курськом, на ріках Дніпро й Вісла. В числі перших 29 січня 1945 р. форсував р. Одер.

Шахнович Мойсей (15.05.1918 р., м. Старокостянтинів – 19.10.1982 р., м. Баку, Азербайджан). Відзначився у вуличних боях за м. Мелітополь 12-23 жовтня 1943 р. Його батарея знищила 2 танки, 4 автомашини і відбила декілька контратак противника.

Швець Уляян (17.06.1900 р., с. Березна, Шепетівський р-н – 3.08.1944 р., м. Сандомир, Польща). Як командир батальйону з групою бійців 29 липня 1944 р. форсував р. Віслу захопив і протягом двох діб утримував плацдарм, відбиваючи атаки противника. Загинув в одному з боїв на Сандомирському плацдармі біля села Веняри (Польща). Похований у братській могилі в м. Сандомир.

ТУРИСТИЧНІ ПЕРЛИНИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

ВІД ПЛОСКИРОВА ДО ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

From Ploskiriv to Khmel'nitskyi

Місто Хмельницький має майже 600-річну історію та веде свій родовід від невеличкого поселення Пłosкирів, перша згадка про яке датується 1431 роком. Пłosкирів виник серед заплав у місцях впадіння до Південного Бугу річки Пłosкої, від якої й отримав свою першу назву.

У другій половині XV ст. Пłosкирів увійшов до складу маєтків роду Бєдрихів — одного з найзаможніших у ті часи на Поділлі. У другій половині XVI ст. Пłosкировим володіла знана шляхетська родина Влодеків. Першим з них був кам'янецький староста Мацей

Влодек — відомий у польському королівстві воєначальник, який у середині XVI ст. побудував дерев'яний замок, а 1566 р. домогся для Пłosкирова міського статусу — Магдебурзького права, що вплинуло на розвиток цехового ремесла й торгівлі. Син Матвія — белзький воевода та галицький староста Станіслав продовжив справу батька по розбудові міста: наприкінці XVI ст. він отримав для міста привілей на проведення ярмарків, за допомогою італійського архітектора збудував міські укріплення та перетворив Пłosкирів на центр староства.

Центр міста. Перехрестя вулиць Кам'янецької та Подільської

У другій половині XVII-XVIII ст. майже 150 років містом володіла одна з найвідоміших родин Речі Посполитої — Замойських, від родового герба яких Пłosкирів отримав елементи свого міського герба — три схрещені стріли.

Після приєднання Поділля до Російської імперії, 5 липня 1795 р. імператорським указом була утворена Подільська губернія, один із повітів якої став називатися Проскурівським, а його центром визначене місто Проскурів. Якоїсь спеціальної постанови про перейменування Пłosкирова в Проскурів не знайдено і тепер залишається лише гадати: чи свідомо, чи помилково в російських документах з'явилась нова назва міста.

Наступного разу місто змінило назву у середині XX ст.: 16 січня 1954 р. на честь гетьмана Богдана Хмельницького Проскурів перейменували у Хмельницький.

Що ж можна подивитися прискіпливому туристу у Хмельницькому? До прикладу, на вулиці Проскурівській, адже вона існує фактично з моменту виникнення Пłosкирова. На ній збереглося чимало старих будинків та інших цікавих об'єктів. Один із них — класичної архітектури чотириповерховий будинок (Проскурівська, 13), який у 1890 р. спорудив дворянин Людвіг Деревоед — власник найкращої на той час у місті аптеки, розміщеної на першому поверсі того ж будинку. За адресою Проскурівська, 15 у першій половині XX ст. був найпопулярніший ресторан міста — «Слон», який славився своєю вишуканою кухнею. Ще одним «козирем» ресторану був оркестр сліпих музик, які грали щовечора. Над рестораном, на другому поверсі, були облаштовані готельні номери. Саме в цьому готелі у вересні 1938 р. зупинялася група відомого кінорежисера Олександра Довженка, яка знімала у Проскурові епізоди фільму «Щорс».

Будинок урочистих подій, колишня садиба XIX ст. на вулиці Гагаріна

Перед сквером ім. Шевченка — ще одна історична споруда — міський Будинок культури (Проскурівська, 43). У 1892 р. у Проскурові був відкритий приватний театр Б. Шильмана, який розташовувався в дерев'яній будівлі на вул. Кам'янецькій. Театр не мав власної трупі та надавав приміщення заїжджим акторам. У 1907 р., заручившись підтримкою міської влади, власник спорудив нову будівлю театру на вул. Олександрівській. Під час національної революції, коли у 1919-20 рр. в Проскурові тричі перебували Уряд Української Народної Республіки (УНР) та Директорія, театр часто використовувався для урядових засідань. У 1920 р. театр був націоналізований, у його приміщенні спочатку діяв Український державний драмтеатр. У повоєнні роки у цій будівлі розміщався обласний театр, але вже від 1960 р. — міський Будинок культури.

Будівля нинішнього обласного театру ляльок (Проскурівська, 46) була побудована у 1880-х рр. і належала купцю Соломону Маранцу — одному з найбагатших мешканців Проскурова кінця XIX — початку XX ст., який вів торгівлю цукром і гасом, володів паровим млином і цукровим заводом. Отже, не дивно, що «цукрозаводчик» Маранц мав одну з найкращих садиб у місті із двоповерховим особняком в оточенні чудового саду. У XX ст. будинок кілька разів перебудовувався, у повоєнні роки тут розташувався Палац піонерів.

Міський годинник на вежі колишньої пожежної каланчі

У 1989 р. Палац піонерів переїхав у нове приміщення, а в будинку №46 розмістився театр ляльок.

До речі, місто Хмельницький надзвичайно насичене різноманітними пам'ятниками, скульптурами та монументами, що вирізняє його від інших міст. Так, пам'ятників гетьману Богдану Хмельницькому тут чотири (!) — більшої кількості не знайдеш в жодному місті України. Є пам'ятники іншим видатним діячам: Т. Шевченку — два, І. Франку, В. Чорноволу, Г. Сковороді, митрополиту Володимиру... У затишному дворі будинку спілки художників розмістився найоригінальніший пам'ятник — барону Мюнхгаузену.

Приємні враження залишить прогулянка по центральній площі міста — майдану Незалежності. Монументальна споруда Будинку рад стала доміантою головного майдану міста, що почав формуватися у середині 1950-х років. Згодом площу прикрасили два фонтани, зелені газони та квітники. З півночі майдан обмежує одна із найгарніших вулиць міста — Гагаріна. У XIX ст. вона була закладена як бульвар (до 1961 р. мала назву Старобульварна). За адресою Гагаріна, 3 розміщений виконавчий комітет міської ради, який займає приміщення колишнього реального училища, що було відкрите 1904 р. Училище мало 6-річний курс навчання і давало «реальну» (від лат. «realis» — дійсне) середню освіту з технічним ухилом. З перших днів радянської влади училище припинило своє існування.

В його приміщенні діяла школа, пізніше — партійно-комсомольські установи, а з 1986 р. — міськвиконком. Фактично навпроти міськвиконкому розташований красивий старовинний особняк (вул. Гагаріна, 4). Побудований у 1903 р. і належав одному з проскурівських лікарів. З початком Першої світової війни будинок перейшов у військово-відомство і з липня 1914 р. в ньому розташовувався штаб 8-ї армії Південно-Західного фронту під командуванням відомого генерала Брусилова. Від 2001 р. в особняку розмістився Палац урочистих подій.

Подорожуючи Хмельницьким, не можна не відвідати найстарішу з існуючих споруд міста — церкву Різдва Богородиці, яку збудували 1835 р. Збереглися у місті дві полкові церкви кінця XIX – початку XX ст. – Свято-Георгіївська та Андріївська.

Є у Хмельницькому ще чимало цікавого: унікальний монотеатр «Кут», який щорічно організовує міжнародні фестивалі мистецтв «Розкуття»; єдиний в Україні музей фотомистецтва; ошатний Центральний міський парк імені М. Чекмана; флагман вищої освіти області — Хмельницький національний університет з оригінальним науково-технічним музеєм і ботанічним садом; один із найбільших у Східній Європі комплекс речових ринків... Всього у короткому нарисі не згадати. Краще завітати до Хмельницького — міста цікавого, затишного, привітного.

Вечірня тішохідна вулиця Проскурівська

The city of Khmelnytskyi has the history of almost six hundred years and started from a small town of Ploskiriv which was first mentioned in 1431. The town appeared in the water meadows of the Ploska River and was named after it.

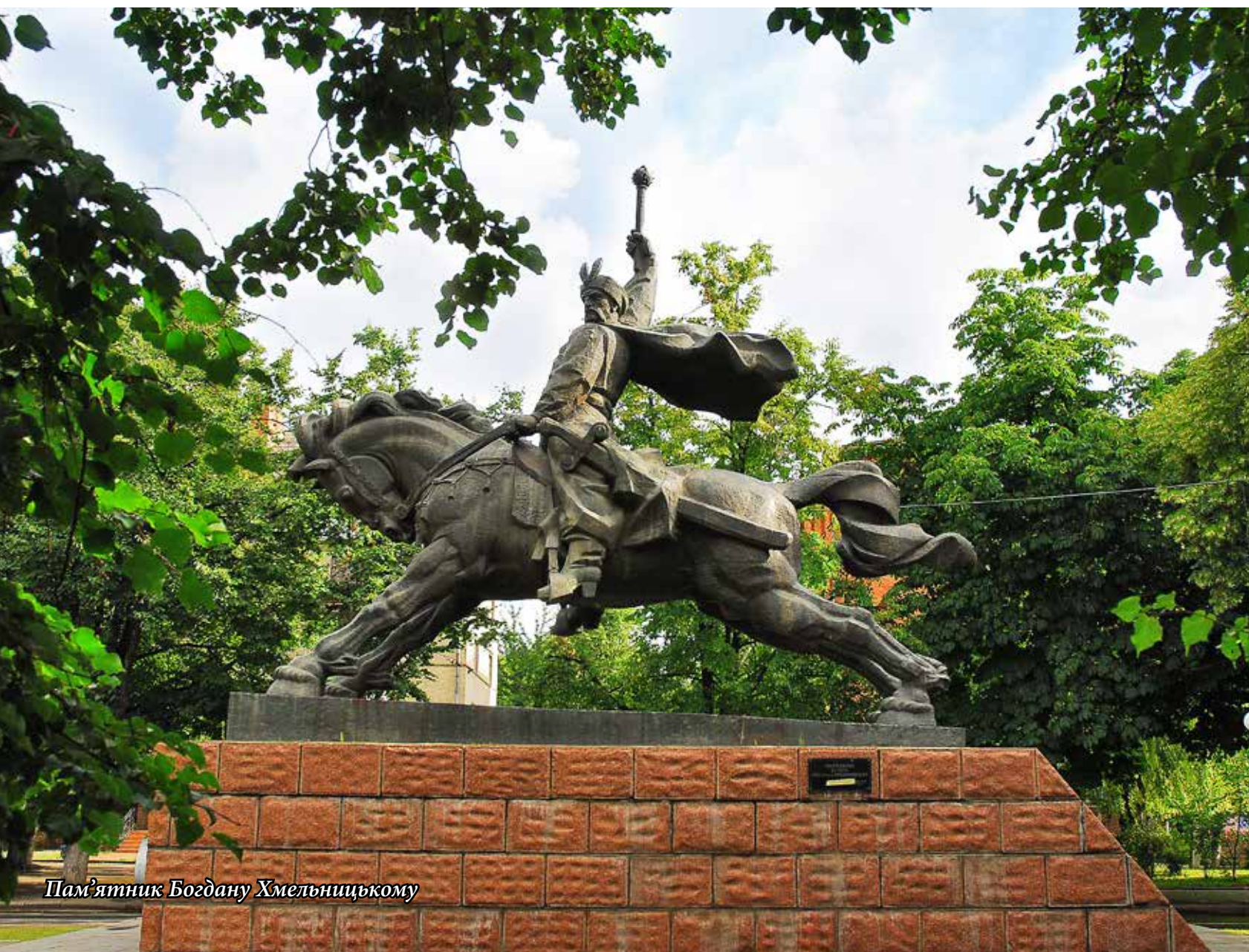
15th-16th centuries became important for the town because of the growth of different handicrafts and trade. Polish nobility owned the town and in the 16th century they built a wooden castle and Ploskiriv had the status of the town which was the place for three annual trade fairs and a weekly auction.

In 17th-18th centuries, one of the most famous Polish noble families, the Zamoyskies, owned the town about 150 years and since then the municipal emblem received three crossed arrows.

On 5th June, 1795 Podillya was attached to Russian Empire and they formed Podillya Province. One of its districts was called Proskuriv and its centre was indicated in the town of Proskuriv. There was no document found which mentioned its renaming from Ploskiriv into Proskuriv. Nobody knows the real reason why it was renamed. Probably, it was simply a mistake or even an intent. Later, in January 16th, 1954 Proskuriv was renamed one more time and now into Khmelnytskyi.

*Скульптура барона Мюнхгаузена —
одна з двох у світі*

Пам'ятник Богдану Хмельницькому

So, if you are a tourist, you can visit some places of interest in our city. Proskurivska Street is the best place to start with. Its old buildings still remember their first owners with their restaurant and the orchestra of blind musicians, a chemist's, and a hotel which were housed at the address of 13 and 15, Proskurivska Street.

One more historic building is at 43, Proskurivska Street. It was a theatre in 1907. In 1919-1920 when the national revolution took place in Ukraine, Government of People's Republic of Ukraine and the Directory used the theatre building to hold their meetings. Later, it was a place for the Regional Drama Theatre and then the House of Art.

The building at 46, Proskurivska Street was constructed in 1880s and it was a mansion of one of the richest people in Proskuriv Solomon Marantz. He owned a sugar-refinery and a steam mill. His mansion was the best in the town surrounded by a beautiful garden. In 20th century this build-

ing was a place for Pioneers' House and later for the Puppet theatre.

There are also monuments to famous Ukrainian people such as Bohdan Khmelnytskyi, Taras Shevchenko, Ivan Franko, V. Chornovil, Grigoriy Skovoroda, Metropolitan Volodimir. And one more the most unusual monument is to Baron Munchausen.

Gagarina Street which is in the old part of the city can also impress you by its simple beauty and peaceful atmosphere despite that fact that only in some meters from it there is the busiest street of Khmelnytskyi. Two the most famous buildings are in this street. At 3, Gagarina Str. there is Khmelnytskyi Municipal Administration which was a place for the Real College in 1904. Almost in front of it there is a nice building which was constructed in 1903 and one of the local doctors owned it. Now it is the place for the House of Ceremonies.

Майдан Незалежності

МІСТО КОСТЯНТИНА

Town of Kostyantyn

Пам'ятник князю Костянтину-Василю Острозькому

Сама назва свідчить про те, що історія Староко-стянтинова тісно пов'язана з родиною видатного волинського князя Костянтина-Василя Острозького. У першій половині XVI ст. київський воєвода, князь Костянтин-Василь Острозький шукає місце для нової резиденції, гідної свого становища.

Вибір припав на село Коліщинці, за які князь несподівано заплатив ціну у сотню разів вищу, ніж могло коштувати звичайне село. Справа в тому, що Острозький купував не просто село, а колишнє місто — нехай занедбане, але зі славною історією.

Археологи сьогодення впевнені, що саме на місці Коліщинець, при злитті Ікопоті зі Случем, стояло давнє болохівське місто Кобудь, на городищі якого в 1561 р. князь почав мурувати замок та «садити місто». Того ж року для ще не розбудованого міста Острозький одержав грамоту на Магдебурзьке право. Через десяток років княжий посад із замком-фортецею, оточений ровом і валом, був готовий. Поруч вирости квартали з цехами, майстернями ремісників, крамницями торговців, ярмарками і торгами.

Донині збереглися й замок Острозьких, й оборонна вежа з прибудованим монастирем — саме вони є найціннішими пам'ятками минулого.

Замок князів Острозьких

Для будівництва замку Острозькі обрали мис, утворений злиттям річок. Впоперек прокопали рів, заповнений водою, й на острівці збудували мури, вежі, брами...

Нині від замку залишилася більшість тих споруд: Троїцька церква, палац та прилегла до нього з південного заходу зубчаста вежа, куртина між південно-західною та в'їзною брамою, в'їзна брама, триаркова дзвіниця і мур.

Колись з боку міста на територію замку вів підйомний міст через рів. Ще й досі розташовані на території комплексу кам'яні споруди з фрагментами стін з бійницями та амбразурами свідчать про потужний характер замкових укріплень.

Ніби на противагу невисоким будівлям замку, трохи осторонь — ближче до греблі через Случ, окремим донжоном стоїть чотиригранна семиарусна оборонна вежа. Поставив її теж Костянтин Острозький — і як сторожову, і як дзвіницю прилеглої до неї з півночі церкви Воздвиження.

Згодом церква була перебудована на католицький костел монастиря Домініканців. У 30-х роках XIX ст. монастир розпущений і костел довго простояв порожнім. У 1853 р. його відремонтували та освятили як православний Хрестовоздвиженський собор. Проте за радянські роки храм та розташована поруч вежа перетворилися на руїну.

Оборонна вежа над Случем

Старокостянтинів зберіг середньовічну планувальну схему з вулицями, що радіально, за напрямками основних доріг, розходяться від центру. Де-не-де помітні тут старовинні кам'яниці — переважно XIX ст.

Турист знайде у місті ще чимало цікавого. Варто відвідати районний історичний музей або прогулятися набережною міського ставка. На ній, серед водяного плеса, постають неймовірні металеві скульптури — Нептун з Русалкою, дивовижні риби, водяні павуки... Виконав їх відомий митець, народний художник України Микола Мазур.

The name of the town can tell us that its own history is closely connected with the family of well-known Prince of Volin Kostyantyn-Vasil Ostrozhskiy. In the early 16th century Kyiv's voivode Prince Kostyantyn-Vasil Ostrozhskiy wanted to find the place for his new residence, deserving his status.

The village of Colishchintsy was its choice. He paid unexpectedly too high price for it much higher than a common village could cost. The thing is that Ostrozhskiy bought not only the village but a former neglected town with its glorious history.

Today archeologists are sure that the village of Colishchintsy is the place of the ancient Bolokhiv's town of Cobud which was situated where the Ikopot and Sluch rivers flew together. In 1561 Prince started to lay bricks of his castle and «plant the town» on the site of ancient settlement. The same year Ostrozkiy received Magdeburg Right credential for his unfinished town. In ten years prince's settlement with a castle-fortress surrounded by a ditch and wall was completed. Town quarters with workshops of craftsmen, traders' shops, public sales and fairs appeared near the castle.

Ostrozkiy's castle with a fortification tower and attached monastery are the most important monuments of the past and they still exist.

The Ostrozkies chose a cape where two rivers flew together to build their castle. They dug out the ditch across the cape, filled it with water and built stone walls around the castle, erected towers, fences and gates.

Most of those buildings are maintained nowadays. They are the Trinity Church, a palace with a tower attached to it, a curtain between southwestern gateway and the entrance, an entrance gateway, a bell tower with three arches and stone walls.

Formerly there was a lifting bridge above the ditch which led to the castle's territory. There are still stone

buildings with ruined walls which have loopholes and gun ports proving powerful strength of castle's fortifications.

There is also a four-sided fortification tower with seven tiers which is much taller than other parts of the castle. It stands on the Sluch river. It was also built by Kostyantyn Ostrozkiy as well as a fortification tower, a bell tower and Exaltation of the Cross church to the north of the castle.

Some time later the church was rebuilt into catholic cathedral of Dominican's abbey. In 1830s the abbey was dissolved and the cathedral stood empty for a long time. In 1853 it was repaired and sanctified as orthodox church of Exaltation of the Cross but during times of the Soviet Union the church and the tower turned into ruins.

Starokostyantyniv still has its medieval scheme of streets which goes radial from the center according to the routes of main roads. Here and there you can notice ancient stone walls built in the 19th century.

Tourists can find some more interesting things in the town. You should visit local historical museum or stroll along the river-front. There in the waters of the river you can watch the sight of fabulous metal sculptures of Neptune and Mermaid, incredible fish, water spiders created by a famous artist of Ukraine Mikola Mazur.

Старий млин

САМЧИКИ — УКРАЇНСЬКИЙ ВЕРСАЛЬ Samchyky — Ukrainian Versailles

За 16 кілометрів від Старокостянтинова по трасі на Київ розкинулося мальовниче село Самчики — відоме своїм неперевершеним палацово-парковим ансамблем. До 1545 р. це село називалось Замчики — ймовірно, від давніх замчиськ.

На початку XVIII ст. власником цих земель став Ян Хоецький, який заснував маєток вже з назвою Самчики. Близько 1790-х років землі викупив гайсинський староста, полковник Петро Чечель, який і розбудував тут свою резиденцію. Після придушення польського повстання 1863 р. маєток Самчики у Чечелів, як учасників антиурядових заворушень, конфіскували.

Його продали з молотка дворянину Івану Угрімову, родина якого господарювала тут понад три десятиліття. Останнім власником самчиківського маєтку був фахівець з цукроваріння, редактор журналу «Господарство» і газети «Ведомости сільського господарства та промисловості» Михайло Шестаков (з 1856 по 1926 роки). Після революційних подій садиба Самчики дивом уціліла.

Розкинувся маєток майже в центрі села — за ставком, серед зелені парку. Попід греблю стоїть цегляний млин, побудований 1904 р., за ним праворуч відкривається широкий сільський майдан. З одного його боку — селянські садиби, з іншого — мурована церква Параскеви П'ятниці 1772 р. побудови, з аскетичним декором, високим фігурним фронтоном та двоярусною дзвіницею поруч. Ну а по більшому периметру майдану — мурований паркан та в'їзна брама маєтку.

За брамою, ліворуч, серед зелені видно симетричну композицію флігелів з Графською брамою по центру. Через неї гості маєтку потрапляли до парку та палацу. Взагалі, палацово-парковий ансамбль «маєток Самчики» не даремно називають «українським Версалем».

Він був зведений у 1785 р. в стилі зрілого класицизму, відрізняється чіткою симетрично-осьовою композицією, суворістю і стриманістю архітектурних форм та став одним із найкращих творінь архітекторів й паркобудівничих.

Інтер'єр палацу

Палац відмінно вписується в ландшафт за всіма правилами паркової архітектури. Такою була задумка полковника Петра Чечеля, який і був першим власником палацу. Цікавим є ще й той факт, що споруда збереглася практично без змін з кінця XVIII – початку XIX століть.

Окрасою палацу стали його зали — Червона їдальня, Зелена вітальня, Римська та Бальна зали. Всі вони декоровані ліпниною, розетками, фризом, набірними паркетами, рельєфними композиціями на міфологічні

теми. А головною родзинкою палацу є Японський кабінет — тут стіни та стеля розписані сюжетними картинками в японському стилі, доповнені відповідними орнаментами, ієрогліфами, символічними знаками. Значимо, що цей кабінет — єдиний в Україні, що зберігся у первинному вигляді до наших днів. Додамо, що унікальний фресковий розпис виконав видатний майстер Михайло Врубель.

Нерозривну єдність із палацом становить великий парк, розпланований видатним пейзажним архітектором Діонісієм Макклером. Ірландець за походженням, він навчався в Лондоні, у 1792 р. переїхав на Волинь і шістдесят (!) років на замовлення поміщиків творив 45 парків на Волині і Поділлі. Парк у Самчиках — одна з найкращих його робіт, що збереглася дотепер.

16 kilometres to the north from Starokostyantyniv on the way to Kiyv there is a picturesque village of Samchyky famous by its incredible mansion with a huge garden. Up to 1545 the village had the name of Zamchiky (derivative word from Ukrainian «zamok» which means «castle»).

In the early 18th century Ian Hoyetsky who owned those lands set up the mansion named Samchyky. Around 1790s Haisin's village headman, colonel Petro Chechil bought these lands and built up his residence there. In 1863 the mansion was confiscated after the deprivation of Polish revolt because Chechil was a participant of antigovernment riots.

Ivan Ugrimov was the next owner of the mansion who bought it at auction. He was a nobleman whose family

Парк у Самчиках

lived there more than three centuries. The last owner was an expert of sugar refining Mikhailo Shestakov (from 1856 to 1926). He was also an editor of «Hospodarstvo» magazine and the «News of agriculture and industry» newspaper. It is very strange that this farmstead of Samchyky escaped destruction after the revolution.

The mansion is situated almost in the center of the village behind the pond among the green trees of the park. Near the dam there is a mill built in 1904 which is not far from a wide village square. There are farmsteads on one side of the square and a stone church of Paraskeva Pyatnitsya built in 1772 which has ascetic decor, tall figured fronton and two-tiered bell-towers on the other side. The perimeter of the square has a stone fence and the entrance gate to the mansion.

Behind the gate on the left you can see a symmetrical complex of wings and a count's gate in the center. All the visitors to the mansion usually went through it into the park and the palace. The mansion of Samchyky is called Ukrainian Versailles because of its palace and park connected together.

It was set up in 1785 in a mature classicism style which is distinguished by its strict symmetrically axial complex and rigidity and demureness of its architectural forms. It is thought to be one of the best creations of architects and horticulturists.

The palace is an ideal part of the landscape according to all the rules of park architecture. Petro Chechil, who was the first owner of the palace, imagined this idea and made it come true. It is interesting to know that the building itself has been preserved without any changes since the end of the 18th-early 19th centuries.

The palace has beautiful large rooms called the Red dining-room, the Green living-room, the Rome and Ball-rooms. All of them are decorated with modeling, rosettes, parquet floor and relief compositions on mythological

Бальна зала

themes. The Japanese study is the most attractive room in the palace. There you can find walls and ceiling decorated with pictures in Japanese style which have ornaments, hieroglyphs and symbolic signs. It is important to say that the study of its kind is the only in Ukraine maintained in the initial form. Moreover, Mikhailo Vrubel was the artist who made unique fresco paintings there on the walls of the palace.

The park planned by famous landscape architect Denis McClair is united with the palace. An Irishman by birth he studied in London. In 1792 he moved to Volin and worked there. 45 parks in Podill and Volin were the result of his creative work. Samchiki's park is one of his best parks which still exists.

Китайський павільйон

КОЛИШНЯ РОЗКІШ АНТОНІН

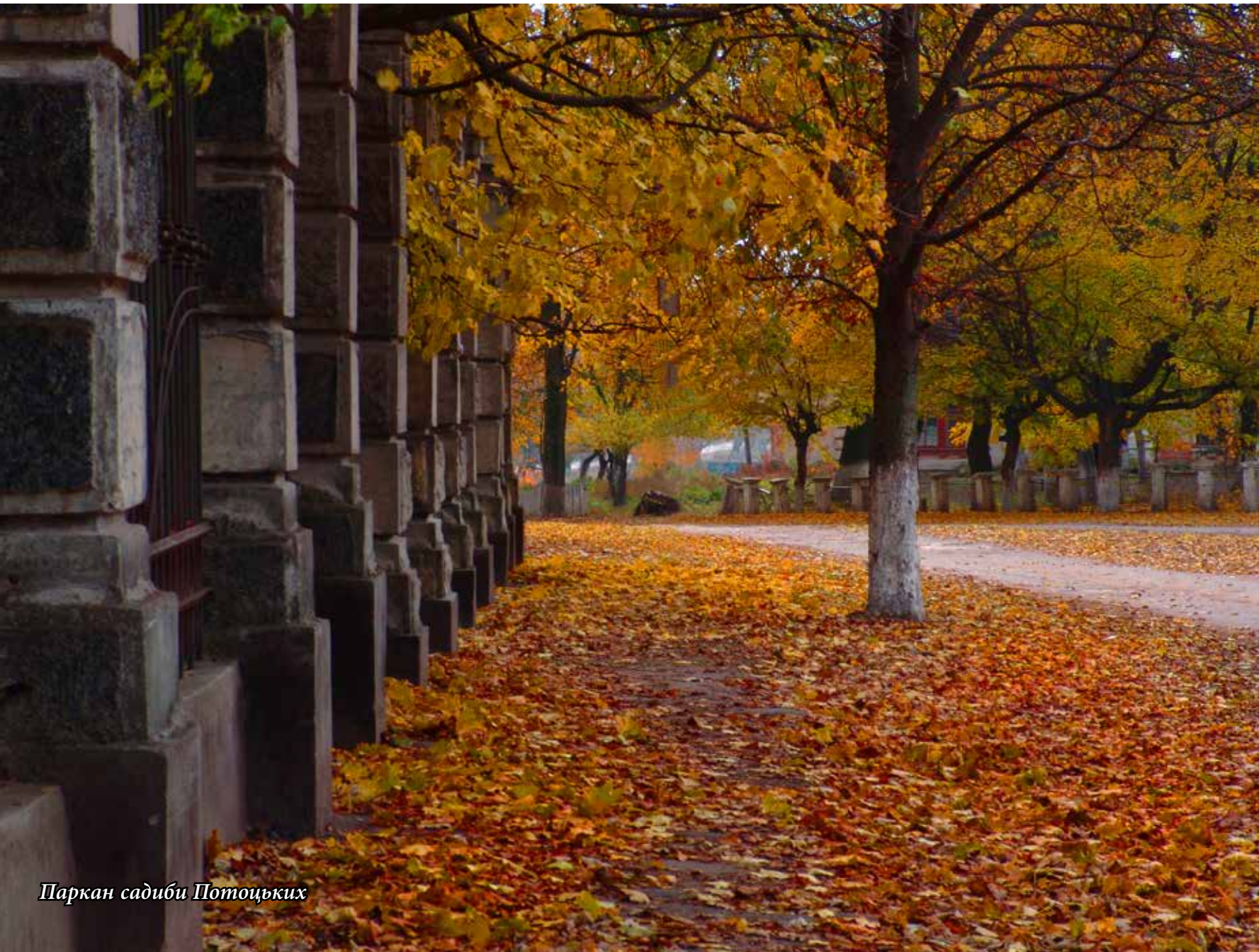
Former luxury of Antoniny

У верхів'ях річки Ікопоть, за 27 кілометрів на захід від Старокостянтинова, розкинулось селище Антоніни. Воно надзвичайно цікаве своєю старовинною забудовою, що збереглася з минулих століть, коли село було графським маєтком Потоцьких.

Початок заснування садиби Антоніни досить романтичний. У 1760-х рр. князівна Барбара Сангушко зробила весільний подарунок своїй сестрі Антоніні — подарувала село Голодьки (або Холодьки). Сестрі та її чоловіку, регентові королівської канцелярії Ігнатію Мальчевському, дуже сподобалося мальовниче село, і вони вирішили збудувати тут для себе невеликий палац, а біля нього закласти парк. Задумане вдалося на славу — парк став одним із найкрасивіших на Волині. Романтичну садибу Мальчевський назвав на честь коханої дружини — Антоніни. Згодом ця назва перейшла й на село, замінивши не зовсім благозвучне Голодьки.

На жаль, подружжю не довелось довго насолоджуватися красотою парку: наприкінці XVIII ст. Антоніна помирає, а вбитий горем Ігнатій залишає маєток. Садиба й село знову повертаються у володіння Сангушків. Один із них, Євстафій, у 1803 р. облаштував в Антонінах свою літню резиденцію: реконструював палац, розширив парк, побудував оранжереї. Але найбільший розквіт садиби Антоніни набула за нових власників — Потоцьких. Сталося це після одруження внучки Євстафія Сангушка князівни Марії з графом Альфредом Потоцьким (1817–1889). Наступним і останнім власником маєтку став їхній син Юзеф Потоцький (1862–1922).

Грандіозну реконструкцію садиби Потоцькі почали з 1879 року. В Антоніни запросили французького архітектора Франсуа Арво і німецького ландшафтного архітектора Кайзера. До палацу добудували чимало приміщень, звели флігель, просторий манеж, приміщення

Паркан садиби Потоцьких

для прислуги. Шарм маєткові додали два парадні в'їзди і кований паркан. Весь комплекс споруд виконаний у стилі бароко. На славу потрудився і творець парку — він доповнив його новими породами дерев, влаштував алеї, невеличкі ставки.

На початку ХХ ст. Юзеф Потоцький частково реконструює палац — добудовує парадний вхід з арковим під'їздом, перебудовує інтер'єри, що повинні були задовольняти різноманітні потреби хазяїна.

Крім колишнього елегантного гаража, в якому нині розмістилася селищна рада, в Антонінах збереглося ще чимало житлових та господарських маєткових будинків-вілл у тому ж стилі. Це вілли для головного адміністратора маєтку, управителя, агронома, конюха, механіка, ветеринара тощо. Вони одно- та двоповерхові, зовні зі складними комбінаціями форм із вежками, флюгерами і балконами, з високими дахами, використанням лицьової цегли, тиньку, фахверку, металу, дерева. Архітектура антонінських вілл вражає своєю ошатністю та добротністю, але все одно поступається палацовим спорудам.

На жаль, як виглядав графський палац, можна побачити лише на старовинних світлинах — у революційному вирі 1919 р. його доценту спалили і розібрали по цеглинках.

In the upper course of the Ikopot river 27 km to the north of Starokostyantyniv there is a village of Antoniny. It is very interesting because of its ancient buildings which still exist from last centuries when the village was the settlement of the Pototskies family.

Колишній автогараж Потоцьких

Колонна в'їзної брами з гербом Потоцьких

The beginning of the settlement foundation in Antininy was very romantic. In 1760s princess Barbara Sangushko gave a village of Golodky (or Holodky) as a wedding present to her sister Antonina. The sister and her husband, who was a regent of King's chancery, liked the picturesque village very much and they decided to build a palace there and lay out a park near it. Their ideas were realized and the park became one of the most beautiful places in Volin. This romantic country estate was named after Malchevsky's beloved wife Antonina. A little later the name of the village was also changed from simple Golodky into Antoniny.

Alas, the couple didn't have the chance to enjoy the charm of the park for a long time, at the end of the 18th century Antonina died and Ignatij left the palace in his grief. The palace and the village again returned to the possession of the Sangushkoes. One of them Evstaphiy, in 1803 made Antoniny his summer residence. He reconstructed the palace, made the park wider and built greenhouses. The country estate had the best prosperity, though, while being the new possession of the Pototskies. It happened after the wedding of Evstaphiy's granddaughter princess Maria with count Alfred

Одна із сіль маєток

Pototskiy (1817-1889). The next and the last owner of the palace was their son Yuzeph Pototskiy (1862-1922).

A tremendous reconstruction of the mansion was started in 1879. French architect Francois Arveuf and German landscape architect Kaiser were invited to Antoniny. A few buildings were added to the palace. They were a wing, a spacious riding house and living quarters for servants. Two entrance gates and a forged fence were the foiling of the place. All the buildings of this architectural complex were in a baroque style. The creator of the park also carried out a huge amount of work: he added some new kinds of trees, laid out new paths and dug small pools.

In the early 20th century Yuzeph Pototskiy partly reconstructed the palace. He added an arch to the entrance gate, rebuilt the interior which should have had different aims for their owner.

Apart from an elegant building of the garage which is now the place for local administration, Antoniny still has some old buildings which were for housing and some for administrative purposes in those old days. These were country houses for the main administrator of the mansion, a steward, an agriculturist, a stableman, a mechanic, a vet etc. They were built using different complicated combination of forms with small towers, wind-vanes, balconies, high roofs made of bricks, metal, wood, stucco and others.

You can only see the old pictures of the count's palace. In revolutionary 1919 the palace was totally burned out and taken to bricks.

Брама старого цвинтаря

СИВОЧОЛИЙ ІЗЯСЛАВ

Grey-haired Izyaslav

Ізяслав — одне із найдавніших міст сучасної Хмельниччини. Поблизу нього в урочищі Остроні ще в кінці XIX століття під час розкопок виявлено давньоруський могильник. Знаходили археологи тут і кам'яні шліфовані сокири, й інші знаряддя праці доби неоліту. Що ж до заснування самого міста, то його появу на карті давньої Русі пов'язують то з іменем князя Володимира, то його дружини Рогніди. Пізніше місто стало удільним володінням їхнього сина Ізяслава.

У 1241 р. місто не оминула татарська навала. По-стало ж воно з руїн уже в складі Галицько-Волинського князівства. А з XIV століття Заслав став власністю князів Острозьких, права яких на місто підтвердили грамотами і король польський Владислав Ягайло і великий князь литовський Вітовт. 1466 р. на березі Горині князі Заславські (одна з гілок родини Острозьких) заклали замок, навколо якого звели вали та укріплення, залишки яких збереглися й донині.

У другій половині XV ст. власники міста почали перебудову давніх оборонних укріплень. На лівому березі річки Горині з'явилися князівські хорони, обнесені спочатку високою дерев'яно-кам'яною, а згодом повністю кам'яною стіною. З часом оборонні споруди підсилювалися контрфорсами, збільшилася кількість бійниць, виростили високі кам'яні вежі.

У XVI ст. замкові укріплення перебудували: півкруглі стіни замінили кам'яні ламані мури з амбразурами і наріжними баштами, що значно посилювало обороноздатність міста. У наступному столітті Заслав став значним торговельним і господарським центром південної Волині. Тут відбувалися щотижневі базари та щорічні ярмарки, на які з'їжджалися продавці та покупці не лише з Волині. Грамотою польського короля Августа III у 1754 р. місту надано Магдебурзьке право.

Руїни палацу Сангушків

У місті досить багато архітектурних пам'яток минулих століть. Так, із XVI ст. у так званому «Старому місті», звідки, власне, й починався сучасний Ізяслав, до наших днів збереглася споруда скарбниці. І хоч навколо неї бувають бур'яни, всередині майже немає сміття, а на вікнах встановлені решітки.

Тут же можна оглянути церкву Різдва, збудовану 1823 року. Ця культова споруда збереглася до наших днів у майже первісному вигляді. Чого не скажеш про костел Івана Хрестителя. Збудований у 1594 р. архітектором Я. Мадленою на замовлення князя Заславського Івана IV, він був ущент зруйнований козаками Богдана Хмельницького.

У середині XVIII ст. князі Сангушки відбудували його. Саме цей костел тривалий час був усипальницею князів Заславських. Не виключено, що на його території упокоїлася і фундаторка національної святини України Двірецько-Пересопницького Євангелія княгиня Анастасія Заславська-Гольшанська.

Домінуючою спорудою міста є, звичайно ж, комплекс колишнього монастиря бернардинців, який і нині височіє на правому березі Горині. Збудований на початку XVII ст., він був не лише культовою спорудою, але мав і оборонне призначення. У 1925 р. розібрані оборонні башти, засипані численні підземні ходи. З того часу монастир став в'язницею. У цій якості він використовується і нині.

У середині XVIII ст. власники Заслава на руїнах замку XIII ст. збудували двоповерховий палац, обнесений високим оборонним муром. Центральний фасад палацу прикрасили деталі і колони корінфського ордеру. В'їзд до нього влаштували через довгий критий дворик з аркадами, який мав підйомний місток. Залишки цього архітектурного шедевра можна оглянути і в наші дні.

Єдиний архітектурний комплекс із палацом складав у минулому костел святого Йосипа, збудований у середині XVIII ст. відомим італійським архітектором Пауло Антоні Фонтаною. Нині і костел, і збудований у XIX ст. кляштор, відреставровані і, відвідавши їх, можна скласти уявлення про колишню розкіш споруд.

Izyaslav is one of the oldest towns of modern Khmel'nitchina. An ancient Russian burial ground was excavated near this town in the river-bed of the Ostron as long ago as the end of 19th century. Polished axes were found there by archeologists as well as other tools of Neolith. With regard to the foundation of the town itself the date of its birth and its presence on the map of ancient Rus in 987 is thought to be connected with the name of Prince Volodimir and his wife Rognida. Some time later the town became a partial possession of their son Izyaslav.

In 1241 the town didn't avoid Tatar's invasion. It arose from ruins being part of Halitsko-Volinsky Principality. Since 14th century Izyaslav became the possession of the Ostrozkies' Princes. Their right to possess this town was confirmed by credentials of Polish King Vladislav and Lithuanian Prince Vitovt. In 1466 Princes of The Zaslavskies (one of the branches of the Ostrozkies' family) founded the castle with fortifications around it. Ruins of this castle still exist.

In the second part of 15th century the owners of the town started to rebuild ancient fortifications. Prince's mansion was built on the left bank of the Horin river and the wall made of wood and stones was put round it. Later the wall became totally stone. In the length of time fortifications were strengthened by counterforts, the number of loopholes was increased and new tall towers were built.

In 16th century castle's fortifications were rebuilt: semicircular walls were changed into stone dead walls with gun ports and corner towers which strengthened the defensive capacity of the town. In the next century Izyaslav became an important trade and administrative center of Southern Volin. The credentials of Polish King August gave the town Magdeburg Right.

The town has a lot of architectural monuments of the past centuries. The Old Town of Izyaslav still has the building of treasury which is dated to 16th century. Though it has a lot of weeds around, it is clean inside with gratings on its windows.

In this part of the town you can also visit a church of the Nativity built in 1823. This religious building is kept in its primary form.

We cannot say the same words about Ivan Baptiser's Cathedral. It was built in 1594 by architect Madlena. Prince Zaslavsky Ivan ordered to raise it but Bohdan Khmel'nitsky's Cossacks ruined it entirely.

In the mid 18th century Princes of the Sangushkies reestablish the cathedral. That very cathedral was the burial vault of the Zaslavskies. It is not excluded that Anastasia

Костел святого Йосифа XVII ст.

Zaslavska-Golshanska, the founder of Holy National Ukrainian Dviretsko-Peresopnitske Gospels, was also buried on its territory.

The former Bernardints' abbey, which still stands high up on the right bank of the Horin river, is a dominating building of the town. Built in 17th century it was not only a religious place but also had its own fortification importance. In 1925 all defensive towers were taken apart and numerous underground passages were filled up. Since then the abbey became a prison.

In the mid18th century the owners of Izyaslav built their two-storeyed palace on the ruins of the castle. The front

of it was decorated with details and pillars of Corinf's Order. The entrance to it was paved up the rapid slope with arcades which also had a lifting bridge. You can view the remains of this architectural masterpiece while visiting Izyaslav.

In the past there was a unitary complex consisted of St. Iosyph's Cathedral and a palace which were built in the mid18th century by well-known Italian architect Paolo Antony Fontana.

Now these buildings are renovated and while visiting them you can make your own impression about the former luxury of the complex.

Над Горинню

МЕДЖИБИЖ — МІСТО МІЖ БОГАМИ Medzhibizh — Town between Gods

Колишній замковий костел

Давньоруське місто Межибожжя згадується в Іпатіївському літописі у 1146 р. Було воно одним із найбільших серед міст Болохівської землі, з потужною дерев'яною фортецею, а назву свою отримало від розташування «між Богами» — річками Південний Буг та Бужок (тоді Бог та Божок). У XIV ст. литовські князі, що відвоювали Поділля у татар, перебудували фортецю на кам'яну.

У першій половині XVI ст. Меджибіж перейшов у володіння шляхтичів Сенявських. Найперший власник — кам'янецький каштелян Рафаїл Сенявський здійснив докорінну реконструкцію фортеці, перетворивши її на другий за величиною та значенням на Поділлі замок. До східної вежі були добудовані бастеї, розширена територія фортеці, споруджена потужна Лицарська вежа, палац та замковий костел. Під захистом такого могутнього замку розрослося багатолюдне місто, яке у 1593 р. отримало Магдебурзьке право. У Меджибожі було кілька млинів та ремісничих цехів, міщани мали жваві торгові зв'язки зі Львовом, Києвом, польськими містами, в місті було кілька церков з братствами при них, виникла велика єврейська громада.

Меджибізький замок

На початку XVIII ст. Меджибіж повернувся у володіння Сенявських, проте ненадовго. У 1726 р. зі смертю Адама Сенявського згасла чоловіча гілка роду, і його єдина дочка Софія, одружившись з князем Олександром Чарторийським, внесла і Меджибізький ключ у його дім.

Нині Меджибізький замок — унікальна пам'ятка архітектури та історії, жвавий туристичний об'єкт. Тут регулярно відбуваються фестивалі, історичні реконструкції, діє чимало музейних експозицій та виставковий зал. Чимало тут і пам'яток єврейської історії. Перш за все, Меджибіж, у якому в минулому була численна єврейська община, став меккою хасидизму — іудейської релігійної течії. Тут 1740 р. оселився Ізраїль Бешт — засновник хасидизму, котрий тут же і помер у 1760 р. Його могила на старому цвинтарі — місце паломництва хасидів з усього світу.

Меджибізький замок

Лицарська вежа та головний в'їзд

The ancient town of Medzhibizh with its fortress has a very long history which dates back to the 12th century of Kyivan Rus. Lithuanian princes owned it in the 14th century and rebuilt the wooden fortress into the powerful fortress with thick stone walls. In the 16th century Polish noblemen had this town in their possession and widened its area. The population of the town grew up and people started to negotiate with Lviv and Kyiv. Jewish community appeared in those days. In the early 18th century Polish noblemen weakened their power over Medzhibizh.

This town is also famous for the grave of Israel Besht, the founder of Hasidism, who came there in 1740 and lived till 1760. He was buried there at the local cemetery.

Nowadays Medzhibizh with its fortress is a popular tourist destination. Every year the fortress is the place for different festivals and historic makeovers. The museum of Femiishment is also worth paying attention to.

САТАНІВ: ДАВНИНА У ПРИРОДНІЙ КРАСІ

Unique beauty of ancient Sataniv

Сатанів — одне із найдревніших подільських містечок. Деякі дослідники навіть схильні вважати походження його назви давньоримським, часів імператора Траяна. Утім, версій є багато. Перші свідчення про Сатанів з'являються у 1404 р., коли він був відданий королем Ягайлом польському шляхтичу Петру Шафранцу. У містечку чимало пам'яток архітектури давніх та ще давніших.

Ось, до прикладу, залишки замку Сенявських, які мали на Поділлі кілька володінь, зокрема і відомий Меджибіж. Зруйнований замок ховається за територією колишнього потужного цукрового заводу, над Збручем — з цього місця відкривається вражаючий краєвид. Щоправда, зараз важко уявити, що він вважався неприступним для ворогів і таким ошатним, що Адам Сенявський навіть приймав у ньому російського царя Петра I. Замок датований кінцем XVI ст., був п'ятикутної форми і мав п'ять веж.

Той самий Адам Сенявський у XVIII ст. довів до пуття ще один теперішній пам'ятник архітектури — міську браму. Вона теж мала оборонне призначення, й донині на ній чітко видно герб родини Сенявських з написом латиною про захист містечка і Батьківщини. Збу-

дована ще на три століття раніше, вона має товстенні стіни — більше двох метрів завширшки і досить непогано збереглася, вказуючи на колишню славу містечка, яке мало Магдебурзьке право.

Сатанів, як і багато тогочасних українських поселень, був єврейським містечком. Коли їдеш дорогою до санаторійної зони, відразу помічаєш місце їхнього останнього пристановища — кіркут, юдейське кладовище розташоване на горі трохи далі за міською брамою. Надгробки тут похилилися від часу, а подекуди сповзли і впали разом із землею, але подивитися є на що, адже кожен із них з традиційно вирізьбленими знаками та орнаментами. Менори (семисвічники) та олені, голуби і глечики, грифони й леви можуть чимало розповісти знавцям про тих, хто уже триста років лежить у цих могилах. До слова, найстаріший з надгробків датується 1576 роком!

Праворуч від кладовища, теж на узвишші, видно величну синагогу XVI ст. Нині вона відреставрована та вражає багатством оздоблення.

Зовсім неподалік, у селі Слобідка-Сатанівська, є давні помешкання монахів, котрі сховані внизу у горі за Свято-Троїцькою церквою. Церковні перекази твердять, що в них у 938 р. оселився учень Кирила та Ме-

Интер'єр Сатанівської синагоги

Свято-Троїцький монастир у с. Сlobідка-Сатанівська

фодія, котрий прийшов на Поділля з Афону, тим самим поклавши початок існування святого для християн місця в оточенні великих язичницьких культових центрів. Одне із видовбаних у горі помешкань називають «келією подвигу». У ній знаходиться камінь випробування — подекують, що він намолений настільки, що якщо доторкнешся до нього, твої мрії здійсняться.

Після хрещення Русі неподалік Сатанова, у горах Медоборах, сформувався збруцький культовий язичницький центр. Городища-святинища — його основна складова. Найвідоміших було три: Звенигород, Говда та Богит. Нині зацікавлені туристи можуть легко знайти на цьому місці жертвовники, котрим більше 800 років. Історики твердять, що на Звенигороді було зведено перший в Україні критий храм.

Sataniv is one of the most ancient towns in Podillya. First mention about it dates back to 1404 when King Yagailo gave it to a Polish nobleman Petro Shafrants. However, there are a lot of remains and ruins of old buildings which are much older than that date.

The Sinyavskies family who owned not only the fortress in Medzhibizh they also had the mansion here in Sataniv. It could amaze anyone who visited it by its stunning view from the top where it stood. It dates back to the end of the 16th century and had the shape of a pentagon with five towers.

Many years ago Sataniv was also a Jewish settlement as a lot of Ukrainian towns of those times.

That is why you can find here the old cemetery which is the last shelter for the perishable souls of the dead.

Not far from this town there is Slobidka-Satanivska where monks lived in the caves built near the St. Trinity Church. The chronicles confirm that in 938 there lived a follower of Kiril and Mifodiy who came to Podillya from Athos to start Orthodox Church.

There are also remains of the ancient pagan places with their sacred temples which are more than 800 years old.

Руїни Сатанівського замку

Старий юдейський цвинтар

МАЛІЇВЦІ: КУТОЧОК ФРАНЦІЇ НА ПОДІЛЛІ Maliyivtsy — French hook in Podillya

Важко знайти на Поділлі ще один палац, який би міг конкурувати з палацом Орловських у Маліївцях по красі, довершеності, витонченості, гармонії. Побудований у 1788 р. за проектом французького архітектора Домініка Мерлін'є на краю мальовничого яру в стилі Людовика XVI, з півночі оточений фруктовим садом, із півдня — старовинним парком. В палаці була велика бібліотека, колекція картин, архівні матеріали — все це після 1917 р. вивезено до Франції. А тим часом у Малієвському палаці розташувався дитячий санаторій, який діє донині.

Історія Малієвць відома з далекого 1493 р., коли село належало панам Малієвським. У XVI-XVIII ст. власники села змінювалися, і в різні часи ним володіли Кавецькі, Пепловські, Туркули, Мархоцькі. Саме у Войцеха Мархоцького Маліївці придбав усередині XVIII ст. Ян Онуфрій Орловський. З того часу і до революційного 1917-го маєток належав тільки Орловським. У 1788 р. граф Ігнацій Орловський будує з тесаних кам'яних блоків величний палац, двоповерховий з північного боку і триповерховий — з південного (такий ефект досягнутий завдяки вибору місця для будови на краю

стрімкого схилу). Зовні палац і донині майже не змінився, й навіть усередині приміщення збереглися деякі інтер'єри з давньою ліпниною та настінним розписом. Чого, наприклад, вартий інтер'єр головної зали, прикрашеної колонами і ліпними, взятими у рамки картинами у вигляді підвішених на стінах музичних інструментів (ріжки, кларнети, гітари, сопілки...). Біля палацу є старовинний парк, який розкинувся на 17,2 гектара. Над створенням парку працювали відомі в Європі фахівці — ландшафтний архітектор Діонісій Макклер та ботанік Д. Клігер. Вони створили незабутній ансамбль з терасами, каскадом ставків, декоративними фонтанами, романтичною скелею з водоспадом. І все це майже повністю збереглося. Особливо вражає водоспад. Вода від джерела падає вниз зі скелі заввишки 20 метрів, прикриваючи своїм потоком входи до двох гrotів під скелею. У давнину в цих гротах розміщувалися печерні церкви, від яких дотепер збереглися ніші для ікон. Ще століття тому в нижньому гроті стояла кам'яна статуя преподобного Онуфрія, а згори, на скелі були залишки базиліанського монастиря, який існував тут в XVII-XVIII століттях.

Скульптура преподобного Онуфрія

It is definitely the most charming mansion of all in the whole Podillya. It was built in 1788 by French architect Dominic Martinier. Its style of Louis XVI can still astonish anyone who visits this palace with its garden and territory nearby. The interior of the palace has almost the same décor as it had many years ago. Walls, ceilings, rooms have the remains of the former beauty. The main ball-room is decorated with old musical instruments.

The park around the mansion occupies about 17,2 hectares. There is an exciting waterfall below the hill on which the palace stands. Its water flows into the cascade of three ponds connected with each other. On top of the other hill there is a spring which gives water to the waterfall. It had also been the place of the abbey long before 17th-18th centuries.

Водоспад над гротом

Палац Орловських

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ — КВІТКА НА КАМЕНІ

Kamyanets-Podilskiy — Flower on the Rock

Давня подільська «столиця», третій після Києва та Львова за кількістю пам'яток історії та архітектури населений пункт України, переможець в номінації «Сім чудес України», українська туристична «Мекка», місто-музей — все це про Кам'янець-Подільський.

На сьогодні точна дата заснування міста, що розкинулось над стрімким каньйоном Смотрича, не відома. Отож історики й досі сперечаються — одні вважають, що місто виникло у дако-римський час (2-3 ст. н. е.), другі називають правильною згадку у вірменських хроніках за 1060–1062 рр., треті запевняють про давньоруське походження у XI–XII ст., четверті вірять лише документам литовського часу (1360-ті роки). Право на існування мають всі версії, але найбільш переконлива — третя, адже нещодавно (2012 р.) археологи знайшли залишки потужних давньоруських укріплень та міських споруд на території старого Кам'янця.

Пам'яток старовини у Кам'янці-Подільському так багато, що й окремої книги не вистачить їх описати. Перше, що слід знати — всі найдавніші (від XIV ст.) та найцікавіші архітектурні перлини — у Старому місті. Це острівна частина міста та прилегла до неї фортеця. Тут можна годинами блукати вуличками від споруди до споруди — майже всі вони є національним надбанням. У Новому місті теж чимало пам'яток — але то вже XIX ст. Друге — всі пам'ятки старовини поділяються на три великі групи: фортифікаційні, сакральні та цивільні. Такий уявний розподіл допоможе краще зрозуміти місто над Смотричем.

Отже — фортифікації. У Старому місті їх можна зустріти просто на кожному кроці. Однією з найдосконаліших середньовічних оборонних систем Східної Європи можна вважати оборонно-гідротехнічні споруди Польської та Руської брам, що розміщені по обидва

боки скелястого перешийка. Їх основними складовими частинами були укріплені кількома вежами в'їзні брами та шлюзи, що перетинали русло річки. У разі нападу ворогів спочатку перекидалися шлюзи Руської, а потім Польської брами, і каньйон повністю затоплювався водою. Цим виключалася можливість штурму острова з двох нижніх доріг.

Крім цих основних укріплень існувала система споруд, що складалася з башт та оборонних мурів, побудованих для захисту окремих ділянок міста. До оборони були пристосовані також деякі культові та цивільні споруди міста.

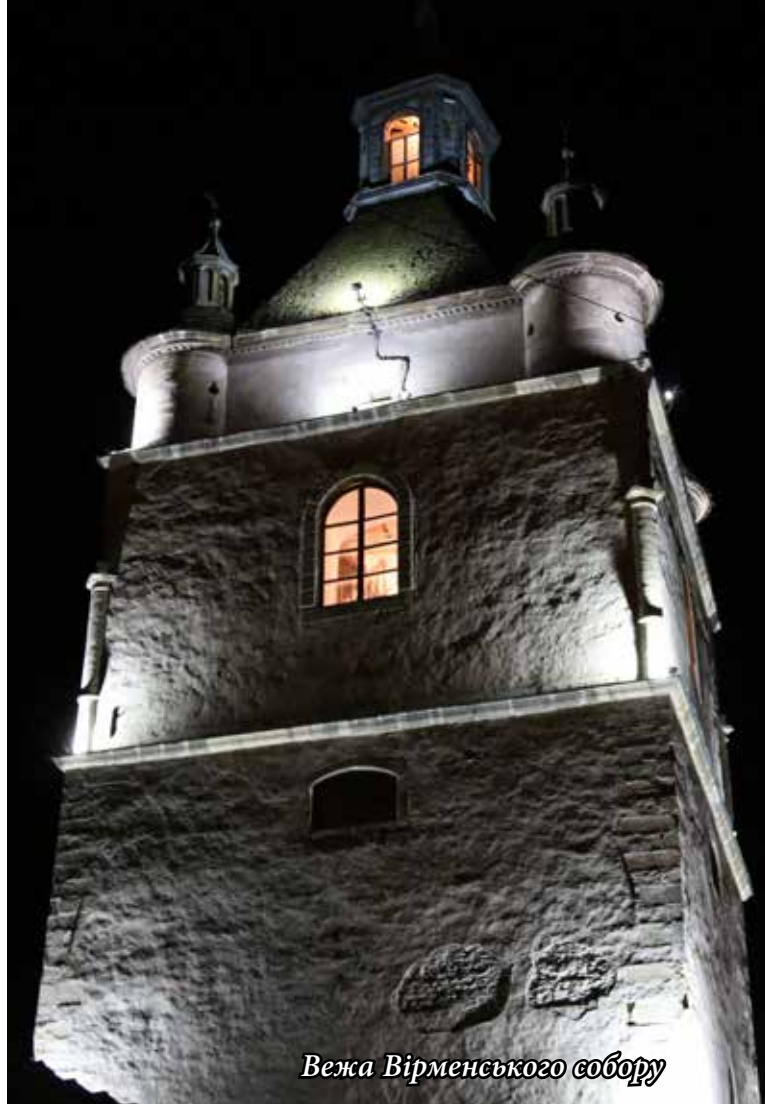
Ключовим серед кам'янецьких фортифікацій був славнозвісний Старий замок — унікальна мурована фортеця з одинадцятьма баштами XIV–XVII ст., побудована на скелястому мисі біля вузького перешийка, через який вела давня головна дорога до міста. Перша значна розбудова замку почалася наприкінці XIV ст. ще за князів Коріатовичів та краківського воєводи Спитка Мельштинського. У середині XV ст. замок переплановано, старі башти модернізовані, закладено 10 нових (2 з них не збереглися). Друга реконструкція відбулася в середині XVI ст. під керівництвом військового інженера Іова Претфуса, який збудував дві башти — Нову Західну та Нову Східну (над давнім колодязем, що зберігся донині).

На початку XVII ст., з появою далекобійної артилерії, військовий спеціаліст Теофіл Шомберг збудував перед західним фасадом замку кам'яно-земляні бастиони укріплення, що дістали назву Нової фортеці.

У XVIII–XIX ст. з півночі та півдня прибудовані два бастиони, у внутрішньому дворі зведені корпуси казарм. Але незважаючи на численні реконструкції, замок являє собою єдиний архітектурний ансамбль.

Стара фортеця

Вежа Вірменського собору

Доклалися до цих реконструкцій англієць Арчібальд Гловер де Глейден та голландець Ян де Вітте.

Не менш цікавий — Замковий міст. Його умовно теж можна віднести до оборонних споруд, адже він виконує важливу гідротехнічну оборонну функцію та з'єднує замок із містом. Він мало нагадує міст, виглядає як суцільний кам'яний мур і, скоріше, сприймається як гребля. Першу згадку про Замковий міст знаходимо у XV ст., але прихильники дако-римської гіпотези виникнення Кам'янця вважають, що міст збудували у 2 ст. н.е. римляни.

Підсумовуючи екскурс по кам'янецьких фортифікаціях, підкреслимо — тривалий час могутні кам'янецькі укріплення були найпотужнішими в Європі та вражали не лише численних мандрівників, а й загарбників.

Сакральне будівництво у Кам'янці-Подільському — це своєрідна архітектурна енциклопедія різних стилів та епох. Найдавнішим серед них історики вважають православний Воскресенський монастир, котрий існував на Руських фільварках у XII ст. Але серед збережених культових пам'яток найстарішим є храм Св. Миколая, відомий також під назвою Благовіщенський. За науковими джерелами побудований він у 1398 р. на місці більш ранньої церкви XIII ст. Колись вона була головним храмом вірменської общини, але поступилась цим правом збудованому неподалік в XV–XVI ст. Микола-

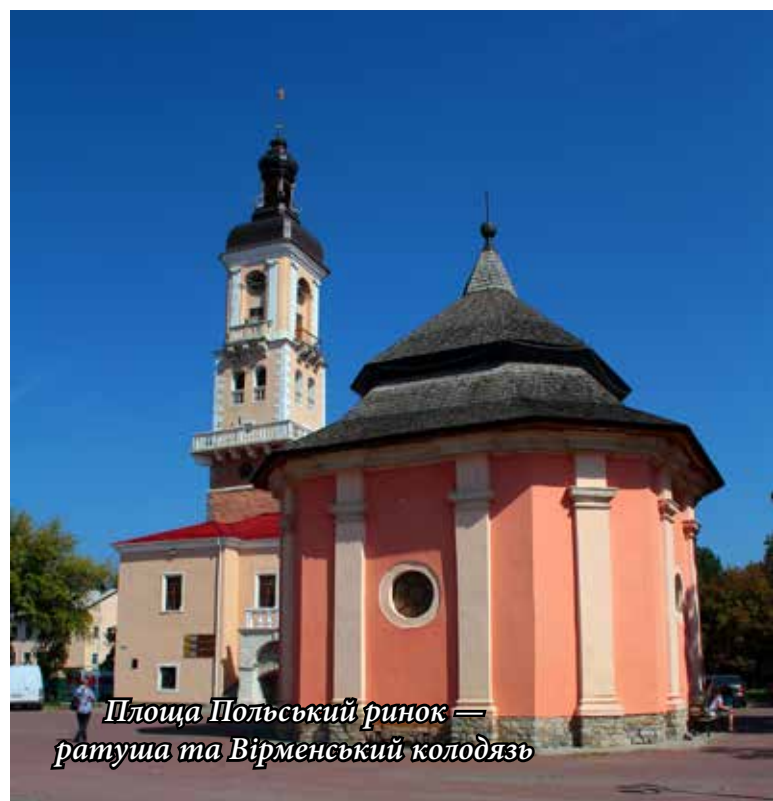
Христовоздвиженська церква 1799 року

ївському собору. Цей собор зберігся лише в руїнах (підірвали радянські безбожники у 1936 р.), проте вціліла височезна його дзвіниця 1565 р., яка нагадує потужну оборонну вежу.

Кафедральною церквою української общини в XVI–XVII ст. була церква Св. Трійці, яка, за переконанням деяких істориків, будувалася ще у XIV ст. при литовських князях Коріатовичах. Цей храм теж знищили у радянські часи, проте на початку 2000 р. на старих фундаментах він відновлений з повним дотриманням давнього вигляду. До старіших православних храмів належить церква Петра і Павла — побудована 1580 р. на вул. Татарській. Цікавою її особливістю є мури та дзвіниці, пристосовані до оборони. Унікальна і цікава єдина із дерев'яних церков — Христовоздвиженська (1799 р.) у глибині каньйону на березі Смотрича.

У центральних кварталах міста розташований комплекс Домініканського монастиря — найдавнішого у місті, заснованого ще у XIV ст. й остаточно сформованого наступного століття в стилі бароко (архітектор Ян де Вітте). Кафедральним був Петропавлівський костел, розташований в північно-західній частині Центральної площі. Храм, будівництво якого почалося ще у XV ст., має надзвичайне внутрішнє оздоблення: дерев'яне різьблення, розписи, вітражі, скульптури з каменю, орган.

Костел протягом віків неодноразово добудовувався, й одна з найцікавіших прибудов — 36-метровий мусульманський мінарет, що з'явився в кінці XVII ст. за часів турецького панування. Цікаво, що після відходу турків, поляки на честь перемоги християнської віри встановили на верхівці мінарету бронзову фігуру Діви Марії. Вхід до подвір'я Кафедрального костелу лежить через

Площа Польський ринок — ратуша та Вірменський колодязь

Мінарет біля кафедрального римо-католицького костелу св. Апостолів Петра і Павла

тріумфальну арку, яку збудовано 1781 р. на честь приїзду польського короля Станіслава Августа. Під нею, до речі, прийнято загадувати бажання — кажуть, що збуваються.

Пам'ятки цивільного будівництва у Кам'янці-Подільському представлені кількома монументальними спорудами, а також різноманітною житловою забудовою. Найдавнішою є Ратуша українсько-польського магістрату, посеред центральної площі — Польського ринку. Структура забудови ринку почала формуватися, очевидно, ще у давньоруські часи, поява ж міської ратуші припадає на середину або на другу половину XIV ст. Кам'янецька ратуша є найстарішою з тих, що збереглися в Україні.

Ще одна споруда, що прикрашає площу Польський ринок, — міський колодязь XVII ст. Його інша назва — Вірменський, тому, що видовбаний у суцільній скелі на глибину майже 55 метрів за кошти вірменського купця Нарзеса. Проте, виявилось, що вода у ньому має гірко-солоний смак, отож пити її не можна.

На вулиці П'ятницькій збереглася низка цікавих громадських та житлових будинків. Серед них — Руський магістрат XVI ст., який привертає увагу незвичайним залізним водозливом у вигляді дракона. Поруч з цим будинком — двоповерхове приміщення духовної семінарії XVIII ст. У ній навчалися майбутні класики української літератури С. Руданський і А. Свидницький.

Польська брама та старий міст

Тринітарський костел

Kamyanets-Podilskiy has a lot of notable features. It is an ancient capital of Podillya. It has almost the same amount of historic architectural monuments as Kyiv and Lviv and it is on the third position after these two cities. Kamyanets is the winner of «Seven Wonders of Ukraine». It is also Ukrainians' favourite tourist destination.

Nobody knows the exact date of its foundation. Scientists and historians are still debating on this point. Some of them are sure that the first mention of it dates back to the ancient times of the 2nd–3rd centuries AD, others have the opinion that it was remarked in Armenian Chronicles of 1060–1062. There are also other versions about the date of its foundation which have relation to ancient Russ or to Lithuanian documents of 1360-s.

All versions have the right to exist but the most convincing is connected with ancient Russ.

In 2002 archeologists found ruins of powerful fortresses and other buildings in the old part of Kamyanets.

Kamyanets has so many monuments that it is almost impossible to describe them all in one book. Find the time to go to this remarkable city and see its history with your own eyes. It's definitely worth visiting it.

The fortifications were built to strengthen the power of Kamyanets that is why you can find their ruins everywhere in its old part. Towers, gates, bridges and strong thick walls were erected to make the fortress as safe as possible.

The most famous building of the Old Castle is unique with its history of rebuilding and strengthening during 14th–17th centuries.

The beginning of the 17th century and 18th–19th centuries was also important for the fortress. After reconstruction it had two more towers and baracs for soldiers. As a result it was completed and formed into the union and was called New Fortress. Famous people of those days such as

Theophil Shomberg, Englishman Archibald Glover de Glagen and Dutchman Yan de Vitte also took part in reconstruction.

The Bridge which leads to the fortress is as impressive as the whole architectural unit of the castle. Not only numerous travelers admired it but the invaders were terrified by its powerful form and shape.

Ancient buildings which were the places where different people prayed their gods could reflect the flow of the history of those days. The Orthodox Church, the Catholic Cathedral and the Minaret can tell us a lot about changes in people's lives, about wars and battles which destroyed powerful walls and strong towers as well as about people who made that history from 12th to 17th centuries.

Monuments of civil construction are represented by some buildings which were probably the most important in the city. They are the Tower of Ukrainian-Polish Magistrate, a two-storied building of Theological Seminary and the Town Hall. They were erected in 14th–18th centuries and their walls were the silent witnesses of great events in the history of the city.

Фестиваль повітроплавання у Кам'яниці

МУЗЕЇ ТА КУЛЬТУРА

НЕТІШИНСЬКИЙ МІСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

Дивлячись на будинок, який простягся уздовж широкого проспекту Незалежності, не відразу вгадаєш, що тут розташована музейна установа. Але саме тут, на першому поверсі житлового будинку, знайшов собі притулок Нетішинський міський краєзнавчий музей. Та ще й який притулок! 18 кімнат загальною площею понад 900 квадратних метрів достойно представляють історію тутешніх місць і є предметом потаємних задрощів багатьох співробітників інших музеїв. Тут є все: від ранніх геологічних епох, коли на землі ще не було жодного ссавця, до залів, що презентують новітню історію Нетішина та його околиць.

Одна з найбільших і найцікавіших — колекція рослинності краю. Кожен представлений екземпляр можна розглядати довго і ретельно, адже тут переважають об'ємні гербарії, які не часто можна зустріти в інших музеях. Їх виготовляють за спеціальною технологією. Зокрема, в окремому куточку детально представлений біоценоз сфагнового болота. Завжди викликає жвавий інтерес і велетенська колекція фауни регіону. Серед майстерно виконаних опудал тварин і птахів є кілька червонокнижних видів.

А в залі палеонтології зберігається раритетний корал. У своєму класі він — найбільший у світі. Є тут також свідки давніх геологічних епох — різноманітні мінерали та вулканічні породи, що утворилися ще тоді, коли життя на планеті існувало хіба що в одноклітинному стані.

Багата на рідкісні експонати археологічна колекція музею. Її перлини — предмети східнотшинецької культури різних періодів: від ашельської доби, що сягає корінням у ранній палеоліт, до знахідок, які датуються XVII століттям. Зокрема, бронзова доба представлена унікальними елементами зброї, прикрасами та предметами домашнього вжитку.

У нумізматичній експозиції зібрані чеканні та паперові гроші різних історичних епох: від давньоримських і давньогрецьких монет до мільйонних купюр, що «ходили» в перші роки незалежності України. А в колекції фалеристики широко представлені як радянські, так і сучасні українські нагороди та значки.

Окрему залу відведено історії сучасного Нетішина, яка тісно пов'язана з будівництвом та роботою Хмельницької АЕС. Тут зібрана унікальна колекція світлин, газетних публікацій, відзнак будівників атомної станції. А насамперед привертає увагу макет енергоблоку, розташований в центрі зали, та ще — захисний одяг персоналу атомної станції.

Нетішинський музей — це не просто сховище унікальних експонатів і полиці з експозиціями. Це — інтеграційний заклад, що практикує нові форми роботи з відвідувачами: від музичних салонів і літературних вечорів до туристичних маршрутів під орудою провідних учених Хмельниччини та України.

NETISHIN LOCAL MUSEUM

The local museum of Netishin is on a building in a wide Avenue of Independence. It has 18 rooms for exhibits of local history and presents different information from times of early geological periods to the latest history of Netishin and its outskirts.

One of the most interesting halls is the hall where local natural vegetation is represented. The Paleontology Hall has a very rare coral which is the biggest in the world and some more different minerals are also displayed here. Archeological collection of the museum is also rich in exhibits which present different epochs from early Paleolith till 17th century. The Bronze age, for example, is represented by unique weapons, jewellery and utensils. The Numismatic exhibition has a collection of coins and banknotes of various

historic times from ancient Roman and Greek coins to one-million-banknotes of the first years of independent Ukraine.

The special place in the museum is consecrated to the history of modern Netishin which is tightly connected with the construction and work of Khmelnytskyi Nuclear Power Station. A lot of pictures and newspaper articles witness its history. There are also special exhibits presenting protective clothing for the nuclear station's staff.

Netishin museum is not only a place for unique exhibits but it is also an interactive establishment which practices in different forms of activities with visitors such as musical concerts, literary parties and meetings with scientists of Ukraine and Khmelnytchina as well as hiking tours through the pine forests.

МУЗЕЙ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ

Музей пам'яті жертв голодомору 1932–33 років на Хмельниччині — один із наймолодших музейних закладів України. І найперший в нашій державі, що був присвячений саме темі голодомору, яка донедавна всіляко замовчувалась. Музей входить до складу Державного історико-культурного заповідника «Межибіж».

Кількість людей, закатованих голодом на території України, вражає. Різні джерела наводять різні цифри. Хтось пише про 5 мільйонів, хтось про 7. На музейному стенді виписане інше число: 10 мільйонів. Та якби навіть 10 тисяч, хіба злочин був би від того меншим?

Ретельно записані спогади живих свідків тієї доби, автентичні знаряддя праці, нехитрі предмети селянського побуту — усе це в музеї розташовано впереміш зі скорботними посталями виснажених людей, яким уже немає до кого апелювати, крім Бога. І вся та не видумана земна юдоль обрамлена розкішними снопами та освячена запашною хлібиною, що могла стати їхнім зворотним шляхом від відчаю до життя. Але не стала. Завдяки майстерності художника Миколи Мазура, який працював над експозицією, музей голодомору став не лише зібранням історичних фактів, але й місцем, яке багатьох змушує переосмислити свої життєві цінності та орієн-

тири. Живих свідків того лихоліття зосталося зовсім мало. Тому музей ретельно зберігає і їхні розповіді про ті страшні роки, і звіти енкаведистів, які забирали останнє, прирікаючи своїх земляків на голодну смерть, і копії нечисленних друкованих свідчень того злочину. В цьому музеї варто побувати хоча б для того, щоб відчувати біль і безвихідь тієї недовгої, але трагічної епохи. А ще він — своєрідне застереження для сучасних діячів, які за політиканством нерідко забувають про цінність людського життя, адже голодомор, скоєний в Україні більшовиками, — геноцид українського народу.

MUSEUM TO HOLODOMOR VICTIMS

The museum is a part of a historic-cultural reserve «MEDZHIBIZH» and is the youngest of the museums devoted to the memory of Holodomor victims in Ukraine. The number of Holodomor victims in Ukraine is impressive. Different sources give different numbers. Some claim that there were about 5 million victims, others confirm the amount of 7 million. The museum exhibition maintains the number of 10 million. You can be impressed by the notes of holodomor witnesses, their primitive tools and utensils. Mournful shadows of late exhausted people can be seen everywhere in the museum and they appeal with their

horror only to God not anyone else. Sheaves of wheat nearby symbolize their belief in better life.

Ukrainian artist Mykola Mazur created unforgettable images in each exposition of the museum so that they not only grab our attention but also make us think about the sense of our lives. There are only few holodomor witnesses left alive and that is why this museum becomes much more important for everyone to remember about this fact in Ukrainian history and prevent modern politicians from committing such crimes paying more attention to people's lives.

МУЗЕЙ АННИ АХМАТОВОЇ У СЛОБІДЦІ-ШЕЛЕХІВСЬКІЙ

Невеличке село, розташоване за 15 кілометрів від райцентру Деражня, було б зовсім пересічним, якби не два дореволюційні особняки, які тут збереглися. Один із них — справжній палац — маєток поміщиків Новицьких. Інший — глинобитний, простий, але добротний одноповерховий будинок. Зовні нічим непримітний, але саме йому судилося стати музеєм. Адже саме в цьому будинку не раз за своє життя перебувала видатна російська та радянська поетеса Анна Ахматова (Горенко).

Найяскравішу представницю так званої «срібної доби» російської поезії Анну Ахматову пов'язували з Поділлям міцні кровні узи. Саме тут, в Летичівському повіті, свого часу придбав собі маєток її дід Еразм Стогов. Маючи п'ятьох дочок, він згодом вирішив віддати їх заміж за сусідів-дворян. Одна з дочок, Анна, вийшовши заміж за місцевого поміщика Вакара, оселилася у Слобідці-Шелехівській — саме в цьому одноповерховому будинку. До неї часто приїжджала гостювати наймолодша сестра Інна зі своєю дочкою Анею. Згодом Інна Еразмівна проведе тут останні роки свого життя і буде похована на сільському цвинтарі. А її знаменита донька, ставши дорослою, ще не раз приїздитиме в тітчин маєток — відпочити тілом і душею. Така передісторія появи тут музею Анни Ахматової.

А відкрили його в 1989 році — до сторіччя літераторки. Спочатку думали обмежитися лише встановленням меморіальної дошки на будинку, де вона бувала. Та згодом вирішили облаштувати музей. Адже у мешканців села збереглося немало речей із цієї садиби, та й мати поетеси Інна Еразмівна спочиває на місцевому кладовищі. Зачувши про створення меморіалу Ахматової, селяни віддали в музей все, що збереглося з поміщицького дому Вакарів. Ще деякі експонати передані з Петербурга (тодішнього Ленінграду) і Москви. Чимало пам'яток ретельно збрала і зберегла перша директорка музею, місцева вчителька української мови та літератури Марія Іванівна Скорбатюк (на жаль, нині покійна). Таким чином вдалося створити повноцінну експозицію у двох кімнатах маєтку. А візитівкою музею є погруддя Анни Ахматової, виготовлене петербурзьким скульптором Віктором Зайком, яке встановлене поряд із будинком.

ANNA AKHMATOVA MUSEUM IN SLOBIDKA-SHELEKHIVSKA

A small village in 15 kilometers away from Derazhnya is an ordinary settlement but it has two unusual mansions of the pre-revolution period. One of them is a real palace which was a possession of the Novitskies landlords and the other smaller one is now Anna Akhmatova museum.

Many years ago Akhmatova's grandfather bought a mansion in this area and later, one of his daughters got married to the local landlord and started to live in the house which now is Akmatova museum. Anna enjoyed staying there very much and visited this place plenty of times.

The museum was opened in 1989 in the year of 100th anniversary of the poetess. Primarily, it had been decided to install the memorial plate on the wall of the house where she stayed but later they organized the museum.

Most of the exhibits of the museum were handed over by local villagers, some were sent from St. Petersburg and Moscow and a lot of them were gathered by its first administrator. As a result a rich exposition was made up and now it occupies two rooms of the mansion. Near the museum you can see a bust of Anna Akhmatova made by St. Petersburg's sculptor Viktor Zayk.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ

Будинок, в якому сьогодні розташований обласний художній музей, зведений у центрі Проскурова в 1903 році спеціально для Південно-Російського банку. Йому судилося довге життя, але як банківська установа він проіснував недовго. Вітер нової епохи вимів звідси рештки царських банкнот, а будинку знайшли інше застосування. Тривалий час тут квартирували партійні установи, згодом — розміщувалися редакції двох обласних газет. І лиш у 1986 році прийняте рішення створити тут художній музей.

Тепер під цим дахом мешкає мистецтво. Єдине, що поєднує теперішній заклад із колишнім — атмосфера умиротворення. Адже мистецтво, як і гроші, любить спокій. Та на цьому подібність закінчується. У велетенських залах, в яких колись шелестіли купюри, нині тихенько гріються під полуденним сонцем, що проникає крізь великі вікна, полотна живописців. Хоча, безмовними вони видаються лише на перший погляд, бо вже з близького знайомства буквально чути, яким промовистим може бути мистецтво. Коли у 1986 році це примі-

щення передали новоствореному художньому музею, тут не було нічого, крім стін і даху, які потребували ремонту. Не було жодного експонату та жодної власної колекції. І в цьому перша відмінність музею, бо зазвичай подібні заклади формуються на базі вже існуючих експонатів.

Поки приміщення ремонтувалося, визріла й концепція музею — сучасне українське мистецтво. Нині в музейних фондах зберігаються різножанрові твори: від соцреалізму до художників нон-конформістів. Усі сім тисяч полотен і скульптур періодично присутні в тутешніх експозиціях. Тут просторо, різноліко і демократично. Саме Хмельницький художній музей став ініціатором багатьох всеукраїнських мистецьких акцій, які відкрили для України і світу немало талановитих імен.

Періодично тут експонують свої роботи і сучасні хмельницькі майстри пензля та різця. Кажуть, у цих залах їхні твори розкриваються іноді несподівано навіть для самого митця. Очевидно, гроші, які колись жили в цьому домі, не встигли зіпсувати його благодатної аури.

KHMELNITSKYI REGIONAL ART MUSEUM

The history of this building started in 1903. It was specially built for the Southern Russian Bank but it existed for a very short period of time. Later, some soviet establishments and editorial offices were located there and only in 1986 they decided to organize a museum here in this building.

Now it is a place where the art lives. The atmosphere of peace and quiet meets you there. Huge halls are full of pieces of art. They are silent as it seems from the first sight. But if you spend a little time among them you can feel their spirit. In 1986 when this building became a museum there was nothing except for walls and ceilings which needed reconstruction. There was not even one exhibit and it was a special feature for this museum.

While reconstructing the building they decided to devote it to the modern Ukrainian art. As a result the museum has had 7000 exhibits which take the place of each other from time to time. The fund of the museum has the pieces of different art styles from realism to nonconformism. The Art Museum of Khmel'nitskyi is famous for its initiative to discover new names of talented Ukrainian artists and make them well-known not only in Ukraine but also in the world.

Modern local artists and sculptors show their works in the museum and they say that sometimes they can see their own paintings and sculptures from the unexpected angle. It seems that the atmosphere of the building was not spoiled by the banknotes which stayed here many years ago.

Картини з фондів музею: А. Антонюк, І. Задорожний, Б. Буряк
Paintings from the museum: A. Antoniuk, I. Zadorozhny, B. Buriak

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР іМ. СТАРИЦЬКОГО

У цій, зовні не вельми привабливій, монолітній сіро-бетонній споруді, не відразу можна впізнати театр. Хіба що дві маски на фасаді вказують: під цим дахом мешкає мистецтво. Та афіші обабіч входу вже не залишають сумніву: таки насправді тут знайшла собі притулок Мельпомена. Вигідно підкреслює призначення споруди і її внутрішній інтер'єр: просторе фойє, зручна велика зала, широка сцена, велетенські світильники створюють атмосферу непересічності і причетності до високого.

Та й, зрештою, не з приміщення, і навіть не з вішалки, про яку так часто згадують любителі штампів, починається справжній театр. Актори, режисери, сценаристи, робітники сцени — ось його справжній скарб. І таких скарбів театр мав та і сьогодні має немало.

Його історія розпочалася ще в 1931 році в Ново-черкаську, де було створено Крайовий український державний драматичний театр. Новостворена трупа відразу поставила для себе високу творчу планку і згодом вже ніколи її не опускала. Домашні сценічні виступи та численні гастрольні тури зробили театр знаним не тільки на Північному Кавказі. Під час гастролей у Мінеральних Водах його вистави уподобав відомий радянський політичний діяч Григорій Петровський. Він став

протегувати театру, який згодом й отримав його ім'я. Незабаром театр перевели у Вінницю, а згодом, незадоволюючи до війни, у Кам'янець-Подільський. Повернувшись з евакуації, театр осів у Проскуріві — новому обласному центрі. Відтоді його історія нерозривно пов'язана з Хмельницьким. За більше, ніж вісім десятиліть свого існування театр не тільки змінив багато пунктів прописки і приміщень, але й виплекав не одне покоління талановитих майстрів сцени. Серед них — немало заслужених і народних артистів України. Театральні режисери сміливо беруться за вистави, що давно стали перлинами світової драматургії, не боячись втілювати новаторські ідеї. Майстерність акторів завжди знаходить жвавий відгук і у хмельницьких глядачів, і у тих, хто відвідує їхні вистави під час гастрольних турів.

Незважаючи на назву музично-драматичний, театр не обмежується лише драматичними постановками. Щедрі таланти тутешніх акторів дозволяють ставити і оперету, і балет.

У 2009 році театр отримав ім'я Михайла Старицького, чий вистави не раз йшли на його сцені. А в 2012 високі творчі досягнення його колективу відзначені статусом «академічний».

KHMELNITSKYI ACDEMIC MUSICAL DRAMA THEATRE BY STARITSKIY

This massive grey building is not usual to be a theatre. Only two masks as a symbol of the theatre can suggest us this idea. But the interior of the building is very impressive. A huge hall with giant chandeliers, a wide stage and comfortable chairs in the auditorium present us amazing atmosphere of Melpomene. And the real treasure of the theatre is its cast, director, script writers, stage workers and everyone who is related to the theatre.

Its history started in 1931 in Novocherkask where the Ukrainian State Drama Theatre was formed. New theatrical company made up its plans and had a great success of it not only in Northern Caucasus but also in other regions nearby. Once in Mineralny Vody where the theatre was on its tour a well-known soviet politician Grigoriy Petrovskiy visited its play and he liked it very much. Since then he had supported the theatre which later was named after him. Soon the theatre went to Vinnitsa and before the World War II it moved to Kamyanets-Podilskiy.

After evacuation the theatre found its place here in Proskuriv which became a new regional center. Since then its more than 80-year-old history has been tightly connected with Khmelnytskyi. A lot of talented actors and actresses played in its performances. Theatrical directors present plays which now are the pearls of world drama and the audience is grateful a lot for the shows. Nowadays the theatre presents not only dramas but also operas and ballet. In 2009 the theatre was renamed after Mykhaylo Staritskiy whose plays were performed on the stage. In 2012 the theatre gained the title «academic».

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ОБЛАСНИЙ ТЕАТР ЛЯЛЬОК

Його назва — «Дивень», і театр насправді дивує. Починався він у 1970 році з двох кімнат при тодішній обласній філармонії та з ентузіазму його першого головного режисера Сергія Єфремова і перших акторів. І хоча на початку дехто сприймав їхню справу як хобі, митці швидко довели: вони — професіонали, і з ними у Хмельницький прийшов новий вид мистецтва. Згодом театр отримав притулок в одному з будинків центру міста, а наприкінці 80-х переселився у красиве приміщення на центральній вулиці, відоме старшому поколінню хмельничан як Палац піонерів, а історикам — як дім фабриканта Соломона Маранца.

Театр швидко завоював своїх глядачів і прихильників. Як не дивно, ними стали не лише діти, а й доросла аудиторія. З віком театр буквально виростав із дитячих штанців, зумівши поєднати, здавалося б, непоєднані речі: дитячу безпосередність сприйняття будь-якого мистецтва і дорослу філософічність своїх вистав.

Буквально з перших літ існування слава про Хмельницький ляльковий прокотилася не лише Україною, але й усім театральним світом Радянського Союзу. Завдяки міцному сплаву досвідчених корифеїв сцени і молодих талантів він став своєрідною творчою майстернею. Таким собі гончарним колом, де з первісної глини талант ліпив неперевершені вироби.

Наприкінці 80-х років, з приходом двох талановитих випускників Ленінградського театрального інституту Сергія Брижаня та Михайла Ніколаєва, театр отримав новий імпульс до розвитку. Брижань став головним режисером театру, Ніколаєв — головним художником. Для двох молодих митців, не зашорених умовностями і штампами, Хмельницький ляльковий — то місце втілення найсмеливіших творчих ідей. Саме вони привнесли у творчість театру поетичність, піднявши його вистави до вершин драматургії. Це приваблює до театру не лише молодих мам і бабусь зі своїми внуками, але й самостійну дорослу аудиторію, яка тяжіє до філософського осмислення буття. Сьо-

годні в театральному репертуарі — понад 60 вистав, кожна з яких — справжня мистецька перлина. На його підмостках творять дива кілька заслужених артистів України, щедро ділячись своїми надбаннями з молодшими колегами.

У 2010 році в приміщенні театру проведено капітальний ремонт, що зробило його ще привабливішим і комфортнішим. Того ж року театр отримав звання академічного.

KHMELNITSKYI REGIONAL ACADEMIC PUPPET THEATRE

The theatre has a name «Wonder» and it really wonders everyone who visits it at least once. It started in 1970 in two rooms of the Philharmonic society with the enthusiasm of its first director Sergiy Yefremov and a few other actors. People thought that it was only a hobby for those who performed their plays and shows but actors proved their skills and became professionals. Some time later the Puppet Theatre moved to one of the buildings in the city center and later to the beautiful mansion of a factory-owner, Solomon Marants.

The theatre has gained its popularity by its ingenious and philosophical art. Not only children like its shows but adults, too.

From the first years of its work the theatre became popular not only in Ukraine but also in all the republics of the former Soviet Union.

In the late 1980s the theatre received a new burst of energy because of two new men who arrived here and became the director (Sergiy Brizhan) and the main artist (Mikhaylo Nikolayev). They gave a new birth to the Puppet Theatre and its ideas. Now the theatre has more than 60 shows and each of them is a masterpiece.

In 2010 a new headmaster Alla Pundik organized its total redecoration and made it even more attractive than before. The same year the theatre gained the title «academic».

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ФІЛАРМОНІЯ

Сьогодні приміщення філармонії — це велична будівля з колонами, розташована в центрі міста. Поряд — один із чотирьох пам'яток Богдану Хмельницькому, споруджених у місті, яке носить його ім'я. Але історія обласної філармонії починалася не тут, а в колишньому обласному центрі Кам'янці-Подільському. Саме там у 1938 році створена обласна філармонія. Лише по війні, в 1945, її відновили вже в Проскуріві. Колективу філармонії є чим і ким пишатися. Адже в її стінах починали свою творчу кар'єру такі видатні майстри пісенного жанру як Микола Мозговий, Василь Зінкевич, Микола Гнатюк, тріо Мареничів, Лідія Ротару, а також російський поп-співак Валерій Леонтьєв. Що ж стосується гастролерів, то, мабуть, ні в колишній державі, ні в теперішній немає жодної знаменитості, яка б не провела тут концертів. Та крім артистів, які тут перебували, так би мовити, транзитом, Хмельницька філармонія стала справжнім домом для десятків, якщо й не сотень, тутешніх талантів.

Гордість філармонії — український Державний ансамбль пісні і танцю «Козаки Поділля», який фактично є її ровесником. За цей час він змінював статус і назви, мінялися його керівники та артисти, але незмінними залишалися високий професіоналізм, високі сценічні вимоги та відданість народному мистецтву. Нині

ансамбль «Козаки Поділля», очолюваний народним артистом України Миколою Балеюмою, є одним із кращих танцювальних і співочих колективів України.

Високо несуть славу обласної філармонії і її сьогоднішні музиканти та вокалісти: народна артистка України Марія Ясіновська, заслужені — Микола Довгальов, Наталія Молдаван, Фатіма Чергіндзія, Наталія Тимчишак, Олена Леонова, лауреати міжнародних конкурсів — Ольга Абакумова, Ольга Малик, Ганна Панкова, Віктор Шайда, солісти — Степан Дробіт, Олена Івасюк, Сергій Іваськевич.

Голоси тутешніх виконавців звучать на різних континентах, а віртуозне виконання музичних творів дивує навіть досвідчених знавців мистецтва. Їх знають, ними захоплюються, їм аплодують на багатьох сценах світу. Добре знаний серед шанувальників і академічний симфонічний оркестр філармонії, очолюваний Сергієм Леоновим, та камерний оркестр під диригуванням Олександра Драгана. У 1991 році в філармонії було встановлено орган фірми Rieger Kloss, який тепер чарує своїми потужними акордами відвідувачів органної зали.

Загалом філармонія об'єднує сім творчих колективів, кожен з яких вирізняється творчою самобутністю і має тисячі шанувальників як у Хмельницькому, так і далеко за його межами.

KHMELNITSKYI REGIONAL PHILHARMONIC SOCIETY

Today the building of the Philharmonic is a massive building with columns situated in the city center. There is a monument to Bohdan Khmelnytskyi nearby. The history of the regional philharmonic did not start here but in Kamyanets-Podilskiy which was a regional center those days. It was 1938 when it started and only after the war in 1945 it was renewed in Proskuriv. Many well-known singers began their career here in the philharmonic. They are Mikola Mozgoviy, Vasil Zinkevich, Mikoa Gnatyuk, trio Marenich, Lidiya Rotaru and Valeriy Leontiyev.

We are proud of «Kozaky of Podillya» State Song and Dance Ensemble which was organized here almost in the first days of the Philharmonic. Time has changed the name and the participants of the ensemble but the level of their professional skills have remained the same. Nowadays this group of dancers headed by Mikola Balema is one of the best in Ukraine.

Charming voices of the philharmonic singers attract and impress the audience both in Ukraine and abroad. People also like listening to the symphony orchestra conducted by Sergiy Leonov and the chamber orchestra conducted by Olexandr Dragan. In 1991 Rieger Kloss organ was set in

the philharmonic and now it fascinates the audience by its powerful chords.

The philharmonic has seven musical groups altogether and all of them are unique and have admirers not only in Khmelnytskyi but also in Ukraine and other countries.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

Музей, який розташований у Хмельницькому за адресою вул. Подільська, 12, веде відлік своєї історії ще з 1929 р. Саме тоді в Проскуріві з'явилася перша музейна установа. Обласним він став напередодні війни, у 1941 р., коли Проскурів набув статусу обласного центру. Декілька разів музей, не з власної волі, змінював приміщення, аж доки «тимчасово» не оселився на Подільській. Така тимчасовість триває з 1986 р., і поки що кінця їй не видно. Незважаючи на брак виставкових площ, музей намагається репрезентувати якнайбільше експонатів, що зберігаються в його фондах. А їх тут загалом близько 80 тисяч.

У семи музейних експозиціях широко представлена історія і природа краю. Тут є декілька унікальних зібрань: колекція прикрас доби Київської Русі, одна з найбільших в Україні колекцій зброї. У залі «Проскурів. Романтика старовини» представлені предмети інтер'єру та одягу проскурівчан, які жили трохи більше століття тому. Зал етнографії знайомить із традиціями

та побутом подолян. Незмінно викликає жвавий інтерес у відвідувачів, особливо юних, експозиція «Природа рідного краю». Найновіша експозиція з археології розповідає про полювання первісних людей. Тут навіть споруджено невеличке житло давньої людини, в якому можна посидіти і поміркувати над сенсом буття. А нещодавно в музеї стартував проект «Експонат місяця». Тепер тут щомісяця виставлятимуть один з унікальних експонатів, і відвідувачі зможуть почути докладну розповідь про нього.

Найновіша і, мабуть, найдраматичніша, експозиція музею присвячена військовим діям на Донбасі. Вона містить речі, привезені безпосередніми учасниками війни. Незважаючи на те, що музейному приміщенню всього тридцять років, тут уже встигли оселитися двоє привидів. Принаймні, нічні охоронці, які стерегли всю цю старовину до встановлення охоронної сигналізації, стверджували, що нерідко чують чийсь кроки у підвалі, де зберігаються музейні фонди.

KHMELNITSKYI LOCAL MUSEUM

The history of the museum at 12, Podilska Street started in 1929 when it became the first one of its kind in old Proskuriv. It received status «regional» when Proskuriv became the regional center before the war in 1941. The museum had changed its place several times until it moved to Podilska Street and it is still there. Despite the fact that the museum is not big in size it has a lot of exhibits in its funds and tries to display as many artifacts as possible. There are about 80 thousand exhibits altogether.

Seven halls present history and nature of our region. Some unique exhibitions display jewellery of Kiyivan Russ and one of the biggest collections of weapons in Ukraine. Young visitors like «Native nature» hall with its wigwam where it is allowed to sit inside. The ethnographical hall presents items of old furniture and clothing. The museum has recently started the project «The exhibit of a month» which has the idea to show one of the rarest artifacts and to present its history to the visitors.

The newest and the most dramatic exhibition is devoted to the war in the East of Ukraine and it has personal objects of the participants. There is also a legend that the museum has two ghosts whose steps are sometimes heard in the basement with the funds of the museum.

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ-ЗАПОВІДНИК

Ще на початку 1890 р. на засіданні єпархіального історико-статистичного комітету прийняте рішення про створення церковного давньосховища — музею старожитностей. Відтоді він і веде свій лік.

Мабуть, говорити про музей у Кам'янці-Подільському не зовсім доречно, бо фактично усе старе місто, з його храмами, фортецею, підземеллями та вежами — суцільний музей — пам'ятка архітектури, що вже дев'ять століть височіє під відкритим усім вітрам подільським небом.

Музей розмістився у шести об'єктах на території, що загалом перевищує 5 гектарів землі. А з 2012 р., за адресою Польський ринок, 18, почав функціонувати ще один структурний підрозділ музею — туристично-інформаційний центр, в якому можна отримати вичерпну інформацію про те, що і де можна подивитись, як розважитись, де попоїсти і переночувати. Тут є все аби задовольнити і вдумливого споглядальника старовини, і шанувальника епатажних розваг. Площа музейних експозицій становить півтори тисячі

квадратних метрів. Стоячи фактично на кордоні між античним, витонченим Заходом та напівдиким, напівязичницьким Сходом, а також на перетині християнського світу з мусульманським, середньовічний Кам'янець увібрав у себе елементи багатьох культур. Тут уживалося і спокійно співіснувало те, що, здавалося, було відроду приречене на антагонізм.

Не випадково його головний, донині діючий, кафедральний костел поєднав у собі риси католицького храму та мусульманської мечеті. Мінарет, увінчаний скульптурою Діви Марії, — такий симбіоз існує лише тут, в єдиному місці на землі. Під цим куполом збереглися фрески роботи італійського майстра Сампіні, чудове дерев'яне різблення, виконане за проектом архітектора Яна де Вітте. Тут знайшла притулок мармурова спляча Лаура — неперевершена робота скульптора Бродського. Та особливої величі цим стінам надають звуки органу, що був спеціально для цього костелу виготовлений ще в середині XIX ст. у Відні.

Найстаріша музейна експозиція — відділ старожитностей, де розміщені експонати доісторичної і давніх історичних епох, знайдені на території області.

Ще одне несподіване диво провінційного міста — унікальна картинна галерея, в якій полотна видатних майстрів європейської школи органічно поєднуються з роботами талановитих подільських живописців. Багате зібрання святих ликів репрезентує не тільки різні школи іконопису, але й фактично представляє живописні ілюстрації до багатьох релігійних сюжетів. А на двохсотлітніх портретах кам'янецьких вельмож, здається, ще навіть не скрізь просохла фарба.

Неодмінно надовго закарбуються у пам'яті і відвідини міської ратуші, яка вже шість століть височіє над містом. Вона — своєрідний символ Магдебурзького права, дарованого місту князями Коріатовичами ще у 1374 р. Не дивно, що саме тут, в одному із залів Ратуші, нині знаходиться експозиція, присвячена історії міського самоврядування. В інших двох залах панують гроші. Тут можна побачити, а за великого бажання навіть і спробувати на зуб монети різних часів та різного ґатунку: від дрібних мідяків, що водилися навіть у кишенях ремісничого люду до срібних талярів, якими набивали свої капшуки тодішні господарі життя. Та найбільше несподіваних відкриттів і таємниць приховує підземелля Ратуші. Там відтворено антураж середньовічного суду з його єзуїтськими методами дізнання, винахідливими пристроями для катувань і жахаючим духом інквізиції.

На площі перед Ратушею привертає увагу восьмигранна споруда. Вона зведена над старою міською криницею, яку називають Вірменською. Викопали, а точніше, видобули її в камені ще наприкінці XVII ст. Глибина цього творіння становить майже 55 метрів, а діаметр — близько 3. Діставшись води, середньовічні копачі були вельми розчаровані: вода виявилася соленою і непридатною для пиття. Але, кажуть, на технічні потреби її все-таки використовували. Зараз приміщення криниці — виставкова зала музею.

І, звичайно ж, перлина музею та його найбільший об'єкт — стара фортеця або старий замок. Це фактично одна з найвеличніших фортифікаційних споруд, які дійшли з часів середньовіччя до сьогодення. По периметру замку розташовано 11 веж, кожна з яких має свою назву і зберігає свою історію. В різні періоди історії фортеця була і оборонною спорудою, і гарнізоном, і в'язницею. Нині вона — великий музейний об'єкт, вивченню якого можна присвятити не одну добу. Щоб звабити найвибагливіших екскурсантів працівники музею впровадили навіть нічні екскурсії, а також придумали квест «У пошуках ключа від замку» та регулярно проводять майстер-класи зі старовинних ремесел і розваг.

А ще, як у кожному поважному замку, тут мають власного привида і розповідають місцеві страшилки про душі бранців фортечного підземелля.

З високих мурів фортеці відкривається приголомшливий вид на старий Кам'янець із його величавими куполами храмів, кам'яними будівлями та неповторним колоритом міста-космополита. Такий собі подільський Вавилон.

KAMYANETS-PODILSKIY STATE HISTORICAL MUSEUM-RESERVE

At the beginning of the year of 1890 they decided to organize ecclesiastical depository- the museum of antiquity. Since then its history started. Besides, we can say that the whole old part of Kamyanets-Podilskiy is the museum itself and it has already existed for nine centuries.

The total area of the museum is one thousand and a half square meters and it contains seven objects at its territory. Kamyanets is a unique combination of several cultures which seems to be never joined together.

The art gallery is a unique wonder for this provincial town. It has paintings of famous European artists as well as the works of local talented painters. A great collection of icons represents different schools of icon writing and describes many religious plots. Two-hundred-year-old portraits of local magnates are very well preserved, too.

The ancient building of Town Hall is a symbol of Magderburg's Law presented to the town by Princes Koriatoviches in 1374. That is why you can find here the exhibition devoted to the town's self-government. The other halls are the place for coins and banknotes of different value. But the most unexpected mysteries wait for you in the underground halls. There you can find horrible instruments for tortures which were used by the Middle-Age court with its Jesuitical methods of inquiry. At the square in front of the

Town Hall your attention can be caught by the octahedral construction which was erected over the local well and called Armenian. It was carved in the rock in the late 17th century and had a depth of 40 meters and a width of 3 meters in diameter but the water in it appeared to be salty and improper to drink. Nowadays it is used as an exhibition hall of a museum.

The old fortress or the old castle is the largest and the most popular place with tourists. As a fact it is one of the grandest fortification constructions which has remained since the Middle Ages. The castle has 11 towers and each of them has its own name and saves its own history. In different times it had different functions. It was a fortification construction as well as a garrison and a prison. Today it is a huge museum and you can spend more than one day here to explore its exhibits. To attract more visitors they spend night trips around the fortress and organize a quest called «Searching for the castle key». Moreover, they also have some legends about ghosts who live there in the castle and excite visitors' imagination.

You can admire the view from the castle walls to the old town with its great church domes, stone buildings and unique flavor of the town-cosmopolite, so called Podolian Babilon.

ПРИРОДА КРАЮ

Хмельницька область займає площу 20,6 тис. кв. км або 3,4 % території України. З півночі на південь вона простягається на 220 км, із заходу на схід — на 120 км. Значна протяжність території області з півночі на південь, її розташування у двох природних зонах — лісостеповій та широколистяно-лісовій, існування водних екосистем басейнів Дніпра, Південного Бугу, Дністра, унікальної Товтрової гради зумовили значну різноманітність ландшафтів, рослинного і тваринного світу.

ГЕОЛОГІЯ

Територія Хмельницької області розташована у південно-західній частині Східно-Європейської платформи в межах двох її тектонічних структур — Українського щита і Волино-Подільської плити. Український щит є найдавнішою ділянкою земної кори на території України і найбільш піднятою частиною фундаменту платформи. Виходи гранітоїдів, гнейсів, кристалічних сланців на поверхню спостерігаються у відслоненнях північно-східної та східної частин області, особливо у долинах річок Случ, Південний Буг та їхніх приток.

Глибина залягання кристалічного фундаменту в межах області зростає з північного сходу на південний захід від 0 м до 1200 м. У південно-західному напрямку поверхня щита поступово занурюється і вкривається дедалі більшою товщею осадового чохла — пісковиками, аргілітами, пісками венду, мергелями й доломітами силуру; на крайньому південному заході — глинисто-піщаними відкладами девону. Майже повсюдно територією поширена нижньокрейдова товща — пісковики, піски, вапняки, глини. Палеозойські, мезозойські і докембрійські відклади відслонюються у долинах річки Дністер та її приток.

Четвертинний (антропогенний) покрив майже суцільний (за винятком крутих ділянок схилів) і має потужність до 25–30 м.

Кристалічні породи на річці Південний Буг у Летичівському районі (близькі пороги)

Скелі біля села Врублівці Кам'янець-Подільського району

МІНЕРАЛЬНО-СИРОВИННІ РЕСУРСИ

Кристалічні породи українського щита та осадові відклади Волино-Подільської плити визначають специфіку мінерально-сировинної бази Хмельницької області. Тут поширені нерудні корисні копалини, які є сировиною для будівельної промисловості (камінь будівельний, камінь тесовий, пісок будівельний, глиниста сировина для грубої та будівельної кераміки, цементна сировина та ін.).

Область не має металевих мінеральних ресурсів, а з горючих є лише торф і незначні поклади бурого вугілля.

У Шепетівському, Полонському, Старокостянтинівському, Старосинявському, Лeticівському районах зосереджені родовища гранітоїдів (гранітів, гранодіоритів, гнейсів) — Климентовицьке, Судилківське, Полонське, Головчинецьке, Русанівське та ін. Для родовищ характерний високий ступінь освоєності, вони, в основному, розробляються на щебінь і бут. Гранодіорити Судилківського родовища придатні для виготовлення облицювальних блоків.

Основною мінеральною сировиною південних районів Хмельниччини є вапняки (їх поклади поширені в усіх частинах області). Вони використовуються як пиляний камінь і становлять основну частку цього ресурсу в Городоцькому, Дунаєвецькому районах; як сировина для випалювання вапна (Нігинсько-Вербецьке, Закупнянське та інші родовища); для цукрової промисловос-

ті (Вербецьке, Нігинсько-Вербецьке, Лисогірське родовища), для цементної (на базі Гуменецького родовища працює потужний Кам'янець-Подільський цементний завод), для будівельної (щебінь і бут) — родовища у Чемеровецькому, Городоцькому, Дунаєвецькому районах.

Піски різного геологічного часу поширені в усіх районах області, найпотужніші поклади зосереджені у Славутському та Ізяславському районах і використовуються для виробництва будівельних розчинів, силікатної цегли, бетону, автошляхового покриття та ін. Кварцові піски Славутського родовища придатні для виробництва скла.

У відслоненнях Дністра і його приток — Калюсу і Ушиці — зустрічаються пісковики, які зрідка використовують для місцевого будівництва.

У північно-західній частині області (Білогірський район) наявні значні поклади крейди (Підлісцівське родовище), а у південно-східній (басейни рік Ушиці та Калюса) — мергелів крейдової системи, які можуть використовуватися для виробництва цементу.

На заході Кам'янець-Подільського району є декілька родовищ гіпсу (розробляється Кудриницьке). Він придатний для меліорації ґрунтів, будівельних, медичних та інших потреб.

У Гринчуцькому родовищі Кам'янець-Подільського району добувають абразивну сировину (пластові кремені).

*Гуменецький вапняковий кар'єр
у Кам'янець-Подільському районі*

*Водно-болотне угіддя поблизу с. Головчинці
Летичівського району*

В області багато родовищ лесів, лесовидних суглинків і глин. На цій базі працюють підприємства з виробництва цегли та черепиці, будівельної і декоративної кераміки.

У Шепетівському та Полонському районах добувають каоліни для виробництва вогнетривкої цегли.

Хмельницька область — єдиний регіон в Україні, де розвідані родовища сапонітових глин. Найбільші їх поклади є у Славутському районі (Варварівське і Ташківське родовища). Сапоніт — це унікальний природний сорбент, він має високі іонообмінні, каталітичні та фільтраційні властивості.

У південно-східній частині області біля с. Стара Ушиця є промислове скупчення бентонітових глин

(Пижівське родовище), які є унікальною сировиною для хімічної та інших галузей промисловості.

В області трапляються поклади фосфориту, графіту, глауконіту, апатитів, доломіту, трепелу (Кам'янець-Подільський район), невеликі прояви флюориту (Дунаєвецький, Новоушицький, Вінковоцький, Ярмолінецький та інші райони).

На Хмельниччині є значні поклади торфу. Він утворився у заболочених частинах заплав річок Горині, Случа, Хомори, Південного Бугу та їх приток.

Склад і запаси корисних копалин Хмельницької області сприяли розвитку в ній промисловості будівельних матеріалів, окремі виробництва якої працюють не тільки на місцевий, але й на зовнішній ринок.

Справжнім багатством Хмельниччини є різноманітні мінеральні лікувальні і столові води, унікальні за хімічним складом і високою бальнеологічною активністю. Лікувальні мінеральні води області належать до шести груп: слабомінералізовані з підвищеним вмістом органічної речовини типу «Нафтуса», хлоридні натрієві малої мінералізації без специфічних бальнеологічних компонентів типу «Миргородська», хлоридні натрієві бромні води високої мінералізації, хлоридні кальцієво-натрієві бромні слабкі розсоли, слабомінералізовані радонові, слабомінералізовані вуглекисло-радонові. Природні столові води є гідрокарбонатними різного катіонного складу. На території Хмельницької області розвідано 12 родовищ мінеральних вод, зокрема: Збручанське, Маківське, Зайчиківське, Волочиське, Мукшинське та ін. Нині на базі родовищ функціонують санаторно-курортні заклади (найвідоміший — курорт «Сатанів»).

*Річка Студениця поблизу села Калачківці
Кам'янець-Подільського району*

РЕЛЬЄФ

Хмельниччина простягається в межах центрально-східної частини Подільської і крайньої східної частини Волинської височин.

Подільська височина займає середню і південну частини області (понад 80% її території), вона високо піднята над рівнем моря і має переважно плоску або хвилясту поверхню. Її ще називають Подільським плато.

На Волинській височині, яка має менші абсолютні висоти, розташований Славутський район і північні частини Ізяславського, Шепетівського та Полонського районів.

Середня абсолютна висота області над рівнем моря становить 275 м, максимальна — 409 м (товтра Велика Бугаїха в Чемеровецькому районі), мінімальна — 121 метрів (рівень Дністровського водосховища).

Найвищою частиною області є Верхньобузька височина, яка розташована в центрі. Тут знаходиться верхів'я річки Південний Буг та його приток. Ріки врізані неглибоко, долини мають переважно положисті схили, до яких прив'язана розгалужена сітка балок, що надає поверхні горбогірного вигляду.

На північ від Верхньобузької височини розташована Горинь-Слуцька (Північноподільська) лесова хвиляста височина. А далі на північ, за Шепетівкою — Ганнопільське плато, або Шепетівська рівнина, яку від Горинь-Слуцької височини відділяє 20–30-метровий уступ. Цей уступ є давнім розломом, який розділяє подільську і волинську частини кристалічного фундаменту. Шепетівська рівнина відзначається нижчими абсо-

*Сосновий ліс біля с. Климентовичі
Шепетівського району*

лютними висотами поверхні, вкрита пісками та лесовидними піщанистими суглинками.

На південь від Верхньобузької височини поверхня знижується в напрямку Дністра, і тому цю частину області називають Придністров'ям. На ній височіє Товтрова гряда — унікальна горбогірна вапнякова система. Річка Дністер та її притоки утворюють глибокі (від 10 до 80 м) каньйоноподібні, дуже мальовничі долини.

*Дністровські схили поблизу села Слобідка
Малиновецька Кам'янець-Подільського району*

*Долина Південного Бугу
на Летичівській рівнині*

КЛІМАТ

Область витягнута з півночі на південь і це обумовлює деякі відмінності клімату між північними та південними районами. Так, у північних районах середньорічна температура становить $+6,8\text{ }^{\circ}\text{C}$, а в південних — $+7,3\text{ }^{\circ}\text{C}$. Середні січневі температури повітря найнижчі в центральній частині області ($-5,4\text{ }^{\circ}\text{C}$) через розташування на підвищеній безлісій частині височини. Влітку повітря може нагріватись до $+39\text{ }^{\circ}\text{C}$ (абсолютний максимум), а взимку охолоджуватись до $-34\text{ }^{\circ}\text{C}$ (абсолютний мінімум).

На території області випадає достатня кількість опадів (530–670 мм на рік). Найбільше їх на півночі, найменше — на півдні. Через тенденції глобального потепління останніх двох десятиліть, спостерігаються відхилення від середніх значень кліматичних показників.

ҐРУНТИ

Ґрунти Хмельниччини сформувались переважно на карбонатних лесових відкладах. На рівнинних ділянках Подільської височини під степовою рослинністю утворились чорноземи глибокі, а на розчленованих ділянках під лісовою рослинністю виникли лісові опідзолені ґрунти — від ясно-сірих до чорноземів опідзолених.

У північній частині області поширені дерново-підзолисті, піщані та супіщані ґрунти. Найбільшу площу займають лісостепові опідзолені ґрунти. На території Хмельницької області нараховують 52 ґрунтові відміни.

ПОВЕРХНЄВІ ВОДИ

Річкова мережа області утворена понад 3,7 тисячами водотоків загальною довжиною близько 13 тис. км, в тому числі великі річки: Дністер (в межах області 158 км) і Південний Буг (140 км); середні річки: Збруч (247 км), Горинь (150 км), Случ (119 км).

Річки Хмельниччини належать до басейнів Дністра (37,6% території області), Південного Бугу (22,4%) та Дніпра (40%) і відзначаються дуже характерними планами: ріки басейну Дністра (Збруч, Смотрич, Тернава) течуть на південь паралельно одна одній; ріки центральної частини області (Південний Буг, його притоки та Случ і Хомора) течуть на схід, а ріки північної частини (Горинь, Корчик) — на північ.

Хмельниччина є малоозерною, тут є близько 50 природних водойм площею від одного гектара і більше: оз. Святе, оз. Романини, оз. Бледні басейну річки Горинь, оз. Солонча у басейні річки Збруч. У результаті видобувної діяльності утворилось немало озер техногенного походження, які інтегрувалися у природний ландшафт і є чудовим місцем відпочинку (Голубі озера у Славутському районі).

У Хмельницькій області багато штучних водойм, найбільше їх у басейні Південного Бугу, найменше — на ріках Придністров'я. Зараз в області є 55 водосховищ та близько 2,3 тисяч ставків. Найбільшими водосховищами Хмельниччини є водойма-охолоджувач Хмельниць-

кої атомної електростанції, Дністровське, Щедрівське, Кузьминське, Анаставське.

Незначну площу території займають болота, які поширені переважно в заплавах рік Горинь, Вілія, Случ, Хомора, а в долинах приток Південного Бугу і Дністра трапляються тільки у верхів'ях.

ЛАНДШАФТИ

Через істотну відмінність геологічних та ґрунтово-кліматичних умов, а також рослинного і тваринного світу кожна частина області має свій неповторний ландшафт.

Північна частина області — це хмельницьке Мале Полісся. Ця територія має низькі абсолютні висоти поверхні, вкрита пісками, на яких сформувались дерново-підзолисті ґрунти, на них зростають дубово-соснові та соснові ліси.

У центральній частині області (Верхнє Побужжя, Північне Поділля) поширені типові подільські лісостепові ландшафти. Тут переважають ґрунти чорноземного типу, які утворились на лесовидних суглинках. На вирівняних ділянках сформувалась лучна рослинність, але через активне землеробство її залишилось мало. На горбистих місцевостях ростуть дубові ліси з домішкою граба, липи, ліщини та інших подільських деревних рослин.

Для півдня Хмельниччини (хмельницького Придністров'я) характерні рівнинні межиріччя з опідзоленими і глибокими чорноземами, каньйоноподібні долини рік і значна лісистість. У цій частині області клімат найтепліший.

Своєрідним природним комплексом краю є Товтрова гряда, яка включає вкритий лісом плосковерхий масив Головної товтрової гряди; гостроверхі, скелясті й безлісі гряди бічних товтр; невисокі горби та міжтовтрові рівнини.

У Товтрах поширені карстові утворення. Переважають дрібні форми — тріщини, борозни, комірки та інші, які утворюють на головній гряді справжні карстові поля; трапляються печери.

*Чорноземи в селі Стрихівці
Ярмолинецького району*

Зимовий Дністер

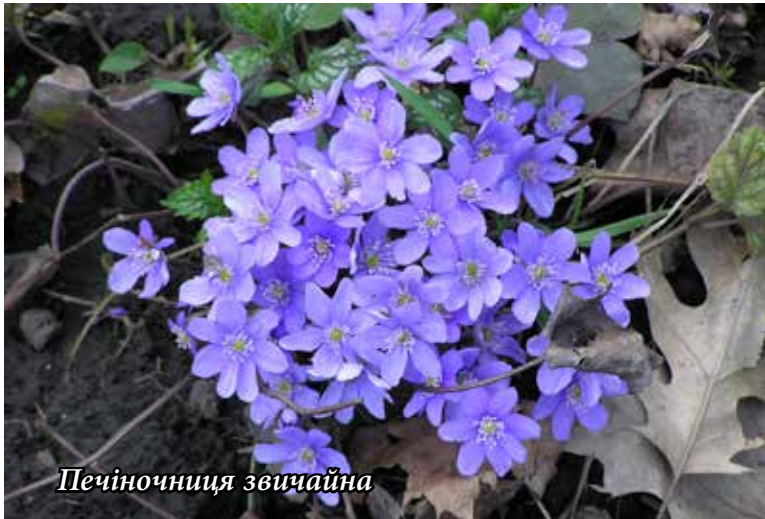
*Водоспад на річці Смотрич у селі Купин
Городоцького району*

Лелеки

*Півники болотні у Вовчанському
заказнику Деражнянського району*

Печіночниця звичайна

Польський гриб

Вуж звичайний

РОСЛИННИЙ І ТВАРИННИЙ СВІТ

Хмельниччина дуже різноманітна за видовим складом рослин і тварин. Флора області представлена понад 1700 видами.

Залісненість території області складає близько 13%. Більша частина лісової території вкрита листяними лісами — грабово-дубовими та дубовими. Близько третини припадає на хвойні (соснові) ліси; також зростають мішані (дубово-соснові) ліси. На схилах Товтрової гряди трапляються невеликі ділянки букових лісів — тут проходить східна межа їх поширення.

Степова рослинність у природному вигляді збереглася на схилах Товтр та річок басейну Дністра. Вона представлена трав'янистими рослинами та чагарниками. Значні площі займають луки, які поширені у заплавах річок, є суходільні луки.

Незначною за площею, але своєрідною за видовим складом є скельна рослинність, яка зростає на стінках каньйонів річок і скелястих товтрах. Скельна флора представлена як типовими видами, так і рідкісними, наприклад, шиверекія подільська — ендемічний вид.

Болота і водні об'єкти Хмельниччини є місцем зростання болотної, водної та прибережно-водної рослинності.

116 видів флори Хмельниччини занесені до Червоної книги України, 150 видів є регіонально рідкісними і підлягають особливій охороні на території області. Тут зростають рідкісні й типові природні рослинні угруповання, які включені до Зеленої книги України.

Найбільше різноманіття фауни збереглося у південній придністровській частині Хмельниччини та у великих лісових масивах півночі області, а також у долинах річок і біля водойм. Фауна Хмельниччини представлена безхребетними, рибами, земноводними, плазунами, птахами і ссавцями, їх загальна чисельність складає біля 2000 видів. До Червоної книги України занесено 127 видів тварин Хмельниччини, до переліку рідкісних видів, що потребують охорони в області, включено 61 вид.

Райка деревна

Терен звичайний

Щибуля подільська

Дукачик непарний

Дуб звичайний

Олень благородний

Підсніжник білосніжний

Павичеве око

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД

Природно-заповідний фонд Хмельницької області становить понад 15 % її території, що є одним з найкращих показників в Україні.

Найбільшою природно-заповідною територією області є національний природний парк «Подільські Товтри» (261,3 тис. га) на території Кам'янецького Придністров'я у Кам'янець-Подільському, Чемеровецькому і Городоцькому районах. На півночі області, в Ізяславському та Славутському районах, створено національний природний парк «Мале Полісся (9,5 тис. га), у Шепетівському і Полонському районах — регіональний ландшафтний парк «Мальованка» (16,9 тис. га).

Серед заказників найбільшими за площею є Староушицький та Наддністрянський ботанічні заказники місцевого значення у Кам'янець-Подільському районі (2715,0 га та 1167,0 га), Калюський ландшафтний заказник місцевого значення у Новоушицькому районі (1832,0 га), Сатанівський лісовий заказник загальнодержавного значення у Городоцькому районі (1778,0 га), Вовчанський гідрологічний заказник місцевого значення у Деражнянському районі (1629,5 га), урочище Клиновецьке — гідрологічний заказник місцевого значення в Ізяславському районі (1157,5 га), Щедрівський орнітологічний заказник місцевого значення у Летичівському районі (1150,0 га), Іванковецький ландшафтний заказник загальнодержавного значення у Городоцькому районі (1014,5 га).

У природно-заповідному фонді Хмельницької області багато пам'яток природи, серед них 5 мають ста-

Заказник «Чапля» на річці Тарнавка

Клюквичка периста

Шафран Гейфелів

Пташеня сови вухатої

Плоди сону великого

Козила найкрасивіша

Ботанічний сад Подільського державного аграрно-технічного університету

тус загальнодержавного значення: геологічні пам'ятки природи «Печера Атлантида», «Смотрицький каньйон», «Китайгородське відслонення» (Кам'янець-Подільський район); ботанічна пам'ятка природи «Товтра Самовита» у Чемеровецькому районі та комплексна пам'ятка природи «Озеро Святе» в Ізяславському районі.

Парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення є старовинні парки «Антонінський» (Красилівський район), «Голозубинецький», «Малієвецький», «Михайлівський» (Дунаєвецький район), Великоновоселицький, Полонський (Полонський район), Новоселицький, Самчиківський (Старокостянтинівський район).

Дендрологічні колекції області представлені у дендропарках «Сатанівська перлина» (Городоцький ра-

йон), «Поділля» (м. Хмельницький), Миньковецькому (Дунаєвецький район) та Отроківському (Новоушицький район).

У ботанічних садах Подільського державного аграрно-технічного університету (м. Кам'янець-Подільський), Хмельницького національного університету (м. Хмельницький) зібрані колекції дерев, кущів, декоративних трав'янистих, лікарських, корисних та рідкісних рослин з різних біогеографічних районів світу.

У Кам'янці-Подільському (донедавна міський еколого-натуралістичний центр учнівської молоді) діє єдиний зоопарк області місцевого значення.

Миньковецький дендропарк у Дунаєвецькому районі

Ботанічний сад Хмельницького національного університету

МАЛОПОЛІСЬКИЙ КРАЙ

На півночі Хмельниччини, між Волинською і Подільською височинами, розташоване Мале Полісся — унікальна територія України, де серед Лісостепу сформувались ландшафти поліського типу з сосновими та дубово-сосновими лісами, болотами та луками.

Плоскохвиляста рівнина Малого Полісся — це давня долина, промита льодовиковими водами Дніпровського зледеніння. Тут на докембрійських гранітах залягають вапняки і глини, що вкриті пісками. Часто піски світло-жовтих та сірих кольорів безпосередньо накладаються на граніти і є ґрунтоутворюючими породами, тому ґрунти характеризуються великою водопроникністю і малою водоутримуючою здатністю.

Абсолютні висоти поверхні — 240–260 м, лише в долинах річок зустрічаються відмітки нижче за 200 м. У рельєфі переважають рівнинні форми, практично без ярів і балок. Через це тут ускладнений стік природних вод і надмірна зволоженість.

Східна (хмельницька) частина Малого Полісся розташована в басейні Дніпра, має розгалужену річкову

мережу. Ця територія не була вкрита льодовиком, тому тут мало озер, а болота — специфічні. Місцеві природні озера славляться естетичною та рекреаційною привабливістю. Озеро Святе Ізяславського району відоме далеко за межами краю. Значно більше штучних водойм, які утворились після торфорозробок та видобування піску у повоєнний час, але нині активно заростають і мають природний вигляд (Голубі озера Славутського району).

Тут є всі типи боліт Малого Полісся, хоча вони займають лише 3% території. Великі долинні болота трапляються рідко, переважають малі улоговинні, більшість з них болота-блюдця. Вони дуже різноманітні за геоморфологією, типом живлення та рослинністю і знаходяться на різних стадіях заростання. Найчастіше трапляються трав'яні та трав'яно-мохові болота. Унікальними для території Малого Полісся та України є сфагнові плави на болотних ділянках озер Святого, Глибокого та деяких інших, які властиві лише болотам Карелії та північної Білорусі.

Багатоніжка звичайна у ботанічному заказнику «Першотравневий» в Ізяславському районі

Невисока родючість ґрунтів і певна заболоченість обмежили антропогенний вплив на рослинний світ території та сприяли його збереженню. Розораність регіону — лише 26,7%.

Територія краю характеризується особливим рослинним світом, який поєднує в собі риси як Поділля, так і Центрального Полісся. У рослинному покриві переважає лісова рослинність (лісистість регіону складає близько 60%).

Найбільш поширені дубово-соснові, дубово-грабово-соснові та їх похідні грабово-соснові ліси. У лісовому фонді переважають природні ділянки та культури сосни звичайної (52,3%), дуба звичайного (23,7%), берези повислої (8,4%), вільхи чорної (7,7%), ялини європейської (5,1%). Культури складають 37,6% від загальної площі лісів.

У складі рослинного покриву виявлено 13 рідкісних угруповань, які підлягають державній охороні та занесені до Зеленої книги України, серед них: соснові ліси зеленомохові та чорницеві, дубово-соснові ліси рододендронові, грабово-дубові ліси волосистоосокові, угруповання латаття білого та сніжно-білого, глечиків жовтих, їжачої голівки малої та ін.

Флора регіону відзначається значним багатством та різноманіттям, до її складу входять понад 800 видів судинних рослин, серед яких багато реліктів.

Мале Полісся є справжнім раєм для вищих спорових рослин: тут виявлено 23 види плаунів, хвощів і папоротей. У рослинному покриві боліт, лісів та лук зустрічається 35 видів осок. Бідність ґрунтів на болотах зумовлює розвиток комахоїдних рослин.

Велика частка рідкісних видів у складі флори регіону свідчить про унікальність і збереженість його

Весняний ліс на Славутчині

Пухівкова галявина у Славутському районі

природних екосистем. У флорі хмельницького Малого Полісся є два види, які охороняються на міжнародному рівні: відкасник осотовидний занесений до Європейського Червоного списку; сон широколистий — до Додатку I Бернської конвенції; 37 видів занесено до Червоної книги України; 64 види підлягають регіональній охороні в Хмельницькій області.

Мале Полісся славиться грибами і ягодами — чорницею, журавлиною, малиною.

Фауна регіону багата і різноманітна. Хребетні тварини представлені 311 видами, серед них найбільше птахів — 217 видів.

Унікальні природні комплекси Малого Полісся є важливим регіоном Європи, де концентрується багато рідкісних видів тварин. Серед них — 162 види тварин, які охороняються на міжнародному, національному та регіональному рівнях. До Європейського Червоного списку включено 15 видів; до Червоної книги України — 56 видів, до Додатку II Бернської конвенції — 127 видів, 33 види фауни Малого Полісся охороняються в Хмельницькій області.

Боровики

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «МАЛЕ ПОЛІССЯ»

Національний природний парк «Мале Полісся» створений у 2013 році на території Ізяславського та Славутського районів. Його площа — 8762,7 га.

Для нього характерні унікальність ландшафтів, велика різноманітність рослинного і тваринного світу. Це край мальовничих озер, зелених борів та боліт.

На території національного природного парку найвищою ділянкою (250 м) є ділянка лісу північніше с. Михля, а найнижча (212 м) знаходиться в заплаві р. Горинь, південніше с. Стригани Славутського району.

Найбільша річка парку — Горинь (права притока Прип'яті) — огинає його з північно-східного боку. Розгалужену гідрологічну мережу утворює річка Гнилий Ріг (права притока Вілії, басейн Горині). На території парку є озеро Святе природного походження та каскад штучних водойм — Голубі озера. В заплаві Горині та на заростаючих озерах парку утворилися болота з багатим мінеральним живленням, серед них унікальними для України є болота, що виникли шляхом заростання озер сфагновими плавами (заболочені ділянки озера Святого, Клюквенне поле).

Лісовою рослинністю вкрито 87,7% території парку; 64,0% лісових ділянок займають хвойні породи (сосна і ялина). М'яколистяні породи — береза і вільха — займають 27,2% від площі усіх лісових насаджень; твердолистяні породи (дуб звичайний) — 8,8%.

Окрасою парку є соснові ліси зеленомохові, які займають підвищені ділянки рельєфу та вирівняні ділянки борової тераси Горині, де моховий покрив становить 70–80%. Тут зростають баранець звичайний, плаун річний — рідкісні плауни, занесені до Червоної книги України. Трапляються рідкісні в області грушанка круглолиста, ортилія однобока, а також великі плями конвалії травневої.

Сосново-дубово-грабові ліси парку є осередком весняного різнотрав'я. З першоцвітів переважає анемона дібровна, квітують анемона жовтецева, зірочки жовті, ряст порожнистий, ряст ущільнений, пшінка весняна.

Лучна рослинність зосереджена в заплаві Горині і представлена болотистими та торф'янистими луками. На підвищених ділянках заплави річки є фрагменти пустищних лук. На ділянках торф'янистих лук у парку зберігаються популяції лучно-болотних орхідей — зозульок м'ясочервоних та плямистих.

У рослинному покриві виявлено рідкісні угруповання Зеленої книги України: соснові ліси зеленомохові та чорницеві, угруповання латаття білого та сніжно-білого, глечиків жовтих та ін.

Загалом флора національного природного парку «Мале Полісся» представлена близько 700 видами суцільних рослин, з яких 17 видів занесені до Червоної книги України, а 35 є регіонально рідкісними видами.

Серед рослин велику цінність становлять релікти — вовче лико запашне, шейхцерія болотна, кадило сарматське, верба чорнична, верба лапландська, ломикамінь болотний, ситник бульбастий та ін.; з орхідей — зозульки м'ясочервоні та плямісті, коручки чемерникоподібна та темно-червона, комахоїдні рослини — пухирники малий та середній, росичка круглолиста.

На цій території мешкає багато тварин. З копитних найчастіше зустрічаються козулі, рідше — дикі свині, лосі. З інших ссавців поширені ондатри, бобри, зайці, лисиці, еноти та лісові куниці.

Птахи — найчисленніша група тварин парку. У соснових лісах, що оточують озера, живуть зяблик, щеврик лісовий, синиці велика та голуба, великий строкатий дятел, припутень, зозуля, сойка, плиска біла. Поодинокі зустрічаються хижі птахи — канюк та чеглик, а також крук і одуд. З водоплавних птахів поширені кряква, чапля сіра, мартин звичайний, тут гніздиться мала поганка.

З холоднокровних хребетних досить численною є жаба ставкова, а на прилеглих ділянках лісу — трав'яна та гостроморда; з риб, в основному, зустрічається карась сріблястий.

До складу національного природного парку «Мале Полісся» увійшли 11 територій та об'єктів природно-заповідного фонду Хмельницької області загальною площею 2217,8 га, що становить 25,3% від загальної площі парку. Територіями загальнодержавного значення є гідрологічні заказники «Михельський» і «Теребіжі», комплексна пам'ятка природи «Озеро Святе». Гідрологічні заказники «Урочище Клиновецьке» (1157,5 га) і «Гнилий ріг» (816,2 га) є найбільшими за площею природно-заповідними територіями парку і одними з найбільших заказників області.

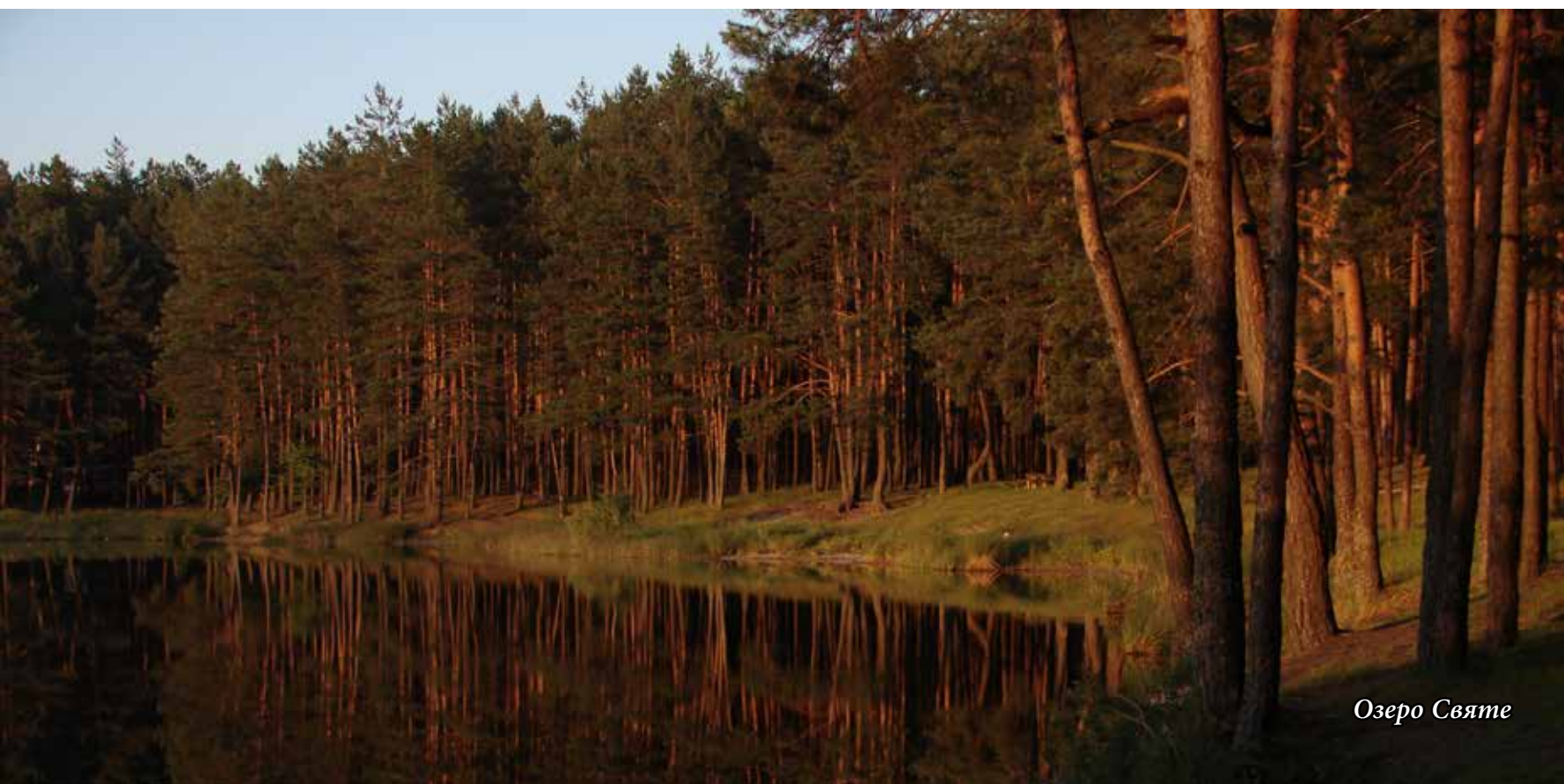

Синиця вусата

ОЗЕРО СВЯТЕ — комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Його площа — 8,2 га.

Саме озеро, що займає 4 га, є результатом діяльності талих льодовикових вод, які стікали прохідною долиною між Волинським плато та Подільською височиною. На берегах озера та навколо острова у центрі водойми сформувалися сфагнові плави. Вони утворені кореневищами болотних рослин, вкритими сфагновими мохами та купинами осок. Тут знайдена шейхцерія болотна, яка занесена до Червоної книги України, а також види, які охороняються в Хмельницькій області — журавлина болотна, осока багнова, образки болотні, бобівник трилистий і росичка круглолиста. У прибережній смузі ростуть червонокнижні ситник бульбастий і пухирник малий.

Водойма з усіх боків оточена сосновим лісом. Зі сходу на піщаних горбах — сосняком, з інших сторін — вологим березово-сосновим лісом. У їх трав'яному по-

Озеро Святе

Вовчок горішковий

Верес звичайний

криві зростають регіонально рідкісні види: гвоздика несправжньорозчепірена, осока кульконосна і ситник розчепірений.

Фауна озера досить різноманітна. Із ссавців — це козулі, білки, кроти, зрідка — лисиці, лісові куниці. В норах на берегах озера селиться червонокнижна ондатра.

Найбільше тут птахів. Виявлено 67 видів, з яких 4 занесено до Червоної книги України, 24 — включено до Додатку II Бернської конвенції.

Місцеві жителі розповідають, що колись на острові посеред озера православні монахи-відлюдники влаштували своє скромне помешкання і дерев'яну церкву. Вони відчували у цьому місці чудодійну силу, яка зцілювала душу і тіло. Та церква проіснувала недовго — під час паводку її поглинуло озеро. Кажуть, якщо опівночі пірнути у води озера, можна почути церковні дзвони, які оберігають водойму від нечисті. А вода в ній особлива — м'яка, схожа на духмяний настій трав, водоростей та мохів. Тому й назвали цю місцевість «Святим озером». В надії на зцілення та духовну розраду сюди линуть потоки прочан, багато тут і відпочиваючих.

МИХЕЛЬСЬКИЙ ЗАКАЗНИК — гідрологічний заказник загальнодержавного значення. Площа — 109,0 га.

Це унікальне для України торфове болото округлої форми з куртинами деревних порід, яке виникло шляхом заростання карстового озера. Воно розвивається від підвищеної центральної частини до периферії. На болоті обводнені зниження з трав'яномоховими угрупованнями сполучаються із залісненими горбами. Такі болота характерні для півночі тайгової зони та прибалтійських країн і дуже рідко трапляються в Україні.

У центральній частині болота переважають рідколісні пухівково-сфагнові рослинні угруповання, поодинокі зустрічаються розріджені деревця берези пухнастої та сосни звичайної до 3 м заввишки. Серед болотних рослин є види Червоної книги України: льодовиковий релікт верба чорнична, лучно-болотна орхідея зозульки м'ясочервоні, комахоїдна рослина пухирник середній, а також рідкісні для Хмельниччини андромеда багатолиста, багно звичайне, вовче тіло болотне, лохина, пухівка багатоколоскова та ін. Тут багато журавлини болотної, тому місцеві мешканці називають це болото «клюквеним полем».

Орнітофауну представляють бекас, щеврик лісовий, жулан, малинівка, вівчарик-ковалик, зяблик, дрізд чорний. Із ссавців сюди заходять лось звичайний, козуля, заєць сірий, лисиця, дикий кабан, із земноводних виявлена рідкісна в області жаба гостроморда.

Одуд

РЕГІОНАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТНИЙ ПАРК «МАЛЬОВАНКА»

Регіональний ландшафтний парк «Мальованка» знаходиться у Шепетівському та Полонському районах, на околицях сіл Савичі, Хролин, Мальованка, Поляни, Купино, Михайлючка, Городнявка. Його площа становить 16920 га.

Через територію «Мальованки» протікають малі річки Цвітоха, Конотопи, Жуківка, Дружня, Лізне, Смолка і Цмовка (басейн Дніпра). У долинах річок і на знижених ділянках рівнини є великі болотні масиви.

У північній частині парку (на Шепетівщині) переважають соснові та дубово-соснові ліси, у східній та південно-східній частині (на Полонщині) — широколистяні. На підвищених ділянках ростуть дубові ліси; невелику площу займають грабово-дубові; соснові та березово-соснові ліси трапляються на півночі навколо озер.

Луки займають значну площу у північно-західній частині парку між селами Мальованка і Савичі та на півдні біля села Поляна.

Болота в урочищі «Вісове», Брандісове болото, а також різноманітні болотні комплекси, які збереглись

навколо озера Глибоке, сформували унікальні сфагнові плави.

Серед флори регіонального ландшафтного парку виявлено 21 рослину Червоної книги України, з них 9 видів належать до лісових орхідей. Тут зростає лілія лісова — єдина дикоросла лілія України. До Червоної книги України занесені косарики черепитчасті і півники сибірські. У парку виявлено 16 видів вищих спорових рослин, з них плауни баранець звичайний, зелениця сплюснута і плаун річний є червонокнижними. Флора парку характеризується різноманіттям осок — 29 видів, серед яких до Червоної книги України занесені осоки Буксбаума та затінкова. З комахоїдів трапляються рясичка круглолиста і червонокнижні пухирники середній та малий. Угруповання латаття сніжно-білого водних плесів парку занесені до Зеленої книги України.

У Полонському лісництві «Мальованки» відоме єдине в Хмельницькій області місце зростання реліктового виду — рододендрону жовтого (азалії понтійської).

Близько 60 видів рослин регіонального ландшафтного парку є рідкісними і охороняються в області

(верес звичайний, синюха голуба, кадило сарматське, образки болотні, дзвоники оленячі, гвоздика Фішера та ін.).

Багатство рослинності обумовлює різноманітну та чисельну фауну. В різнотрав'ї мешкає багато комах, серед них є види, які занесені до Червоної книги України: бабка дозорець-імператор, жук-олень, метелики — махаон, подалірій, поліксена, стрічкарка блакитна, ведмедиця чотирикрапкова, перетинчастокрилі — сколія-гігант, ксилокопа фіолетова та звичайна, джміль моховий та ін.

У лісах зустрічається багато хребетних тварин. Із земноводних найчисленніші жаба озерна та кумка червоночерева, зрідка трапляються трав'яна та деревна жаби, із плазунів — ящірки прудка та живородна, веретільниця, вуж звичайний, гадюка звичайна і червонокнижна мідянка.

У парку гніздиться понад 60 видів птахів, в тому числі такі рідкісні як лелека чорний, підорлик малий, змієїд малий (Червона книга України). Подекуди збереглись тетерев, голуб-синяк, канюк, яструб великий та чеглок.

Із рідкісних ссавців трапляються червонокнижна норка європейська, в окремих місцях збереглися колонії бобрів річкових, зустрічаються горностаї, лосі; звичними звірами є їжак, білка, лисиця, дикий кабан, козуля.

Озера регіонального ландшафтного парку є улюбленим місцем відпочинку місцевих жителів та гостей краю (озеро Цілюще, Русалчині поляни, озеро Глибоке та ін.).

Сфагнове болото «Журавлине болото» є місцем збору журавлини болотної. Ця північна ягода зростає саме на сфагнових болотах з бідним живленням та кислим торфом. Журавлина довго зберігається свіжою і не втрачає своїх цілющих властивостей навіть після заморожування.

Синюха голуба

Сонцевик адмірал

Азалія понтійська

ПІВНІЧНЕ ПОДІЛЛЯ

Подільська частина Хмельницької області відділяється від Малого Полісся давнім розломом (Шепетівським уступом) і за ним починається Горинь-Слуцька (Північноподільська) височина — край широких річкових долин з густою мережею балок.

Північне Поділля характеризується середніми абсолютними висотами 280–300 м над рівнем моря, максимальна — 350 м. Його поверхня має загальний нахил з південного заходу на північний схід, що обумовлює напрямок течії річки Случ з притоками Ікопоть, Деревичка, Хомора та річки Горинь з притоками Полква і Вілія (басейн Дніпра).

Північноподільські ландшафти характеризуються значною подрібненістю. Для рельєфу характерні рівнинні місцевості, які здебільшого розорані. Широкі заплави рік заболочені, зайняті торфовищами і болотистими луками. На горбистих ділянках зростають рештки грабових дібров, яких на рівнинах вже немає. В окремих місцях є природні комплекси поліського типу з сосновими лісами.

МОНАЧИНСЬКИЙ — гідрологічний заказник загальнодержавного значення у Волочиському районі. Його площа — 206 га.

Тут охороняється низинне болото в заплаві річки Грабарки (притока Збруча), яке виникло внаслідок торфорозробок. Рослинний покрив утворений вільхою,

вербою, осоками, хвощем, очеретом та іншими болотними рослинами.

У заказнику гніздиться чернь білоока, яка занесена до Червоної книги України, трапляється слуква, із ссавців — червонокнижна видра річкова і ондатра; у старих торфових кар'єрах багато риби річкових видів.

Заказник має водорегулююче значення і є цінним осередком збереження водно-болотного біорізноманіття.

Ондатра

Річка Случ

КУЗЬМИНСЬКИЙ — орнітологічний заказник місцевого значення. Розташований на північному сході м. Красилів. Його площа — 918,3 га.

Більшу частину заказника займає Кузьминське водосховище (765 га) — це найбільше водосховище на річці Случ.

Береги водосховища вкриті чагарниковими заростями, до нього прилягає невеликий зволожений лісовий масив, де основу насадження складає вільха чорна. У трав'яному покриві заплавної частини Случа зустрічаються півники болотні, жовтець язиковий, осоки. У складі водної рослинності є угруповання латаття білого і глечиків жовтих, які занесені до Зеленої книги України.

Гідрокомплекс з лісовим масивом створили сприятливі умови для оселення багатьох представників фауни. Серед ссавців водиться видра річкова — вид Червоної книги України. Серед птахів гніздиться чернь білоока; гоголь і крех середній помічені на прольоті (види Червоної книги України). Видами, які занесені до переліку тварин, що потребують охорони в Хмельниць-

кій області, є кобилочка річкова, крячки білокрилий і чорний, чепура мала, деркач та ін.

ХОМОРСЬКІ ЗАПЛАВИ — гідрологічний заказник місцевого значення. Розташований поблизу с. Ліщани Ізяславського району на межі з Шепетівським районом. Площа — 211,2 га.

Природний комплекс заказника обіймає ділянку річки Хомора (5,5 км) та її заплаву, яка представлена сіножатями, болотами, лісовими насадженнями вільхи та заростями чагарників.

У заказнику широко представлений фауністичний комплекс водно-болотних птахів: вівчарик-ковалик, зяблик, славка чорноголова, плиска біла та ін.; на річці живуть і розмножуються білі лебеді-шипуні.

Чинна весняна

Очеретянка звичайна

Зозульки плямисті

САХНІВСЬКИЙ — гідрологічний заказник місцевого значення. Розташований на півдні с. Кропивна Ізяславського району. Площа — 88,0 га.

Гідрологічну основу заказника становить природний комплекс, утворений заплавою річки Хомора, ставком площею 2,3 га. та глибокими болотами. Вони утво-

Латаття сніжно-біле

рилися на місці колишніх торфорозробок, нині вкриті густим чагарником.

У заказнику гніздяться дикі гуси, качки, крякви, водяні курочки, лиски, кулики, малі поганки, білі лебеді. Ставок відвідують чаплі сірі та мартини звичайні, тут постійно живляться ластівки сільські.

Чаплі сіра та біла, лиска

Чапля сіра

Лілія лісова

Рибалочка

Рівноплідник рутвицелистий

ВОЛИЦЬКИЙ — гідрологічний заказник місцевого значення. Розташований поблизу с. Волиця Красилівського району. Площа — 56,0 га.

Тут охороняється заплава річки Случ та прилеглий до неї лісовий масив. На водному плесі Случа поширені угруповання латаття білого та глечиків жовтих, які занесені до Зеленої книги України. Основу лісового насадження становить граб. Тут зростають рослини Червоної книги України: коручка морозникоподібна та лілія лісова.

У заказнику є багато водних та навколводних птахів.

ВЕРХНЄ ПОБУЖЖЯ

Верхнє Побужжя — середня (центральна) частина Хмельницької області, розташована у басейні річки Південний Буг в межах Верхньобузької височини. Тут бере початок Південний Буг та його притоки (Мшанець, Плоска, Самець, Бужок, Вовк, Іква, Згар, Рів). Це єдина велика річка України, яка тече виключно територією нашої держави.

Глибина залягання кристалічного фундаменту у Верхньому Побужжі становить до 100 м, у долинах Південного Бугу і його приток — до 30 м. Спостерігаються відслонення кристалічних порід в нижніх течіях Бужка, Вовка, Ікви та Південного Бугу. В основному вони представлені чарнокітами — найстарішими на Землі гірськими породами віком майже 3 млрд років. До древніх архейських порід належать й вертикальні пласти лабрадоритів, що виявлені у Летичівському районі, які вирізняються синім і зеленим перламутровим блиском.

У Хмельницькій області річка Південний Буг утворює свої перші пороги. Вони формуються там, де на поверхню дна виходять найдревніші кристалічні породи Українського щита. Бузькі пороги України — єдиний приклад у Європі збереження таких природних утворень у незміненому стані. Найбільші й найкрасивіші пороги — за селом Кудинка, де вони утворюють каскад.

Територія Верхнього Побужжя вирізняється великим ландшафтним різноманіттям: на заході — вирівняна Авратинська рівнина, де розташовані витoki річок Вілії, Горині, Случа, Південного Бугу, Бужка, Збруча, Смотрича та їх приток; на сході — льодовикова Летичівська рівнина, яка належить до групи Подільських Полісь; на південному сході — екзотичні рифові вапнякові пагорби, що утворюють другу в області (після Товтр) невисоку грядку.

Верхньобузька височина характеризується максимальними для області абсолютними висотами, які подекуди сягають до 380–396 м; горбисто-балковим рельєфом; глибоко врізаними, часто заболоченими річковими долинами.

Тут є багато водосховищ і ставків. Найбільші водосховища: Щедрівське (1331 га), Анаставські (742 га і 426 га), Моломолинське (330 га) та ін.

Природна рослинність збереглася мало через значну розораність території.

Лісова рослинність, в якій переважають широколистяні породи, зосереджена в ярах межиріч та на притерасних частинах річок.

У верхній течії Південного Бугу переважають грабово-дубові ліси, які належать до найдавніших і найріз-

Шороги на Південному Бугу

номанітніших за видовим складом екосистем. За своїм походженням вони є нащадками тих лісів, що вкривали нинішню територію України у третинному періоді (25–30 млн років тому). Ці ліси характеризуються найбільшою кількістю лісових першоцвітів, серед яких: анемона жовтецева, рясти порожнистий та ущільнений, рівноплідник рутвицелистий, зубниця бульбиста, зірочки жовті та малі, купини багатоквіткова та широколиста, проліска дволиста, а також червонокнижні підсніжник білосніжний і цибуля ведмежа та регіонально рідкісні арум Бессерів, медунки вузьколиста і м'яка, первоцвіти весняний та високий.

Черепаша болотяна

Вологі дубово-в'язово-вільхові ліси поширені днищами ярів та балок; у місцях, де заплави розширюються, острівками зростають заплавні ліси — чорновільшанники та вербняки. У східній частині Верхнього Побужжя (на Летичівській рівнині) є чимало дубово-соснових лісів.

Болота в заплаві Південного Бугу характеризуються багатим живленням і різноманітною флорою, більшість з них мають торфові поклади. На мілководнях водосховищ, річок і заплавних водойм розвивається прибережно-водна та водна рослинність; на підвищених ділянках заплав — луки.

У Верхньому Побужжі можна зустріти рідкісні рослинні угруповання Зеленої книги України: звичайнодубових лісів з домінуванням цибулі ведмежої, водяного горіха плаваючого, глечиків жовтих, латаття білого та сніжно-білого, плавуна щитолистого, комахоїдного пухирника малого та водної папороті сальвінії плаваючої. Вони утворені реліктовими рослинами, що є свідками минулих геологічних епох (понад 20 мільйонів років тому). Наявність великої кількості реліктів є особливістю флори Верхнього Побужжя. У регіоні виявлено 19 видів рослин, які занесені до Червоної книги України та 37 регіонально рідкісних видів.

Своєрідність ландшафтів зумовлюють різноманітну і чисельну фауну Верхнього Побужжя.

На Верхньобузській височині мешкають численні безхребетні тварини, 34 види риб, 11 видів земноводних, 9 видів плазунів, 241 вид пернатих, 39 видів ссавців. З них 17 видів тварин занесені до Червоного списку МСОП та Європейського Червоного списку; 42 види занесені до Червоної книги України; 181 вид включений

до Додатку II Бернської конвенції; 42 види охороняються в Хмельницькій області.

Природно-заповідний фонд басейну Південного Бугу в Хмельницькій області включає 92 природно-заповідні території та об'єкти, серед них 5 загальнодержавного значення: парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Новоселицький парк», гідрологічні заказники «Моломолинецький», «Башта», «Луг і Круглик» та ландшафтний заказник «Долина».

Вовчанський гідрологічний заказник місцевого значення у Деражнянському районі (1629,5 га) та орнітологічні заказники місцевого значення Щедрівський (1150,0 га) і Ярославський (990,0 га) у Летичівському районі є одними з найбільших заказників області.

ДОЛИНА — ландшафтний заказник загальнодержавного значення, розташований на південному заході смт Летичів. Площа — 255,9 га.

До складу заказника входять водні плеса річки Вовк (4,7 га) та Летичівського водосховища (76,8 га), 15,5 га вільшаника і 158,9 га заплави, яка в умовах постійного або надмірного зволоження перетворилася у низинне болото.

Рослинність низинних лук представлена вологолюбними злаками, осоками, ситниками, пухівками та іншим різнотрав'ям. На болотах зростає орхідея Червоної книги України зозульки плямисті, а також рідкісні в Хмельницькій області рослини: бобівник трилистий, вовче тіло болотне, теліптерис болотний. У стоячих та повільнотекучих водах водосховища зустрічаються угруповання плавуна щитолистого, латаття білого та сніжно-білого, глечиків жовтих, які занесені до Зеленої книги України.

Плавун щитолистий

Територія заказника приваблює багатьох представників тваринного світу. Найбільше тут навколоводних та водоплаваючих птахів. Зустрічаються 6 видів качок: качка сіра, шилохвіст, свищ, широконоська, чирок-тріскунок і чирок-свистунок; чаплі — сіра, руда і велика біла та інші; багато водяної курочки та лиски. Тут гніздиться до десяти пар лебедів-шипунів.

У річці Вовк та Летичівському водосховищі виявлено багато цінних видів риби: лящ, карась, короп, судак, плітка, окунь, відмічені лин, щука, сом. Заказник є чудовим природним нерестовищем, завдяки чому водосховище щорічно поповнюється мальком.

Гідрологічний заказник «Долина»

Південний Буг

На території ландшафтного заказника мешкає чотири види земноводних: жаби ставкова, озерна, трав'яна та гостроморда. Ссавці на водоймах представлені ондатрою, водяною полівкою та видрою річковою (остання занесена до Червоної книги України).

БАШТА — гідрологічний заказник загальнодержавного значення, розташований у заплаві річки Південний Буг, між селами Ставниця, Требухівці та Головчинці. Площа — 250,0 га.

Природно-географічною основою формування заказника є евтотрофне болото широкої заплави Південного Бугу, яке постійно підтоплюється Щедрівським водосховищем. Також охороняються прилеглі луки та деревно-чагарникова рослинність долини.

На цій території ширина долини річки Південний Буг становить 1–1,5 км, русло утворює кілька рукавів, де є невеликі затоки, острівці, стариці.

На заболочених ділянках переважають осокові угруповання з домінуванням осок омської, чорної та здутої. Тут зростають типові північні болотні рослини, серед яких виявлено численні популяції занесеної до Червоної книги України болотної орхідеї зозульок м'ясочервоних. Серед водних рослин найбільшу наукову цінність становить плавун щитолістий (Червона книга України) і латаття сніжно-біле. Виявлені рідкісні для Хмельницької області рослини: бобівник трилистяний, незабудка литовська, пухівка широколиста, теліптерис болотний, хвощ рябий, цикута отруйна та ін.

Квакша звичайна

Мартин звичайний

Глечики жовті

Багатим є тваринний світ. Тут мешкає 6 видів земноводних: квакша, сіра ропуха, жаби озерна, ставкова, трав'яна та гостроморда.

У заплаві гніздиться багато навколородних та водоплаваючих птахів. Водно-болотні угіддя заказника, плеса прилеглого Щедрівського водосховища приваблюють мігруючих птахів для зупинки і відпочинку. Особливо багато птахів навесні, коли Південний Буг розливається і затоплює майже усю долину. Тоді тут збирається кілька тисяч пернатих.

Серед птахів заплавного комплексу заказника зустрічаються: кваква, чаплі сіра, велика та руда, великий норець, водяна курочка, крижень, крячки білощока та річкова, лиска, лелека білий, мартини звичайний та сріблястий, пастушок, погонич, чиркун-тріскун, червоноголовий нирок, яструб-перепелятник, луні болотний та лучний. На прольоті зупиняється лебідь-шипун. У болотному високотрав'ї та чагарниках мешкають очеретянки дроздоподібна та лучна,

Їжак звичайний

вівсянка очеретяна, жулан, чикалка чорноголова, щиглик; у прилеглих лісосмугах — мухоловка сіра, вільшанка та славка чорноголова. Серед рідкісних птахів під час міграцій або зимівлі — гоголь, журавель сірий та сорокопуд сірий, відмічені лелека чорний, кулик-сорока, кулик-ходулочник, які занесені до Червоної книги України.

Ссавці на луках представлені кротом та звичайною бурозубкою, а на водоймах — ондатрою та водяною полівкою.

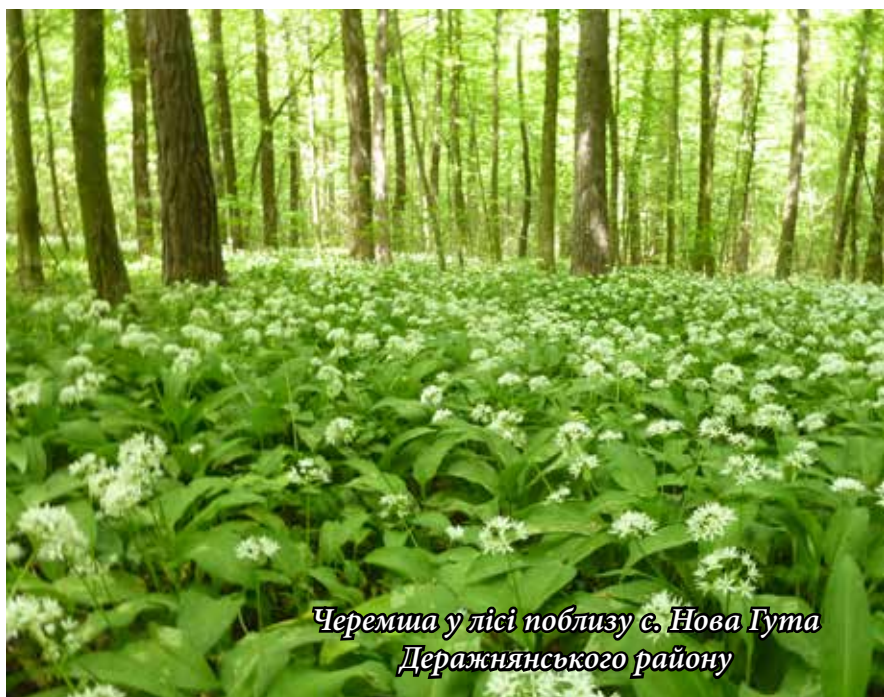
Територія заказника регулює гідрорежим Південного Бугу і Щедрівського водосховища, є осередком збереження водно-болотної рослинності та орнітофауни.

ЛУГ І КРУГЛИК — гідрологічний заказник загальнодержавного значення. Розташований на сході села Голенищево. Його площа — 156,0 га.

Заказник утворений заболоченою заплавою річки Згар (права притока Південного Бугу) та прилеглими вільховими і дубово-грабовими насадженнями.

Зубниця залозиста

*Черемша у лісі поблизу с. Нова Гута
Деражнянського району*

Герань темна

Серед водно-болотних рослин особливу цінність становлять великі популяції червонокнижної болотної орхідеї зозульок м'ясочервоних, угруповання латаття сніжно-білого та глечиків жовтих; серед видів рослин, які потребують охорони в Хмельницькій області, — бобівник трилистий, валеріана висока, вовче тіло болотне, незабудка литовська, плавушник болотний, пухівка широколиста, теліптерис болотний, хвощ рябий, цикута отруйна. У діброві зростають види, занесені до Червоної книги України: гніздівка звичайна, коручки пурпурова та чемерникоподібна, лілія лісова, любка дволиста.

У заказнику є чималі популяції водно-болотних птахів та земноводних. Із ссавців виявлені видра річкова (Червоної книги України), куниця лісова, борсук звичайний, міграційно з'являються вовк, лось звичайний і зубр, який занесений до Червоної книги України, Червоної книги МСОП, Європейського Червоного списку та Додатку III Бернської конвенції.

Жовтяниця черволиста

ГЕОДЕЗИЧНА ДУГА СТРУВЕ. На території Хмельницької області (села Гвардійське і Катеринівка Хмельницького району та Баранівка Ярмолинецького району) розташовані об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО — знаки Геодезичної дуги Струве.

Дуга Струве нагадує про міжнародний науково-технічний проект, здійснений у 1816–1855 р.р. російськими вченими під керівництвом видатного астронома і геодезиста, засновника Пулковської обсерваторії Вільгельма Струве та військового геодезиста Карла Теннера (саме йому було доручено тригонометричну зйомку у Волинській і Подільській губерніях).

Дуга Струве перетинає уздовж меридіана територію десяти європейських держав: Норвегії, Швеції, Фінляндії, Росії, Естонії, Латвії, Литви, Білорусі, України та Молдови і простягається від м. Хаммерфест у Норвегії до с. Стара Некрасівка поблизу м. Ізмаїл в Україні.

Дуга складалася з 258 геодезичних «трикутників» (полігонів), що утворювали своєрідний ланцюг довжиною 2820 км.

Вимірювання Дуги 1816–1855 р.р. стали найбільш значущими вимірюваннями фігури Землі за всі попередні дві тисячі років. Виміри, проведені на Дузі Струве, дозволили обчислити довжину земного меридіана з такою точністю, що навіть сучасні спостереження з супутників виправили їх лише на 2 см.

Знак Геодезичної дуги Струве поблизу с. Гвардійське Хмельницького району

ТОВТРИ

Між південною межею Верхнього Побужжя і Дністром знаходиться Придністровська височина (хмельницьке Придністров'я), рівномірний похил поверхні якої порушує Товтрова гряда.

Територія Придністров'я густо розчленована глибокими каньйоноподібними долинами лівих притоків Дністра. Вони мають глибину до 100 м, круті схили і вузьке дно. Вивірені й розмиті вапняки, які відслонюються на схилах долин, виглядають дуже мальовничо.

Прямовисні стіни силурійських відкладів є єдиними на Східно-Європейській платформі виходами силурійських порід на поверхню. Не менший геологічний інтерес становлять виходи верхньокембрійських вендських відкладів, які спостерігаються в долинах річок Калюс, Ущиця, Тернава та Студениця.

Товтрова гряда (Товтри, Медобори) — унікальне геологічне утворення, яке не має аналогів у світі. За походженням є давнім бар'єрним рифом, сформова-

ним вздовж берегової лінії неглибокого і теплого моря близько 25–14 млн років тому. Цей риф утворений не коралами, як більшість бар'єрних рифів світу, а вапняками із рештків вапнякових водоростей, молюсків та інших організмів.

Сягаючи подекуди висот 350–400 м, Товтрова гряда захищає Придністров'я від північних і північно-східних вітрів та формує теплий клімат, наблизений до субтропічного.

У доісторичні часи Товтрова гряда не зазнала впливу материкового зледеніння, що сприяло збереженню на цій території багатой теплолюбної флори. Тут висока концентрація ендеміків і реліктів, велика різноманітність видів та угруповань.

У адміністративних районах півдня Хмельниччини є велика кількість природоохоронних територій, найбільшою з яких є національний природний парк «Подільські Товтри».

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ»

Національний парк створений у 1996 р. на землях Кам'янець-Подільського, Городоцького та Чемеровецького районів. Він займає 261,32 тис. га і є одним з найбільших національних парків Європи. Його площа становить 12,5% території Хмельниччини.

Рослинність представлена лісовими угрупованнями бука лісового, ясена звичайного, дуба звичайного; степовими — осоки низької, ковили пірчастої, сеслерії Гейфлера, мигдалю степового; кальцелюбними угрупованнями, де поширені астрагал монпельйський, цибуля подільська, очиток їдкий.

У межах парку зростає 1543 види вищих судинних рослин (в т.ч. близько 30 ендемічних та 40 реліктових видів), до Червоної книги України занесено 76 видів рослин.

Фауна хребетних тварин парку налічує 366 видів, 80 з них занесені до Червоної книги України. Тут мешкає 71 вид ссавців, 223 види птахів, 10 плазунів, 11 земноводних, 51 вид риб. Багато видів на території парку підлягають охороні за Бернською конвенцією.

Завдяки великій кількості підземель різного походження у парку виявлено 17 видів червонокнижних рукокрилих ссавців. Вони формують великі зимувальні колонії, які налічують по кілька сотень особин. Окремі підземні сховища мають важливе значення для збереження кажанів на європейському континенті.

У складі парку 130 природоохоронних об'єктів.

Подільські Товтри і Дністровський каньйон входять до сімки природних чудес України.

БАКОТСЬКА ЗАТОКА — водно-болотне угіддя міжнародного значення, знаходиться на території національного природного парку «Подільські Товтри», розташоване біля сіл Гораївка та Колодіївка Кам'янець-Подільського району. Площа — 1590 га.

Бакотська затока утворилася в 1976 р. в каньйоні річки Дністер після затоплення низовини при створенні Дністровського водосховища.

Згори затока виглядає як вигнута підкова на півночі від русла Дністра. Береги затоки стрімкі, місцями скелясті, прибережна смуга вкрита галькою та щебенем. Більша частина схилів вкрита лісами.

Геологічні розрізи у Бакотській затоці простежуються рідко, в основному, долинами річок, струмків та на польових дорогах. Нижня частина розрізу біля поверхні води починається верхньосилурійськими породами, які представлені сірими та світло-сірими вапняками з прошарками мергелів. На відкладах силуру залягають потужні крейдові відклади сеноманського ярусу з глауконітового піску, кремнію, гальки, вапняку та сланців. Ще вище — породи неогенової епохи, що складені жовтим, світло-жовтим, іноді сірим вапняком.

Дністер

Над затокою і Дністром височить 130-метрова Біла гора, утворена твердими силурійськими вапняками. Її вінчає химерна скеля «Кам'яна голова», яка нагадує голову людини.

Скелі, що оточують затоку, сформували тут особливий субтропічний мікроклімат.

Глибина Бакотської затоки становить 34 м, ширина — 1700 м. У повінь вода може підніматись на 6 м, але вона не виходить з берегів Дністровського каньйону. У затоку впадають невеликі струмки та джерела з навколишніх вапнякових скель.

Територія презентує типові для басейну середнього Дністра природні комплекси рослинного та тваринного світу, відіграє важливу роль у збереженні хижих птахів і нересті риб, забезпечує тривале перебування птахів під час весняних та осінніх міграцій.

Прибережно-водна рослинність представлена широко поширеними рогозами вузьколистим і широколистим, осокою гострою, підмаренником болотним, чистецем болотним, рдесником плаваючим, м'ятою водяною, ситнягом болотним.

На схилах Бакотської затоки буяє степове різно трав'я, серед якого є види, занесені до Червоної книги України: шиверекія подільська, астрагал монпельйський, горицвіт весняний, зіновать біла, ковили волосиста та пірчаста, сони великий та чорніючий.

Бакотська затока є місцем існування охоронних видів фауни, які занесені до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи, Європейського

Сон чорніючий

Бджолоїдка

червоного списку, Додатків Боннської та Вашингтонської конвенцій, а також національної Червоної книги України. На цій території під час весняних і осінніх міграцій та взимку чи у гніздовий період реєструються гагара червоношия, лелека білий, чепура велика, крижень, гуска мала, попелюх, чернь чубата, підсоколик малий, коловодник болотяний, бджолоїдка, лелека чорний, чернь морська, гоголь, яструби великий та малий, канюк звичайний, зимняк, зміїд, лунь польовий, сапсан, боривітер звичайний, підсоколик великий, кібчик, шуліка чорний, скопа, деркач, журавель сірий, чайка, пугач, сорокопуд сірий. Трапляються гадюка степова, нічниця водяна, вечірниця руда, нетопир карлик, підковоніс малий.

Під водами Дністровського водосховища залишилося старовинне місто Бакота, ім'я якого носить затока, що в перекладі з давньоруської означає «бажане, чудове місце».

Подальрій

Біла гора над Бакотською затокою

На висоті близько 70 м південно-західного прямовисного схилу Білої гори, у лісовому урочищі залишилися руїни скельно-печерного монастиря. Він споруджений ще у XI–XIII ст. першими християнами на місці язичницького святилища. В одній з печер поблизу монастиря є залишки жертвеного місця доби бронзи — II тис. до н.е.

Печери заглиблені в товщу гори на 7–9 м; загальна площа — близько 760 кв. м. Основні споруди монастиря складаються з трьох печер та ніші висотою близько 2,5 м, розміщених у два яруси. Одна з них, найбільша, служить і тепер за церкву.

Це місце відоме ще й своїми чистими джерелами. Кажуть, тутешня вода має лікувальні властивості.

Історія монастиря трагічна. Проіснувавши близько 300 років, він був зруйнований татарами, а згодом повністю похований під великим обвалом частини гори, що стався у пізньому середньовіччі. У кінці XIX ст. частина обвалу була розкопана археологами і монастир відновив свою діяльність. У роки радянської влади монастир кілька разів нищили.

Останніми роками Бакота стала місцем проведення духовних практик і ритуалів послідовників численних релігійних течій. Це популярний туристичний об'єкт та місце відпочинку.

Нині Бакотський скельно-печерний Михайлівський монастир — найбільший і найкраще збережений серед усіх печерних монастирів Подністров'я, найдавніша пам'ятка культових підземних споруд і поширення православ'я на Поділлі. Він має загальнонаціональну цінність.

Поєднання природної краси ландшафтів, таємничої історії та цілющих властивостей робить цей куточок подільської землі справжньою перлиною.

ПОНИЗЗЯ РІЧКИ СМОТРИЧ — водно-болотне угіддя міжнародного значення, знаходиться на території національного природного парку «Подільські Товтри», розташоване між селами Цибулівка та Устя Кам'янець-Подільського району, за 15 км на південь від м. Кам'янця-Подільського. Його площа — 1480 га.

Угіддя є поєднанням каньйону і дельти річки Смотрич перед її впадінням у Дністер. Каньйон Смотрича — унікальне геологічне утворення великої наукової та естетичної цінності.

Скелясті схили річки утворюють прямовисні стінки до 80 м висотою, а також скелі-останці «Голова велетня» і «Голова витязя» поблизу с. Устя. В пригирловій частині річки відслонюються древні утворення венду, кембрію, ордовіку. Завдяки добрій відслоненості, різноманітності викопних тваринних та рослинних

залишків цей подільський розріз венду й нижнього палеозою у пригирловій ділянці Смотрицького каньйону має світове значення.

У нижній частині русла річка Смотрич утворює надзвичайно звивисті ділянки — меандри. У місцях перетину Товтрової гряди вони дуже мальовничі.

Заплава річки подекуди звужується до 20–50 м, а в районі дельти розширюється до 600 м.

Скельні береги каньйону створюють гарні умови для гніздування хижих птахів, а заплавна ділянка — для відтворення птахів водно-болотного комплексу і нересту багатьох видів риб.

Серед типової рослинності зустрічаються угруповання осоки низької (Зелена книга України). Тут поширені рідкісні види птахів: яструби великий та малий, канюк звичайний, кібчик, боривітер звичайний, деркач, рибалочка, ластівки берегова та сільська, плиска біла. У гніздовий період знаходять корм шуліка чорний, змієїд, чайка, бджолоїдка, чапля сіра; у періоди міграції тут зупиняються рідкісні гагара чорношия, підсоколики малий та великий, крижень, зимняк та ін.

У пониззі зустрічаються червонокнижні види кажанів: нічниця велика, водяна та ставкова та рідкісні риби: вирезуб, підуст, гірчак, сом, бичок-бабка. Угіддя важливе для нересту щуки, карася, окуня.

Ящірка прудка

СМОТРИЦЬКИЙ КАНЬЙОН — геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення, розташована на території національного природного парку «Подільські Товтри». Знаходиться між селами Голосків та Цибулівка Кам'янець-Подільського району (проходить через м. Кам'янець-Подільський). Протяжність — 9 км, площа — 80 га.

Смотрицький каньйон — це вузька долина річки Смотрич (притока Дністра) з унікальними виходами силурійських вапняків, відслонення яких утворюють прямовисні стінки (до 50 м) на обох берегах річки.

Петля Смотрича біля сіл Цвіклівці Перші і Цвіклівці Другі

Міст «Стрімка лань» через річку Смотрич

У місті Кам'янці-Подільському Смотрицький каньйон є пам'яткою природи і містобудування, єдиним культурним ландшафтом такого типу Західної і Центрально-Східної Європи. Тут річка Смотрич утворила меандрову петлю та скелястий півострів площею 121 га, який став основою заснування стародавнього міста.

Саме у місті Кам'янці-Подільському спостерігається гармонійне поєднання унікальних історико-архітектурних, геологічних, гідрологічних та ботанічних об'єктів з панорамними оглядами краєвидів великої естетичної цінності. Природа і талант зодчих створили у цьому місці неповторний ансамбль обривистих скель і фортечних стін, тому Кам'янець-Подільський часто називають «квіткою на камені».

Літологічну основу каньйону складають верхньосилурійські відклади, представлені товщею вапняків з прошарками мергелів, доломітів і бентонітових глин загальною потужністю 290–435 м. Вони характеризуються багатомасштабною фауною давнього силурійського моря, яке було тут 440 млн років тому. Найчастіше трапляються корали, мшанки, граптоліти, скам'янілі губки та ін.

В окремих місцях каньйону від вивітрювання гірських порід утворилися геоморфологічні об'єкти — останці та скельні утвори. Так, у м. Кам'янці-Подільському можна побачити «Голову римського воїна», карстовий міст «Райська брама», поблизу села Цибулівка — «Сову».

Рослинний світ каньйону різноманітний, включає 411 видів. Тут зростають рослини, які занесені до Червоної книги України: астрагал монпельський, зіноваті біла та Пачоського, ковили волосиста та пірчаста, сон великий та чорніючий, горицвіт весняний, фіалка біла, ясенець білий, шивереція подільська та ін., багато регіонально рідкісних видів. На кам'яних стінах, мурах та скелях зростають папороті (аспленії муровий та волосоподібний, пухирник ламкий), а навесні їх жовтим цвітом щедро вкриває ауринія скельна.

У каньйоні мешкає багато тварин, з яких найбільше комах та птахів (останніх близько 100 видів). Із земноводних поширені часничниця звичайна, ропуха зелена, квакша звичайна, кумка звичайна; серед хижих ссавців — куниця кам'яна та ласиця; з кажанів — нічниця звичайна та водяна, вечірниця дозріла, нетопир-карлик. У водах Смотрича поширені червонокнижна видра річкова і рідкісна черепаха болотяна. До Червоної книги України занесені комахи — махаон, подалірій, поліксена, райдужниця велика, стрічка тополева, з плазунів — ящірка зелена.

З кам'яних схилів витікають струмки джерельних вод; є постійні та сезонні водоспади.

Через Смотрицький каньйон перекинуто кілька мостів, серед яких найвищий міст України «Стрімка лань» (54 м). Знаменитий цей міст прольотами під ним на повітряній кулі — складним маневром, який виконують пілоти під час етапів чемпіонату України з повітроплавання, фестивалю «Повітряне братство». Тут відбуваються квести роупджамперів (стрибки з мосту на спеціальному тросі).

Каньйон на річці Смотрич

Китайгородське відслонення

КИТАЙГОРОДСЬКЕ ВІДСЛОНЕННЯ — геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення, розташована на території національного природного парку «Подільські Товтри». Знаходиться на південно-західній околиці с. Китайгород Кам'янець-Подільського району. Площа — 60 га.

Тут представлені розкриті (оголені) унікальні геологічні відкладення, які утворюють прямовисні стінки висотою до 100 м на лівому березі річки Тернава загальною довжиною близько 1,2 км.

До геологічної пам'ятки веде стара вимощена дорога, частина якої на крутосхилі над прірвою є залишком середньовічної магістралі. Наші предки називали її Чумацьким шляхом.

Китайгородське відслонення — єдиний в межах Східно-Європейської платформи міжнародний еталон вендських відкладень протерозойської ери та один з найповніших в світі розрізів відкладень силуру і девону палеозойської ери. Вік відкладень — 400–600 млн р., вони містять численні рештки викопних рослин і тварин (корали, раки, панцирні риби та ін.).

На кам'янистих крутосхилах ростуть шивереція подільська — релікт світового значення; ковила волосиста та сон чорніючий, які занесені до Червоної книги України, а також рідкісні в Хмельницькій області волошка Маршалла, сеслерія Хейфлерова і цибуля поділь-

ська. Також тут багате різнотрав'я лікарських і медоносних рослин.

На території Китайгорода виявлено залишки поселень доби трипільської культури і давньоруських часів.

Над урвищем — костел Пресвятої Діви Марії (1772–1776 рр.), збудований у стилі пізнього ренесансу з елементами бароко. За ним — руїни панського маєтку Андрія Потоцького.

Залишки Чумацького шляху у Китайгороді

Кажан бухань звичайний

Кристали гіпсу в печері «Атлантида»

ПЕЧЕРА «АТЛАНТИДА» — геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення, знаходиться на території національного природного парку «Подільські Товтри». Відкрита у 1969 р. на південно-східній околиці с. Завалля Кам'янець-Подільського району. Її протяжність — понад 10 км.

Печера розташована у верхній частині лівого схилу мальовничої долини річки Збруч (ліва притока Дністра). Входом у печеру є невеликий отвір у стінці недіючого гіпсового кар'єру на висоті близько 8 м від поверхні.

«Атлантида» — це горизонтальна гіпсова печера, яка належить до карстових утворень лабіринтового типу. Вона є однією з найкрасивіших печер світу.

Печера утворена у гіпсах верхньої частини баденського ярусу (14 млн р.) середнього міоцену і розташована у 25-метровій товщі гіпсово-ангідридних порід. Має чітко виражену триповерхову будову: нижній (перший) поверх представлений високими та широкими галереями, другий — звуженими до 1–1,5 м порожнинами, третій — двома невеликими ходами заввишки до 5 м. На перетині галерей першого та другого поверхів відкрито близько 100 залів («Зал радості», «Динамо», «Глобус», «Пасхальний», «Соборності» та ін.). Поверхи з'єднуються еліпсоподібними покрученими ходами і високими галереями. Коридори переходять у вузькі лази, переплетіння ходів утворюють складні лабіринти.

В печері «Атлантида»

Стінка гіпсового кар'єру з входом у печеру «Атлантида»

німи роками у нововідкритих районах знайдено скелети унікальних печерних тварин — гігантського оленя, ведмедя і гризунів, а також гнізда гієн.

Печера має велике наукове, геологічне, природоохоронне, пізнавально-екскурсійне, оздоровче та естетичне значення. Відвідування її можливе лише у супроводі інструктора.

КАРМАЛЮКОВА ГОРА — ландшафтний заказник загальнодержавного значення, розташований на території національного природного парку «Подільські Товтри». Знаходиться між селами Маків Дунаєвецького району та Колубаївці Кам'янець-Подільського району. Площа — 765 га.

Заказник — це група заліснених товтр лівого берега річки Мукші (притока Дністра), які утворюють мальовничий гірський ландшафт. Товтра Кармалюкова гора височить над поверхнею на 60 м і з двох боків огинається річкою. Рослинність товтр — типова подільська діброва з багатим підліском, де ростуть клокичка периста та берека, які занесені до Червоної книги України, а також рідкісні в області дуб скельний, вовчі ягоди звичайні та яловець звичайний. Серед багатого різнотрав'я трапляються червонокнижні види: булатка великоквіткова, коручка чемерникоподібна, лілія лісова, любка дволиста, підсніжник звичайний та інші.

Західний та південно-західний схили товтр мають круті, майже прямовисні урвища, які досягають в окремих місцях понад 10 м. Внизу, біля основи, розташовані округлі валуни, вкриті мохами та папоротями. Тут росте чимало рідкісних рослин.

На території заказника є пам'ятка архітектури — знак у вигляді чавунної стели, який засвідчує, що у IV–V ст. до н.е. тут існувало скіфське укріплення, а у VII–VIII ст. — слов'янське городище.

Назва гори пов'язана з іменем народного героя Устима Кармалюка, який, за переказами, переховувався у печері на її вершині.

КНЯЖПІЛЬСЬКИЙ ЗАКАЗНИК — ландшафтний заказник загальнодержавного значення, розташований на території національного природного парку «Подільські Товтри». Знаходиться біля с. Княжпіль Кам'янець-Подільського району. Площа — 821 га.

На високих товтрових грядках, у межиріччі Тернави та Гниловодки (притоки Дністра), охороняється еталонна подільська діброва Товтр природного походження.

Серед деревно-чагарникових рослин особливу наукову та природоохоронну цінність становлять дерева бука лісового, дубів звичайного та скельного, сосни звичайної віком до 150 років; червонокнижні клокичка пе-

*Товтри Кармалюкова гора та Збручевиця
з висоти 400 метрів*

Ясенець білий

риста і берека та регіонально рідкісні яловець звичайний і вишня степова.

У багатому різнотрав'ї є аконіт Бессера, булатка великоквіткова, коручки пурпурова, темно-червона та чемерникоподібна, лілія лісова, любки зеленоквіткова та дволиста, підсніжник білосніжний, сон чорніючий, які занесені до Червоної книги України; тут багато рослин, які охороняються в Хмельницькій області.

Виявлено місця оселення червонокнижних тварин — полоза лісового, жука-самітника, красотіла пахучого, ящірки зеленої.

У скельних вапнякових породах на крутих схилах товтр є готи і печери. У верхній частині лівого схилу річки Гниловодка над кронами дерев височить 15-метрова мальовнича скеля «Сокіл» — ровесниця середнього міоцену (14 млн р.). Вона зазнала сильного вивітрювання і набула химерної форми, що у профіль нагадує голову сокола — звідси й назва.

У південній частині заказника, поблизу місця злиття річок Гниловодка і Тернава, збереглися залишки давньоруського городища XI–XII ст. з оборонним валом площею 5,0 га (національна пам'ятка археології).

СОВІЙ ЯР — ландшафтний заказник загальнодержавного значення, розташований на території національного природного парку «Подільські Товтри». Знаходиться між селами Вихватівці, Крушанівка та Патринці Кам'янець-Подільського району. Площа — 827 га.

Тут охороняється природний комплекс заліснених каньйоноподібних схилів долини річки Студениця (притока Дністра) з чагарниковими і степовими ділянками.

Прямовисні стінки відслонень каньйону (близько 100 м висоти) утворені кварцовими пісками, пісковиками та силурійськими вапняками віком 420–440 млн р., зустрічаються породи кремнію. Серед скель заказника є карстові печери «Темник» та «Молочний камінь» (з-під цього каменя тече вода білого кольору). Кам'яні скелі часто мають химерні форми («Велетенська жаба», «Стрибаючий кінь» та ін.).

Переважають дубово-грабові насадження з домішкою дуба скельного, липи серцелистої, ясена звичайного, клена польового. У підліску — бруслина бородавчаста, калина гордовина, ліщина, а також клокичка периста, яка занесена до Червоної книги України. Лісове різнотрав'я багате і червонокнижне.

На вапнякових відслоненнях і скелях зростають глід, шипшина, барбарис, терен, кизил, а також рідкісні і зникаючі рослини.

У заказнику мешкають пугач, орлан білохвіст, сапсан (Червона книга України), кілька видів сов (звідси й назва урочища), а також козулі, кабани, зайці.

За красу ландшафту територію заказника називають подільською Швейцарією.

Товтра «Самовита»

ТОВТРА САМОВИТА — ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення, розташована на території національного природного парку «Подільські Товтри». Знаходиться на північному заході с. Залуччя Чемеровецького району. Площа — 15 га.

Тут охороняється рослинність незаліснених бічних товтр, які височать серед сільськогосподарських угідь і віддалені одна від одної на 200–300 м. Товтра «Самовита» (3,83 га), висотою близько 35 м, з-поміж інших бічних товтр вирізняється формою, — немає округлої вершини у формі конуса, її схили переважно пологі і лише подекуди з прямовисними урвищами. Це єдина в Хмельницькій області збережена у первісному стані безліса товтра зі степовою, лучно-степовою і наскельною рослинністю.

Відслонення вапняків суцільним килимом вкриває молодило руське, серед якого зростають ауринія скельна, очиток їдкий, герань Роберта, цибулі подільська та гірська, роговик польовий. Каміння товтри вкрите лишайником пармелією золотистою.

Раритетна флора представлена видами, які охороняються в Україні і світі: зіновать Блоцького, астрагал монпельський, горицвіт весняний, зіновать біла, сони великий та чорніючий, ковили волосиста та пірчаста, ясенець білий, льон бесарабський. Серед регіонально рідкісних рослин зростають аконіт куцистий, анемона лісова, волошка Маршалла, гіацинтик білий, гвоздика Анжейовського, китятки сибірські, первоцвіт весняний, переліска яйцевидна, півники угорські, цибуля подільська.

Горицвіт весняний

ІВАХНОВЕЦЬКИЙ — ландшафтний заказник загальнодержавного значення, розташований на території національного природного парку «Подільські Товтри». Знаходиться поблизу с. Івахнівці Чемеровецького району. Площа — 155 га.

До складу заказника входять товтри «Коломийка», «Рублиха», «Середня», «Панська», «Неможна», «Високі камені», «Баба», «Соколиха», «Ян», «Валів п'єц», «Сасиха», «Куциха», «Козачкова пасіка».

Івахновецький заказник

Михайлівський парк

На цих товтрах переважає степова, лучно-степова і наскельна рослинність. Серед рослин Червоної книги України виявлені горицвіт весняний, зіновать біла, ковила волосиста, лещиця дністровська, сони чорніючий і широколистий та ін., а також рідкісні для області вишня степова, волошка Маршалла, гіацинтик блідий, первоцвіт весняний, цибуля подільська, мінуарція дністровська.

На території заказника заєстровано 35 видів птахів, які підлягають охороні, з них червонокнижними є змієїд, сорокопуд сірий.

МИХАЙЛІВСЬКИЙ ПАРК

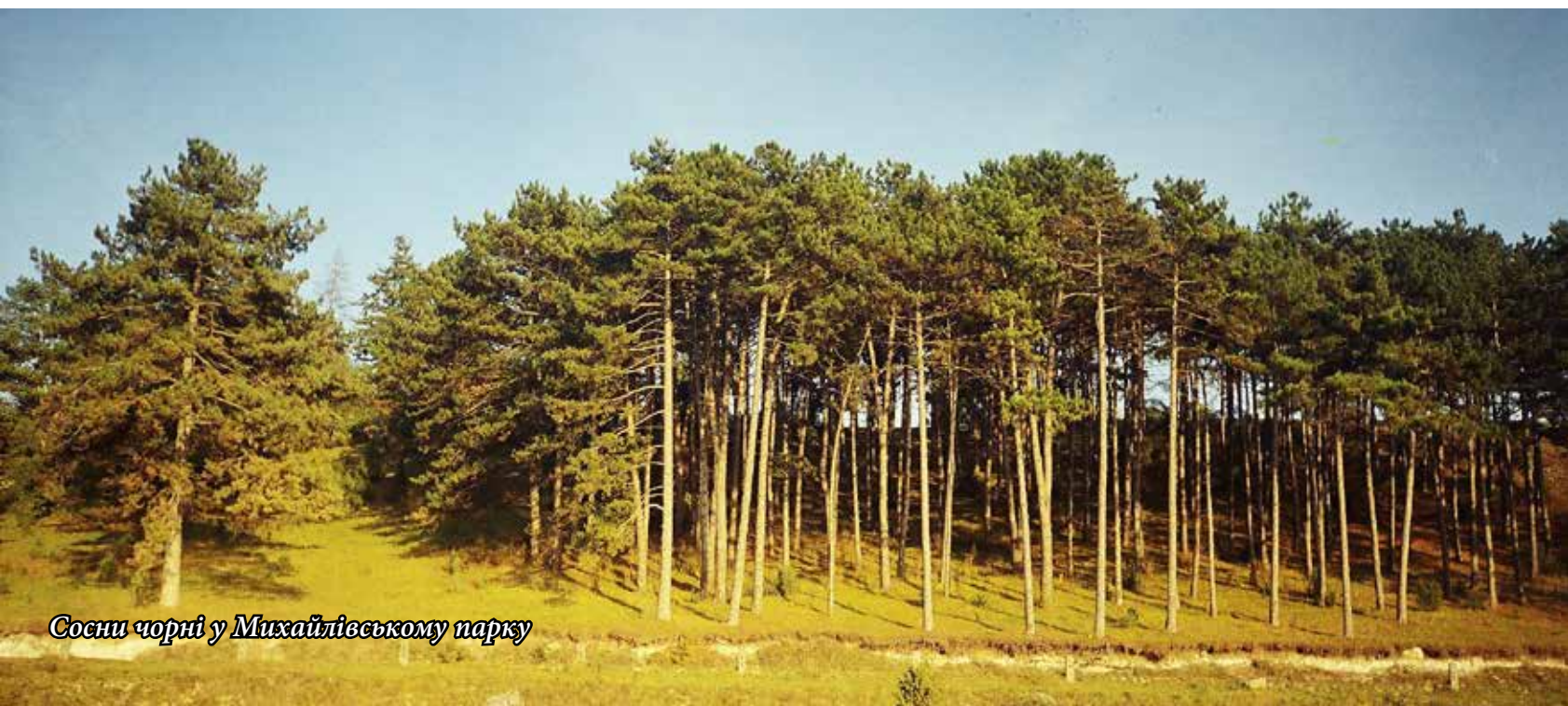
— парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, знаходиться у с. Михайлівка Дунаєвецького району. Його площа — 15,0 га.

Парк закладений в середині XIX ст. навколо перебудованого у палац оборонного замку (1720 р.) родини польських поміщиків Маковецьких. Багато років представники родини брали активну участь в управлінні державними справами як у межах польської держави, так і на Поділлі. В архівах бібліотеки михайлівського помістя працював відомий польський письменник Генріх Сенкевич, добираючи матеріали до трилогії «Вогнем і мечем», «Потоп», «Пан Володийовський». Останній власник — Стефан Маковецький, відомий вчений-ботанік — зібрав одну з найбільших в Україні колекцій рослин (в т.ч. орхідних, цитрусових, юк, бананів та інших екзотичних дерев, кущів і трав). У роки громадянської війни помістя було розгромлено; палац, оранжерея і господарські будівлі — зруйновані.

Автошляхом парк розділений на дві частини. Ближня (східна) є основною, саме тут знаходяться руїни панських будівель (залишки конюшні), оригінальний кам'яний грот з джерельною водою та озерцем «Іспекті», ставок площею 2,5 га з острівцем, цінні дерева. В дальній (західній) частині парку на крутому схилі (0,5 га) зростають насадження сосни чорної та яловцю звичайного.

У парку зростає 109 видів і форм деревних рослин. Особливу ботанічну цінність становлять гінкго дволопатеве (160 років, найстаріший представник виду в Україні), псевдотсуга Мензіса голубої форми, ялина колюча голубовато-сизої, ялиця біла, ялина східна, дуби болотний та каштанolistий, оксамитник амурський, платан кленолистий, дуб звичайний пірамідальної форми, групи модрини польської та сосни Веймутової.

Парк є улюбленим місцем дозвілля місцевих жителів та гостей.

Сосни чорні у Михайлівському парку

GEOGRAPHICAL DESCRIPTION

Khmelnitskyi region occupies 3,4 per cent of Ukraine and covers the area of 20600 square kilometers. It extends 220 kilometers from north to south and 120 kilometers from west to east. Khmelnitskyi region is situated in the south-west part of Eastern European geological platform.

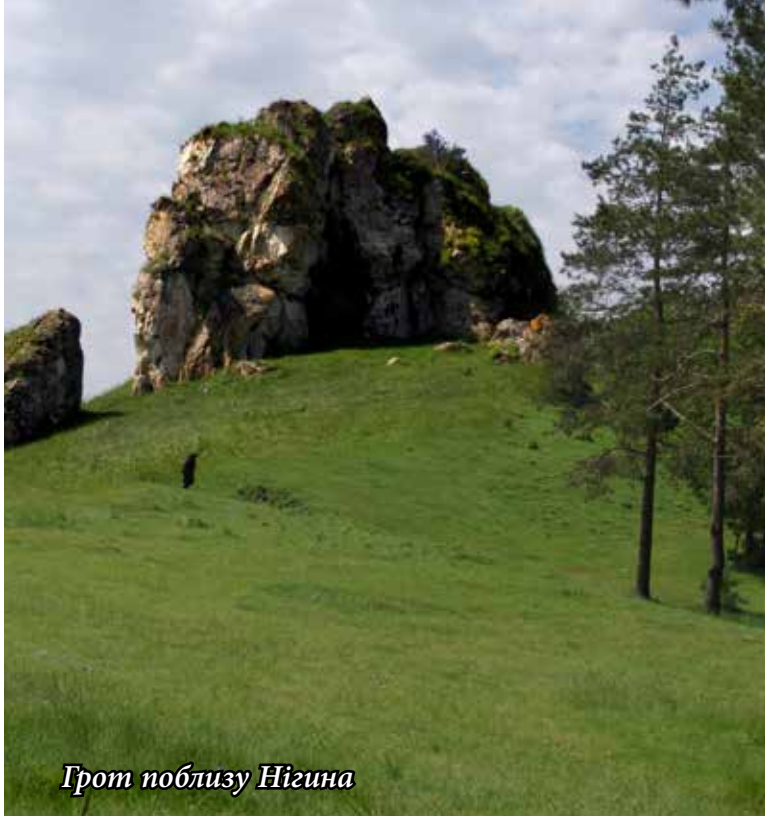
As for basic mineral resources Khmelnitskyi region mostly has non-ore minerals such as granite, limestone, sand and others. It is the only region in Ukraine where saponite deposits are explored. The mineral of saponite is unique because of its characteristic as a natural sorbent.

The real treasure of the region is the supply of medicinal and table waters which have unique chemical structure and high balneal activity. Nowadays, there is the most famous resort of «Sataniv» based on the supply of some water resources.

The absolute average height of the region is 275 meters above the sea level. In particular, the northern part is 240–260 m above the sea level, the central — 280–390 m, the southern part has maximum 409 m (for the mount Velika Bugaiha in Chemerivtsy district) and 121 m minimum (for the Dnister storage reservoir).

Поле люпина біля Сатанова

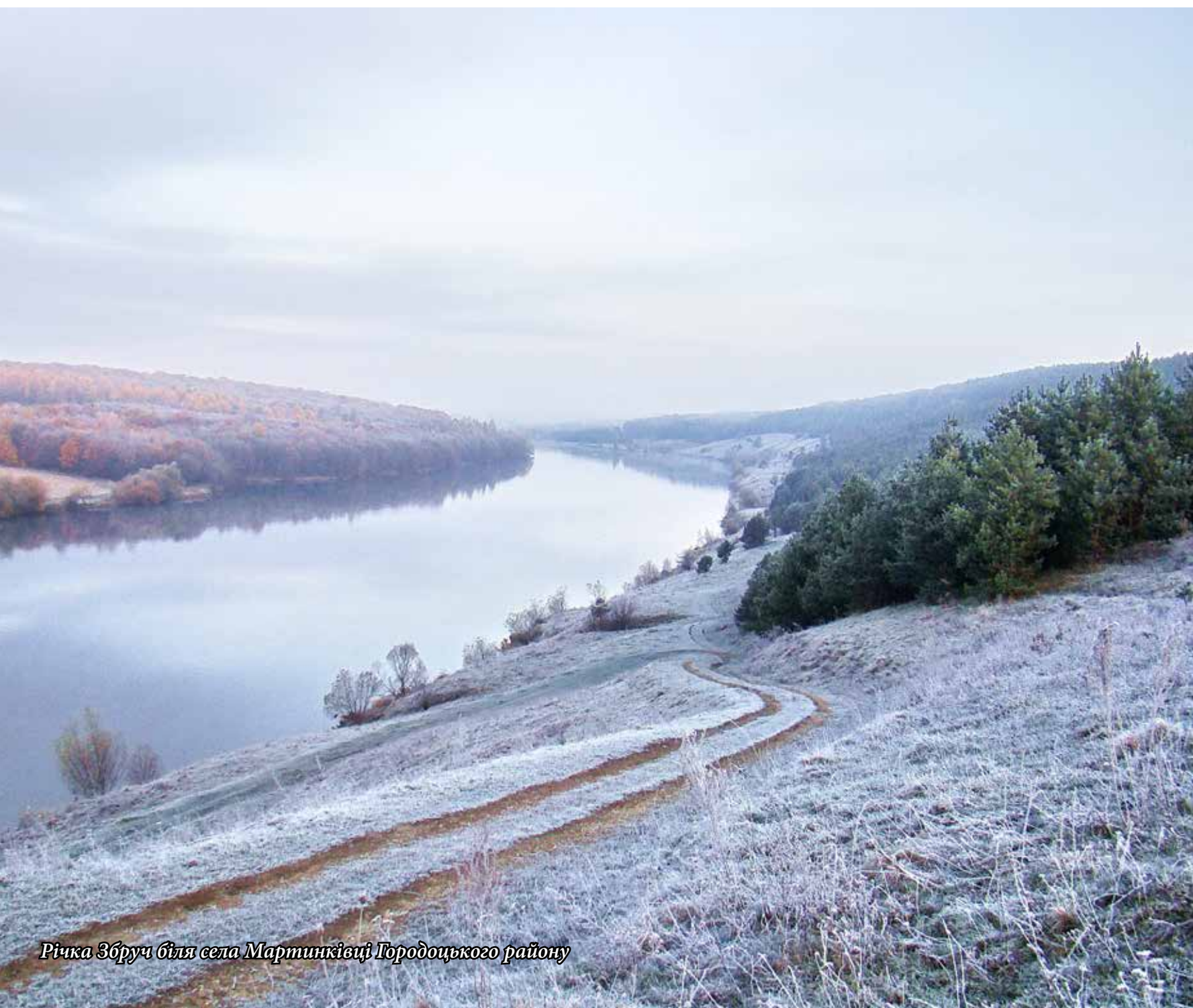
Грот поблизу Нігина

The region extends from north to south that is why there are some differences in the climate of these two parts. The Northern part has the average temperature of $+6,8^{\circ}$ whereas southern part $+7,3^{\circ}$. In summer the highest temperature is $+39^{\circ}$ and in winter -34° . The average annual precipitation is 530–670 mm.

There are more than 3,7 thousand long and short rivers. There are two big rivers which flow through the region. They are the Dnister, the Southern Buh, and some minor rivers like the Zbruch, the Horyn and the Sluch. The region has many lakes but they are not very big. There are also artificial reservoirs and ponds. Swamps and marshes occupy small areas.

Because of the difference in geology, soil and climate as well as in flora and fauna each part of the region has its own unique landscape.

Northern part of the region is called Male (Small) Polissya of Khmel'nitchina which has low surface covered with sands, forests of oaks and pines, marshes and meadows.

Річка Збруч біля села Мартинківці Городоцького району

Річка Мукиша у Кам'янець-Подільському районі

Курочка водна

The Central part called Verkhnye Pobuzhya or Northern Podillya has the highest surfaces and wide landscapes of forests and steppes. There are a lot of ponds and water storage reservoirs here.

Southern part of Khmel'nitchina has valleys with river canyons and the Tovtry mountains with limestone.

There are a lot of different species of plants and animals in Khmel'nitskyi region. 116 species of plants out of 1700 species are represented in the Red Book of Ukraine and 150 species are rare and they are under protection. There are also some rare plants which are represented in the Green Book of Ukraine.

2000 species of fauna inhabit Khmel'nitskyi region. 127 species are represented in the Red Book of Ukraine and 61 species are rare and they are under the protection.

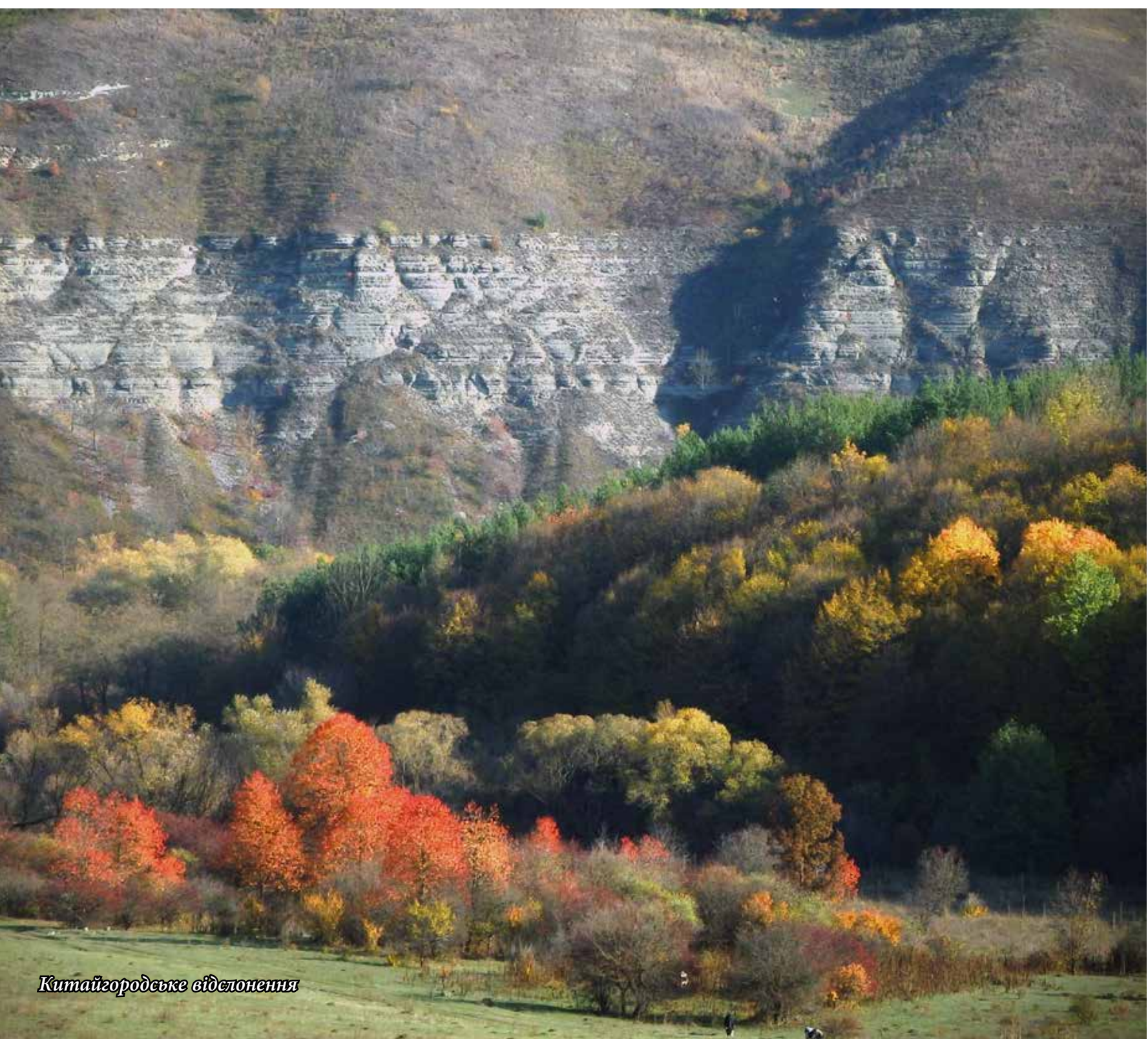
Nature reserve occupies 15 per cent of the whole territory of Khmel'nitskyi region which is the best index in Ukraine.

The National nature reserve of «Podillya's Tovtry» (total area of 261,3 hectares) situated on the territory of Kamyanets-Podil'skiy district is the largest park in the region and in Europe. «Male (Small) Polissya» park is one more nature reserve organized in the north of the region and «Malyovanka» is the regional landscape park situated in Shepetivka and Polonne districts.

There are also five national geological objects which are under the protection of the state. They are «Atlantyda», the cave, the Smotrich canyon, «Kitaigorod's denudation» in Kamyanets-Podilskyi district, the mount of Samovyta in Chemerovtsy district and lake Svyate in Izyaslav district.

Some old landscape parks such as «Antoniny» in Krasyliv district, «Golozubintsy», «Maliyivtsy», «Mikhailivtsy» in Dunayivtsy district, «Velikonovoselitskiy», «Polonskiy» in Polonne district and «Novoselitskiy», «Samchikivskiy» in Starokonstantyniv district still welcome and admire their visitors.

Botanical gardens of Podillya's state agricultural University in Kamyanets-Podilskyi and the National university in Khmelnytskyi have a great collection of rare trees, bushes, decorative and medicinal plants from different geographical districts of the world.

ЗМІСТ

Край з нашого серця.....	5	Юрій Клен (Освальд Бурггардт)	52
ІСТОРІЯ КРАЮ		Микола Любинський.....	52
Початок заселення межиріччя Горині та Дністра (300–8 тис. років тому)	10	Микита Годованець	52
Перші землероби і скотарі на Волині та Поділлі (VI–II тис. до н.е.)	11	Микола Чеботарьов	52
У складі перших державних утворень (I тис. до н.е. – I тис. н.е.)	12	Володимир Січинський	52
Волинь і Поділля у XI–XIII ст.	15	Перець Маркіш	52
Волинь і Поділля у складі польсько-литовської держави (XIV–XVI ст.)	17	Яків Гальчевський.....	52
У складі Речі Посполитої (друга пол. XVI–XVII ст.)	22	Кость (Костянтин) Гордієнко	53
Визвольна війна на Поділлі та у південно-східній Волині	25	Болеслав Войтович	53
Роки турецької окупації.....	29	Василь Івчук	53
Кризове XVIII століття.....	31	Григорій Костюк.....	53
У складі Російської імперії	33	Микола Бажан	53
Роки революції та боротьби за незалежність України (1917- 1921 рр.)	39	Бернард Халперн	53
Радянський період	41	Каленик Геренчук	53
Роки незалежності. Революції	43	Сергій Кукуруза.....	53
Адміністративно-територіальний устрій та місцеве самоврядування хмельниччини	44	Володимир Беляєв	54
History	45	Сергій Горшков.....	54
ХМЕЛЬНИЧЧИНА В ІМЕНАХ		Володимир Майборський	54
Анастасія Заславська	48	Ольга Мак	54
Ісайя Кам'яничанин	48	Федір Бацура	54
Герасим Смотрицький	48	Григорій Щерба	54
Костянтин-Василь Острозький	48	Леонід Молодожанин.....	54
Мелетій Смотрицький (Максим Герасимович).....	48	Володимир Бабляк.....	54
Арсеній Корецький-Сатановський	48	Дарина Доброчаєва.....	55
Ігнацій Сцібор-Мархоцький.....	49	Григорій Ткачук	55
Устим Кармалюк.....	49	Володимир Булаєнко.....	55
Михайло Скибицький	49	Михайло Дейген	55
Степан Хотовицький.....	49	Микола Чорнобровий	55
Антоній-Йосиф Ролле.....	49	Вольф Штейншлейгер.....	55
Владислав Заремба.....	49	Дмитро Прилюк	55
Едмунд Фаренгольц.....	49	Лука Сушко.....	55
Петро Бучинський	49	Дмитро Тимошук.....	56
Марія Савіна	50	Сергій Козак	56
Віктор Гульдман	50	Іван Сварник	56
Юхим Сіцінський	50	Софія Березанська.....	56
Феофіл Яновський	50	Григорій Храпач	56
Микола Бурачек.....	50	Володимир Овсійчук	56
В'ячеслав Розвадовський	50	Володимир Плютинський.....	56
Василь Яворський.....	50	Володимир Татаркін.....	56
Василь Зеньківський	50	Святослав Федоров.....	57
Михайло Курилко	51	Костянтин Степанков (Волощук)	57
Нечипір Серветник (отаман Григор'єв)	51	Василь Кравчук	57
Ян Токаржевський-Карашевич.....	51	Іван Франценюк	57
Віктор Приходько	51	Анатолій Ігнащенко	57
Георгій Верейський.....	51	Роман Болюх.....	57
Пилип Коновал.....	51	Артур Мак.....	58
Кость Місевич.....	51	Іон Винокур	58
		Микола Кондратюк.....	58
		Петро Шпак	58
		Радомир Сілін	58
		Клара Моргулян	58
		Павло Фараонов	59
		Андрій Васишин	59
		Борис Олійник	59

Семен Аранович	59	Галина Пундик	67
Володимир Маняк	59	Ольга Жовнір	67
Його Блаженство Володимир (Віктор Сабодан)	59	Іван Зубков	67
Костянтин Масик	59	Олександр Петраківський	67
Володимир Дідух	60	Людмила Шеремет	67
Леонід Юзьков	60	Микола Дзявувський	68
Петро Карась	60	Анатолій Корнеєв	68
Анатолій Кашпіровський	60	Сергій Бондарчук	68
Броніслав Грищук	60	Олександр Подригун	68
Борис Олексієнко	60	Віталій Васильцов	68
Тамара Севернюк	60	Артем Мазур	68
Микола Кацал	60	Олександр Клітинський	68
Леонід Закордонєць	61	Дмитро Пагор	68
Олег Приходнюк	61	Наші земляки — Герої Радянського Союзу	69
Михайло Павловський	61	ТУРИСТИЧНІ ПЕРЛИНИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ	
Михайло Мацьоха	61	Від Плоскирова до Хмельницького	74
Микола Федунєць	61	Місто Костянтина	82
Віктор Гуцал	61	Самчики — український Версаль	85
Володимир Капличний	61	Колишня розкіш Антонін	88
Борис Негода	61	Сивочолий Ізяслав	91
Василь Зінкевич	62	Меджибіж — місто між богами	94
Микола Дарманський	62	Сатанів: давнина у природній красі	98
Фаїна Мельник (Велева-Мельник)	62	Маліївці: куточок Франції на Поділлі	100
Лев Баженов	62	Кам'янець-Подільський — квітка на камені	102
Михайло Чекман	62	МУЗЕЇ ТА КУЛЬТУРА	
Валерій Баталов	62	Нетішинський міський краєзнавчий музей	108
Георгій Кірпа	62	Музей пам'яті жертв голодомору	110
Михайло Шаповал	63	Музей Анни Ахматової	
Петро Пилипчук	63	у Слобідці-Шелехівській	112
Ніна Косарева	63	Хмельницький обласний художній музей	114
Микола Мазур	63	Хмельницький академічний музично-	
Микола Балема	63	драматичний театр ім. Старицького	116
Іван Іов	63	Хмельницький академічний	
Людмила Лисенко	63	обласний театр ляльок	118
Юрій Філатов	63	Хмельницька обласна філармонія	120
Борис Зайчук	64	Хмельницький обласний краєзнавчий музей	122
Валентин Зайчук	64	Кам'янець-Подільський державний	
Валерій Смолій	64	історичний музей-заповідник	124
Валерій Франчук	64	ПРИРОДА КРАЮ	
Ольга Басистюк-Гаптар	64	Геологія	128
Петро Іващук	64	Мінерально-сировинні ресурси	129
Василь Петринюк	64	Рельєф	131
Микола Гнатюк	65	Клімат	132
Володимир Смотров	65	Ґрунти	132
Олександр Кузьмук	65	Поверхневі води	132
Михайло Коваль	65	Ландшафти	133
Павло Гірник	65	Рослинний і тваринний світ	134
Сергій Нагорний	65	Природно-заповідний фонд	136
Олександр Зінченко	65	Малополіський край	139
Ігор Римарук	66	Національний природний парк «Мале Полісся»	142
Валерій Штурбабін	66	Регіональний ландшафтний парк «Мальованка»	145
Валентина Степова	66	Північне Поділля	147
Михайло Дідик	66	Верхнє Побужжя	151
Алла Мазур	66	Товтри	157
Олександр Пономарьов	66	Національний природний парк	
Ірина Мерлені	66	«Подільські Товтри»	158
Дмитро Чигринський	67	Geographical description	169

Науково-популярне видання

ХМЕЛЬНИЧЧИНА

2-ге видання, виправлене та доповнене

Хмельниччина: науково-популярне видання / упорядник: Т.С. Колісніченко —
X 65 Хмельницький: «Поліграфіст», 2017. — 176 ст.

ISBN 978-966-8819-35-3

Науково-популярне видання про історію, культуру та природу Хмельниччини.

УДК 94(477.43/44)

ББК 63.3(4Укр-4Хме)

+ 26.890 (4Укр-4Хме)

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

ПОЛІГРАФІСТ

(0382) 70-20-71 • www.poligrafist.com • poligrafist2@gmail.com

Підписано до друку 16.06.2017. Формат 100x70/8. Гарнітура «Мінйон».

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 28,52. Тираж 1000 прим. Зам. №1969.

Видавництво «Поліграфіст». 29025, м. Хмельницький, вул. Курчатова, 8.

Св. суб'єкта видавничої справи ХЦ №013 від 26.11.2000 р.

